

JÉ LEN KOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

1962 · 2

MAGYAR ÍRÓK ÚJ MŰVEI
A MAGYAR ÍRÓK KÖNYVESBOLTJÁBAN

PÉCS, KOSSUTH LAJOS UTCA 5.

VERS

BAKÓ JÓZSEF	<i>Télkergető</i>
RÁKOS SÁNDOR	<i>Fák, viharban</i>
SIPOS GYULA	<i>Férfikor</i>
SOMLYÓ GYÖRGY	<i>Tó fölött, ég alatt</i>
TORNAI JÓZSEF	<i>Az égig érő föld</i>

PRÓZA

BARÁT ENDRE	<i>Boszorkánytánc</i>
FÉJA GÉZA	<i>Kuruc idő</i>
FÜLÖP JÁNOS	<i>Visszatérni jó</i>
GÁLL ISTVÁN	<i>Kétpárevezős szerelem</i>
ILLÉS ENDRE	<i>Kettős kör</i>
SZALATNAI REZSŐ	<i>Juhász Gyula hatszáz napja</i>
SZENTIVÁNYI KÁLMÁN	<i>Fekete kerítések mögött</i>
THIERY ÁRPÁD	<i>Isten veled, háború!</i>

ÚJ KIADÁSOK

FÖLDESSY GYULA	<i>Ady minden titkai</i>
ILLYÉS GYULA	<i>Puszták népe</i>
NAGY PÉTER	<i>Móricz Zsigmond</i>
NÉMETH LÁSZLÓ	<i>Iszony</i>
TERSÁNSZKY J. JENŐ	<i>Két zöld ász</i>

E SZÁMUNK SZERZŐI:

ACHS KÁROLYNÉ
ANDRÁSSY LAJOS
ANDRICS, IVO
BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS
BELLYEI LÁSZLÓ
BENEY ZSUZSA
BERTHA BULCSU
BÓDÁS JÁNOS
BOHUNICZKY SZEFI
BORSOS JÓZSEF
CSONGOR RÓZSA
DÉVÉNYI IVÁN
DOMONKOS IMRE
DUDÁS KÁLMÁN
E. FEHÉR PÁL
FODOR ILONA
GELLÉRI ANDOR ENDRE
GYÖRI D. BALÁZS
GYURKÓ LÁSZLÓ
HAJNAL GÁBOR
JANKOVICH FERENC
JÁVORSZKY BÉLA
JOBBÁGY KÁROLY
KALÁSZ MÁRTON
LEMLE GÉZA
LUKÁCSY SÁNDOR
MAKAY IDA
MENYHÁRD ALFRÉD
NÉMETH FERENC
PÁKOLITZ ISTVÁN
RÁKOSY GERGELY
REMÉNYI BÉLA
TAKÁTS GYULA
TÜSKÉS TIBOR
VÁRKONYI NÁNDOR
VASVÁRI ISTVÁN
VÉGH ANTAL
WERNER ISTVÁN

JE LEN KOR

IRODALMI ÉS MŰVESZETI FOLYÓIRAT

Megjelenik kéthavonta

a Baranya megyei Tanács kiadásában

V. ÉVFOLYAM, 2. SZÁM

1962. ÁPRILIS

TARTALOM

PAKOLITZ ISTVÁN: A sárga fal (vers)	— — — —	131
NÉMETH FERENC: Szerelem (vers)	— — — —	132
BERTHA BULCSU: A Hétöles tó (regényrészlet)	— — — —	133
ANDRÁSSY LAJOS: Éjszakai műszak (vers)	— — — —	144
REMÉNYI BÉLA versei	— — — —	145
CSONGOR RÓZSA: Nehéz műszak (elbeszélés)	— — — —	148
KALÁSZ MÁRTON: A nehezék (vers)	— — — —	155
MENYHÁRD ALFRÉD: A nagymama álma (vers)	— — — —	156
MAKAY IDA: Ormánsági parasztporté (vers)	— — — —	156
FODOR ILONA: „Az istenek hálnak, az ember él...” (tanulmány)	— — — —	157
VASVÁRI ISTVÁN versei	— — — —	167
HAJNAL GÁBOR: Berzsenyi Dániel szülőházában (vers)	— — — —	168
TAKÁTS GYULA: Vince gödre (elbeszélés)	— — — —	169
BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS versei	— — — —	180
JOBBÁGY KÁROLY: Leccsatolom (vers)	— — — —	181
BORSOS JÓZSEF: Cigánysírató (elbeszélés)	— — — —	182
JANKOVICH FERENC versei	— — — —	187
DUDÁS KÁLMÁN: Ivo Andrics, az új Nobel-díjas (tanulmány)	— — — —	188
IVO ANDRICS: Little creature (elbeszélés)	— — — —	194
BÓDÁS JÁNOS versei	— — — —	196
VÉGH ANTAL: A villanyszerelő (elbeszélés)	— — — —	198
GYÓRI D. BALÁZS versei	— — — —	202
GELLÉRI ANDOR ENDRE: A vándor (elbeszélés)	— — — —	203
JÁVORSZKY BÉLA: Mai finn költők (fordítások)	— — — —	209

PILLANATKÉP

TÜSKÉS TIBOR: Kamasz falu	— — — —	213
---------------------------	---------	-----

HAGYOMÁNY

ACHS KÁROLYNÉ: Kiss Géza (1891—1947) — — — 224

DOKUMENTUM

LUKÁCSY SÁNDOR: Pécs márciusa — — — — 236

JEGYZETEK

TAKÁTS GYULA: Rövid vallomás a költészetéről — 244
 BENEY ZSUZSA: Az intellektuális költészetéről — — 246
 BELLYEI LÁSZLÓ: A történelmiség szava a szülőföld
 és irodalom viszonyáról — — — — 249
 E. FEHÉR PÁL: Jegyzet Dürrenmattról — — — — 252
 SZÉLJEGYZET (Lemle Géza, Werner István, Dévényi
 Iván, Rákossy Gergely) — — — — — 254

SZEMLE

BOHUNICZKY SZEFI: Ajándék könyvek — — — 259
 GYURKÓ LÁSZLÓ: Takáts Gyula: Képek és versek
 útjain — — — — — 264
 DOMONKOS IMRE: Urbán Ernő két filmregényéről 265
 VÁRKONYI NÁNDOR: A Petőfi Irodalmi Múzeum év-
 könyve — — — — — 268
 DÉVÉNYI IVÁN: Kassák és Vásárhelyi reprodukciós
 albuma — — — — — 270

RAJZOK

BIZSE JÁNOS — — — — — 151, 185
 KELLE SÁNDOR — — — — — 137, 179
 LANTOS FERENC — — — — — 223, 235
 SOLTRA ELEMÉR — — — — — 161, 193, 208
 DÉSI HUBER ISTVÁN — — — — — 205

Szerkeszti:

TÜSKÉS TIBOR

felelős szerkesztő

BORSOS JÓZSEF

CSORBA GYÖZÖ

SZÖLLÖSY KÁLMÁN

A társadalmi bizottság tagjai: Bárdosi Németh János, Gyenis József, Kolta Ferenc, Orsi Ferenc, Pákolitz István, Sarkadiné Hárs Éva és Pörös Imre (műszaki szerkesztő). Szerkesztőség és kiadóhivatal: Pécs, Széchenyi tér 16. Postafiók: 24. Telefon: 13-05. Szerkesztőségi órák kedden és pénteken 17—19 óráig. Kéziratot nem örzünk meg és nem küldünk vissza. — Egyes szám ára: 8,— forint. Évi előfizetés díja: 48,— forint. Csekk számla: OTP 349—803. Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlapirodánál (Budapest V., József Nádor tér 1.). Egyéni előfizetési csekk számla száma: 61 068. Köztületi előfizetési csekk számla száma: 61 066, vagy átutalással az MNB 8. fióknál vezetett egy számlára. — Felelős kiadó: Takács Gyula.

A sárga fal

nem tudom mióta nézem a szemközi sárga falat
nem is ott látom amit odavetít a pillanat
a képek diribdarabja visszahullik a szívemre
kellene valami láрма nem a némaság siketítő csendje
az aszálról föllibeg a pillefehércsárnyú akta
azt a hülye operettet csak néhány sznob akarta
a függöny fölment nem tudom mért nem lépnek a színre
hátha megjön a vitorlással szegény Sarkadi Imre
a Jozafát völgyét a térképen seholse találtam
milyen csönd lehet ott a holdfényes éjszakában
a zenekar valahol Chopin La funebre-jét fújja
nem tudom élek-e még egy perc vagy egy óra múlva
körülvesznek engem a hetvenhétféle nyavalyák
mit tudom mióta bújkál bennem a trombózis vagy a rák
tegnap is leszédültem a járdáról a kövezetre
s egy-egy furcsa szívdobbanásra hőkölök remegve
testemben szigorú jegyekből lassacskán összeáll
a mindent pontosan fölleltározó iszonyú halál
elpattanó buborák lesz sok megkezdett dalom
s annyi mindent el kellene még mondanom
a finnyások szájukba vesznek megrágnak és kivetnek
de ki fog beszélni a kevésbé-vájtfüllűeknek
azt mondtad a szürkék nem osztanak se szoroznak
de kiáltván kiáltok s ellene mondok a gonoszoknak
az éjjel számtanból feleltem s fölnyűszítettem
csak azt nem lehet megbocsátani ami jóvátehetetlen
a néger arkangyalról lecibálják elrongyolt köntösit
gyapjas fekete haját kitépik szájába tömködik
a rokonszenves szakállast Kasztrófödél-nek mondja
a népetimológia fricskája vagy inkább féltő gondja
a Fehér Ház ablakából szivaros úr nevet rám
ceterum censeo Carthaginem esse delendam
Kuba accusativus-a Cubam s ha olyan könnyen menne
Karthago helyett a tárgyeset éppen Kuba lenne
nem elég a pálmaág villogó kard ellenében
fogcsikorgatva bár de hát ezt is megértem
a pusztulás árnyékában tébolyító a lehetőség
hogy békességben ölelhetné ki-ki igaz szeretőjét
a feltételes mód keserősége szinte percenként mérgez
semmi közöm sincs az örültek örjítő örületéhez
most kellene élnem s a gyilkosok ölni akarnak
ó rettenetes kinja a sárga falon futkosó jajnak
egyszerre vagyok erős és gyáva hogy öngyilkos legyek
mit érne ha rád testálnám súlyos felelősségemet
én aki azt hittem sose árthat asszonyszemverés
most tudom hogy a hűség parancsa milyen nehéz

elfutnék-e Józsefként vagy tán botrányt se csinálnék
 ha letépnéd ruhámat te ébenszemű szép Putifárné
 ringyót mutat a tükör ha az angyal belenéz
 egyszerre légy hát mind a kettő ez a nehéz
 s hogy mosdatlan szájjal mégse szóljanak rólad
 ki nemcsak a férfi kényekedvére való vagy
 ha már nem ölelhetek minden nőt legalább engedd
 hogy akiket legjobban szeretek szerethessem benned
 mit tehetek érted értünk kik adósai vagyunk a halálnak
 azon töprengjünk mi lenne ha mégis kiirtanának
 Einstein a palatáblán megoldja-e a halhatatlanságot
 gyerekek ujjain forognak ismeretlen-szűz világok
 a fiatal őrnagy az űrben lebegve visszanézett a földre
 az ember nemcsak az ölnitűdás gyönyörét örökölte
 s ha már örökké élni sehogyse lehet
 tisztos halál kell vérmocskos háború helyett
 hisz félbeszerbe lévő dolgunk számlálatlan-ezernyi
 ezt a verset is szeretném nyugodtan befejezni

1961. augusztus

Németh Ferenc

Szerelem

Mikor a hajnal bánatos
 ezüst vizében ködök úsznak
 a szerelmesek pár napos
 boldogságukkal elbúcsúznak.

Még állnak a kapuk előtt,
 szürkület a köpenyűk, fáznak.
 Nézik az utat, az időt,
 szavaik között kotorásznak,

mert szólni nehezebb, mint nyelni:
 „Tudom a szíved most sajog,
 de kellett volna mérlegelni
 elszállnak-e a vig napok?”

A búcsúzásra nincs vigasz,
 hát elindulnak kétfelé
 s csak magukban mondják ki azt
 — mert szívük szakadna belé:

„Most mész az úton egyedül
 és színe sincs az alkonyatnak.
 Valami gyötör itt belül
 s a szavak szádon lelohadnak.

Visszafordulnál szívesen
 mint szarvas távoli hívóra,
 de visz az út egyenesen,
 nem áll meg az élet, az óra.”

A Hétöles tó

(Egy készülő regény első fejezete.)

Nyirkos, borzongató volt a reggel. Krizek János kerékpárján ült, és egyenletes tempóban hajtott. A szája sarkában félig égett cigaretta lógott, a hamu alatt talán még parázlott is, csak szívni kellett volna, de Krizek János nem szívta. A kövesutat bámulta, majd a bicikli gumiját, amin lazulni kezdett egy tavalyi folt, s kidudorodott a külső. Néha felemelte a fejét, s a fák nyiladékain a folyó felé pillantott. A Dráva fölött már köd volt, belevesztek a fűzesek, az őrtornyok s a szélső földsávok. Krizek János tudta, hogy a ködön túl már egy másik ország van, de ez nem érdekelte. Egykedvűen hajtotta a kerékpárt és belemeredt a párás, szürke reggelbe.

Előző este, amikor megtudta a hírt, kiült a ház elé egy doboz cigarettával, és gondolkodott. De gondolatban hiába építgette az elkövetkezendő eseményeket, valahol mindig hézag maradt, s pontosan a legfontosabbakat nem értette, nem látta előre.

Most már nem törte a fejét. Sovány arcán megfeszült a bőr, a fáradságtól sötétek lettek a szemei. Egyenletesen hajtotta a kerékpárját.

A falu közelében emberekkel találkozott. Libasorban jöttek, vállukon ég felé fordított kasza billegett. A sort egy öregebb, húsz-harminc méterrel megelőzte, s amikor Krizek közelébe ért, az árokpartról az útra lépett.

Krizek fékezett, aztán egyik lábát a földre eresztve megtámaszkodott. Nem szólt, csak az öregre nézett.

— Tüze van? — kérdezte az öreg, s a szabad kezével előkapart egy Kosuthot.

— Kialudt — mondta Krizek, s a zsebében gyufa után kutatott.

— Nincs, elhagytam valahol, elhagyhattam — mondogatta, s meglepetten az öregre bámult. Közben odaért a többi kaszás is, és Krizekre néztek.

— Nincs tüze — mondta az öreg.

A sor újra elindult, s úgy ötven méterrel odább lekanyarodott a folyó felé. Krizek értetlenül nézett utánuk, aztán felszállt a kerékpárjára, és egyenletesen hajtotta tovább.

A faluban csak néhány asszonyt látott, s egy szekeret egészen távolról. Az üzemegység iroda előtt leszállt a kerékpárjáról, s a falnak támasztotta.

Bent egy középkorú asszony söpörgetett.

— Jónapot — mondta, amikor Krizek belépett, aztán söpört tovább.

Krizek hátrább nyomta a sapkáját, és leült az irodában található egyetlen székre. Nézegette a plakátokat: „Biztosítson jégkár ellen!” — „A légy betegség terjeszt...” — „Biztos pénzforrás a süldőkoca kihelyezési szerződés...”

Az irodában három asztal volt, egy diószínűre pácolt szekrény és az a szék, amire letelepedett.

Várt.

Hétkor bejött egy asszony, megnézte a kifüggesztett munkaegység táblázatát.

— Látja, ez itt a rohadt — fordult Krizekhez, mintha ismerné. — A júliusi egységet írták ki utoljára. Az ember sohasem tudja, hogy miért dolgozik. Az irodaiak meg eladták a cukrot, aztán autót vesznek rajt...

— Ki mondta ezt magának? — hajolt előbbre Krizek.

— Tudok, amit tudok — nyelvelt az asszony, aztán kifordult az ajtón, olyan otthonosan, mintha a következő pillanatban újra bejönne. De nem jött vissza.

Amikor becsúskodott az ajtó, felegyenesedett a söprögető nő, és megszólalt:

— Ne higgyen ám ennek az asszonynak! Hamis.

Krizek felállt, kinézett az ablakon. Néptelen volt az utca. Türelmetlenül megfordult, s új cigarettát dugott a szájába. Meg akarta gyújtani, de a zsebében nem talált gyufát. Kedvetlenül visszaült a székre.

A söpröget asszony közben kiment, kiöntötte a szemetet, és eltűnt az udvarban.

— Hoztam gyújtóst — mondta, amikor visszajött, s egy doboz gyufát tett Krizek elé.

Krizek meglepetten az asszonyra pillantott, aztán megköszönte és rágyújtott.

Az asszony sarkig tárta az ajtót, s egy darabka hasított fával kitámasztotta. Hűvös, üde levegő áradt az irodába. Krizek újra felállt, s amikor az ajtó felé indult, hallotta, hogy nyílik az utcai kapu.

— Jónapot — köszönt a brigádvezető, és a lába alá nézve átlépte a magas küszöböt.

— Találkoztunk már — szólalt meg újra — de a nevére...

— Igen, a központban. Krizek...

— Kovács... Brigádvezető vagyok — mondta a fiatalember, és előrenyújtotta a kezét.

Kezet fogtak.

— Végigjártam a határt — folytatta a brigádvezető. — Elég szomorú. Kiegett.

— Az emberek? — kérdezte Krizek.

— Az állatoknál rend van.

— S a mezőn?

A fiatalember megvakarta a tarkóját, és hosszú ideig nem szólt.

Krizek megértette. Rálépett a cigarettájára, és kedvetlenül nekitámaszkodott az asztal szélének.

— Tudja, én idevalósi vagyok, nekem nehéz velük — magyarázkodott a fiatalember, s széttárta a karját.

— Dolgozni kell, ezt csak megértik?

— Dolgos nép az okorcai. Ha van értelme, a Drávát meg lehet velük fogatni. Tavaly 35 forintot osztottunk egységenként, s mindenki hazavitt egy vontatóra való kukoricát. Akkor ment a munka... De az egyesítés elvette a nép kedvét — mondta a brigádvezető, és az utolsó szavakat egy kicsit megnyomta.

Krizek észrevette. Felemelte a fejét, a fiatalember arcába nézett.

— Na, akkor nézzük meg az embereket.

— Hogyan?

— Házról-házra!

— Jó lesz ez?

— Lehet, hogy nem lesz jó, de dolgozni kell...

Elindultak.

Szótlanul ballagtak egymás mellett. Harminc-negyven méter után Krizek rámutatott egy házra:

— Itt ki lakik?

— Gyugyiék.

— Menjünk be.

A brigádvezető kinyitotta a kaput, s előreengedte Krizeket.

A tornácon két asszony mosott. A fejük felett szakadt légyfogó lógott, tele apró fekete pontokkal. A legyek mindent elborítottak, zümmögtek, kavargtak a levegőben. Az asszonyokat is lepték, de azok nem törődtek vele.

— Jónapot, a gazdával szeretnék beszélni! — mondta Krizek, és egyik lábát feltette a lépcsőre.

A fiatalabb nő kiemelte a kezét a teknőből, és Krizekre nézett.

— Nincs itthon — mondta, aztán mosott tovább.

— Hol van?

A fiatalabb nő újra felnézett. Latolgatta egy kicsit a helyzetet, aztán megkérdezte:

— Maga az új üzemegység vezető?

— Igen...

— Az uram már hatkor elment. A harmados sarjút vágják a Dráva mellett. Krizek nézte az asszonyokat, s közben tűnődött.

— Mondja meg az urának, hogy holnap reggel jó időben jöjjön az irodába.

— Menni készült, de az öregasszony hangja megállította.

— A parancsolgatást értik, de Lésánban nem tudtak rendet csinálni!

— Jónapot asszonyok — mondta Krizek és megfordult.

— Nehéz lesz ez — szólalt meg az utcán a brigádvezető.

— Nehéz. Itt ki lakik? — mutatott Krizek a következő házra.

— Ledőék.

Krizek lenyomta a kilincset. Kutya rontott rájuk. A csaholáson és ugatáson alig szűrődött át az öregasszony hangja:

— A Drávára mentek, vágják a harmadost.

Az udvaron lepedők száradtak és csikos dunyhahuzatok. Eltakarták a ház felét, a kutat s a konyhakert elejét.

— Ebben? — állt meg a következő kapu előtt Krizek.

— Söme bácsi. Öntöz a kertészetben. Rendesen dolgozik minden nap.

— Akkor menjünk tovább — mondta, s belépett a következő ház nyitva felejtett kapuján.

— Jónapot — köszönt az ajtó előtt, de nem érkezett válasz. Benyitott.

A szobában egy ember ruhástól feküdt az ágy tetején. Mellette szekrény magasodott, s tetején sorbaálltak a befőttek. A falakon nem volt se kép, se kereszt, teljesen üresek voltak. A levegő dohos volt és megnyugtatóan hűvös.

— Nem tudok menni, tegnap óta nyilallás van a lábamban — mondta az ember, s olyan mozdulatlanul feküdt, mint egy kőszobor.

Krizek mérgesen otthagya.

— Ugy-e hazudik? — kérdezte a brigádvezetőtől az utcán.

— Nem tudom — mondta a fiatalember, és vállat vont.

— Ki volt ez?

— A pogány.

— Kicsoda...?

— Zsifkó, a pogány. Így hívják, mert nem hisz istenben.

— Miért, maga talán hisz?

— Én sem hiszek, de ez másként pogány.

Krizek legyintett.

— Az embereket ki kell vinni a mezőre, mert ennek rossz vége lesz. Maga menjen a másik soron — mondta, és elindult a következő kapu felé.

„Vágják a sarjút... A Dráva mellett vannak a harmadosban... Vágják a sarjút... Kapálják a harmados kukoricát... Nincs itthon... Már hatkor elment... Vágják a sarjút...”

Míntha összebeszélt volna a falu. Krizek beleizzadt a házalásba, s mindössze öt embert talált otthon. Azokhoz is háromszor kellett visszamennie, hogy kimozduljanak.

Törölgette a homlokát, amikor a templom elé ért. 1888 — hirdették a számok a homlokzatán. Lehajtotta a fejét és tovább lépett. Pár lépés után azonban megtorpant. A járdán négykézláb állt egy meztelen férfi, és csorgott a nyála. Mellette egy 4—5 éves kislány és két hasonló korú kislány hancúrozott. Az egyik kislány bodzabotot tartott a kezében, néha leguggolt, és megpiszkálta a meztelen férfit. A másik két gyerek ilyenkor mindig felnevetett.

Részeg lehet — gondolta Krizek, s ráförmedt a gyerekekre:

— Mentek innen!

A gyerekek odább rebbentek, de nem mentek el.

— Jónapot! — mondta Krizek a meztelen férfinak, s egy kicsit a sapkáját is megbökte, nehogy részegségében azt higgye, gúnyolódik.

A meztelen férfi mozdulatlanul állt a járdán.

— Jónapot! — szólalt meg újra Krizek, de most már hangosabban. A meztelen férfi erre felemelte a fejét, s Krizekre nézett. Zavaros volt a szeme, s befelé fordult. A fal mellett nevetgéltek a gyerekek.

Amikor Krizek továbbment, pár lépésről még hallotta, hogy a gyerekek odaszaladnak a meztelen férfihez és rákiabálnak: „Jónapot... Jónapot... Jónapot...”

Krizek cigarettát illesztett a szája sarkába, meggyújtotta, és mély slukkokat szívott a tüdejére. Ízetlen volt a cigaretta.

Amikor a kocsmá elé ért, megállt. Megnyitotta az ajtót. Zárva volt, de hallotta, hogy bent motoz valaki. Megkerülte a házat, s az udvari ajtón bekopogott.

— Jónapot! — mondta a kocsmáros, és Krizek arcába nézett.

— Adjon egy fröccsöt — mondta Krizek, és a söntés előtt leült az egyik asztalhoz.

A kocsmáros fiatalember volt, s értett az üzlethez. Egyedül vezette a Földművesszövetkezet italboltját, és a kocsmából nyíló vegyeskereskedést. A munkában a felesége is segített, s ha nagy volt a forgalom, az anyósa is. De mostanában nem volt forgalom.

Kitöltötte a fröccsöt, és letette Krizek elé. Krizek mindjárt lehajtotta, s odaszólt a kocsmárosnak:

— Adjon még ...

A kocsmáros új fröccsöt csinált, s közben Krizek fáradt arcát figyelte.

Krizek szívta a cigarettáját, s a második fröccsöt is lehajtotta.

— Milyen pálinkája van? — kérdezte.

— Kommersz.

— Adjon belőle egy decit.

A kocsmáros leemelte az üveget, s egy háromdecis borospohárba belemérte a pálinkát.

Krizek ivott belőle egy kortyot, aztán melléje könyökölt. A kocsmáros ott állt az asztal mellett. Krizek arcát nézte, aztán megszólalt:

— Tudja, miért váltották le a régi üzemegységvezetőt?

— Tudom. Azért mert ivott.

— Az este nem volt itt Krizek elvtárs?

Kelle Sándor rajza

— Nem...

— Tudta, hogy magát fogják javasolni?

Néhány percig csend volt. Aztán Krizek szólalt meg:

— Mit szóltak az emberek?

— Semmit... Hallgattak...

Krizeknek megvonaglott a szája. Felemelte a vastagszélű poharat, s kiitta a pálinkát.

A kocsmáros ott állt az asztal mellett és nézte.

— Adjon még — mondta Krizek.

— Este talán jobb lenne — próbálkozott a kocsmáros.

Krizek felállt, odament a söntéshez. Nézegette a porcelántégelyeket, aztán az egyikről leemelte a fődőt.

— Ez volt. Megismerem. Csorba a széle... Töltse meg borral, kiiszom.

A kocsmáros meghökkent, aztán gyanakodva Krizek szemébe nézett.

— Maga volt?

— Én. Egy hétig helyettesítette a darálóst.

— Emlékszem már, a futurással fogadtak... Aztán a saját lábán hazament.

— Na töltse meg.

— Nem érdemes, nincs közönség.

— Szóval nem tölti meg?

— Nem.

Krizeknek megenyhült az arca, és reszelősen, erőltetetten elnevette magát.

— Jobb is... Nem tudnám kiinni...

Nekitámaszkodott a söntésnek, és a piszkos, olajos padlóra bámult. Sokáig állt mozdulatlanul. Az arcán elmélyültek a ráncok, megkeményedtek és úgy maradtak.

— Látja... kiszárad az ember...

Megmozdult.

Talán a fejté emelte fel, vagy a válla rándult egy keveset, de ez a kis mozdulat olyan volt, mint amikor egy ember talpra áll.

Pénzt tett a bádogra, megfordult.

— Estefelé majd benézek — mondta, és a sapkájához emelte a kezét.

— Viszontlátásra! — köszönt a kocsmáros, és a pillantásával az ajtóig kísérte a vendéget.

Gumitalpú bakancs volt a lábán, nadrágja szélében csíptető. Sovány ingadozó alakja a köszöbön egy kicsit megemelkedett.

Kint sütött a nap. Felhők már csak távolban, túl a füzeseken, Dráván, valahol a Fruska Gora felett látszottak. Krizek előbbre billentette a sapkáját, hogy árnyékoljon, s elindult a falu vége felé. Nem volt határozott célja, véletlenül fordult jobbra, ezen a napon még mindegy, hogy merre megy. Ha sorba vette volna a gazdasági épületeket, akkor talán korábban jut el a tehenészetbe, s később a tyúkfarmra, vagy a kertészetbe, de a helyzeten a sorrend már semmit sem változtathatott.

Sietség nélkül, egyenletes léptekkel ballagott. A bakancsa néha megsüppedt a járda laza talajában és nyomokat hagyott a porban.

Körmére égett a csikk. Mordult egyet és eldobta. Ballagott, s bámulta az utat.

Egy legény kövér bikaborjút rángatott az út szélén. Odább az egyik sárga falú házból kiabálás hallatszott. Veszekedtek az asszonyok. A hangzavarban

két szó ismétlődött: „Pucéran” és „nem igaz”. De azt, hogy „pucéran” mégis csak többször mondták, mert Krizek erre később is emlékezett.

A kovácműhely előtt megállt, benézett az udvarra. A fal mellett rozsdás vashulladék tornyosodott, használhatatlan boronák és lókapák maradványai, szekéromok, s legfelül egy oldalára billent törött homokfutó. Beljebb, az akác-fák alatt piros lovak álltak. Hatalmas, erős testük betöltötte az udvart. A műhelyből beszélgetés s a vasfűrés meg-megújuló csikorgása hallatszott.

Krizek egy ideig a törött homokfutót bámulta, aztán bement az udvarra. A műhely ajtaja nyitva volt. Amikor megállt az ajtó négyszögében, bent egy pillanatra csend lett. Aztán zörrenés hallatszott. A kovács, vagy a segédje ledobta a szerszámot.

— Jónapot, Krizek elvtárs, már megjött!? — szólalt meg a kovács, s a csuklóját kézfogásra nyújtva elfordult a satupadtól.

— Ma reggel — mondta Krizek, és belépett a műhelybe.

Kezetfogtak. Ismerték egymást 57-ből.

Krizek kezet fogott a többiekkel is. A segéden kívül még hárman voltak. A lovakat hozták vasalni.

Cseh bácsi visszament a satuhoz, s az apró fogú vasfűrésszel újra nekifeszült egy szögletvasnak. Huzkodta. Néha megállt, szippantott egyet a cigaret-tájából, s hátraszólogatott. Az ujjja nyomán rozsdás foltok keletkeztek a fehér hűlznin.

— Na, akkor összekerültünk újra... Emlékszik, micsoda főtengelyt csináltam magának 56-ban?

— 57-ben volt...

— 57-ben?... Lehet... Persze, akkor volt... Leveleznek?

— Néha még ír... A múlt hónapban a gyerekek küldött egy ruhát.

— Nehéz lehet a gyerekekkel...

Krizek erre nem szólt. Cigaretta vett elő és meggyújtotta.

Néhány pillanatig csend volt. A „lóemberek” Krizeket figyelték oldalról, a segéd a fűttatón táncolt, s egy patkót forgatott a tűzben.

Újra a kovács szólalt meg:

— Nem volt itt az este.

— Most már itt vagyok.

— Nehéz dolga lesz, kedvetlenek az emberek.

— Van rá okuk?

— Van, elvtársam. Én például még nem járultam hozzá az egyesítéshez. Bizalmi vagyok a pártban, tagja a Hazafias Csoportnak, határvízi megközelítőm is van, de engem ebben az ügyben még nem kérdeztek meg. A Cseh Sándor ehhez még nem járult hozzá!

— Más se — szólt közbe az egyik „lóember”.

— Az nem lehet — mondta Krizek, s az egyik szemöldökét kicsit feljebb húzta.

— Nem lehet, aztán mégis így van... Vegyük csak azt — emelte fel a hangját a kovács —, hogy Okorca tavaly 35 forintot osztott munkaegységként, a tagok vontató számra vitték haza a terményt, s még a gazdagabbaknak is jobban ment, mint egyéni korukban. Viszont Lésán milliós adósságot csinált, az állataik elhullottak, mert nem gondozták rendesen, kukoricájuk alig termett, pedig jó év volt. Még az SZTK-t sem tudták kifizetni. Mi történt erre? Össze-csaptak öt falut, s most mi nyögjük Lésán adósságát. Így aztán nem csoda, ha az embereknek elment a kedvük.

— Van bent igazság, de azért mégsem így van. Máshol is egyesítették a téeszeket.

— Mert ott is baj volt — mondta az egyik ember, s kicsit oldalra hajolva kipillantott a lovakra.

— A gépek miatt egyesítettek. Egy falu határában nem lehet kihasználni a gépeket, de ötezer holdon már tervszerűen lehet munkát adni mindegyiknek. Most mindig ott vannak, ahol éppen szükség van rájuk, csökkent az állásidő s a költség is — mondta Krizek.

— Jól mondja maga, csak az a hibája, hogy más az igazság. A lésániak tavaly urizáltak, most meg viszik a pénzünket. Én az igazságot mindig olyannak tartottam, hogy ha valaki nem dolgozik, akkor ne is egyék! Hagyni kellett volna Lésánt, hogy a saját kárán tanuljon — mondta az öregebb fogatos, s az öklével belecsapott a levegőbe.

A patkó, mint egy vörös félhold izzott a segéd hatalmas fogóján. Az indulatos gazda a segédre nézett, aztán sietve kilépett az ajtón. Lehetett látni, hogy nekifeszül a középső ló oldalának, s felemeli a lábát. Amikor a segéd kilépett az udvarra, a fogója végén hirtelen megfakult a patkó. Szürle lett, s amikor a huzat lesöpörte róla a pernyét, sötétkék. Néhány pillanat múlva a műhelyben is lehetett érezni az orrfacsaró, égett pataszagot.

Cseh bácsi letört egy-egy darabot a szögletvasból, aztán újabb vágásokat csinált. A segéd bejött, s egy nehézfejű kalapáccsal laposabbra és keskenyebbre verte a patkót. Amikor kicsit elült a lárma, Cseh bácsi újra megszólalt:

— Van itt más baj is... Belsőbb... Az emberek már nem hisznek... Nem volt előkészítve ez az egyesítés... Amit a fogatos mondott, az igaz, csak más-ként igaz, mint ahogy ő gondolja. Ha nekem azt mondja az államom, hogy egyesíteni kell a téeszeket, s megmagyarázza, hogy miért, akkor én támogatom! Csakhogy itt nem magyaráztak semmit, s még a kommunistákat sem győzték meg a helyességéről.

— Ez nem lehet.

— Maga mindenre azt mondja, hogy nem lehet, mert magának a központban papírokat mutattak, s a papírokon az volt, hogy itt minden rendben van. De a valóságban nincs rendben, s éppen ezért tették ide magát. „Krizek egy kicsit nyersmodorú ember, odatesszük, az majd rendet csinál” — gondolták. Ne haragudjon meg az őszinteségért.

— Furcsákat mond maga...

— Furcsákat, de igazat. Láttá odakint azt a törött homokfutót? Azért váltották le a csúcstírkárt, meg az üzemegeységvezetőt.

— Ittak, nem?

— Ittak, de ez még magában nem bűn... Az volt a baj, hogy csak ittak. A csúcstírkár tél óta egyetlen gyűlést tartott, a központba és a Járási Bizottsághoz megküldte a jelentéseket. „Minden rendben van, az emberek megértették a helyzetet. Ezt mondták, azt mondták, kezdeményezés, pártcsoport, népfront...” S nem volt semmi. A gyűlésen olyan csend volt, mint kint a Hét öles tónál. Hallgattak. A járási bizottságon meg azt hitték, hogy itt minden rendben van. Na jöjjön ki, majd ott tovább mondom, átvesszem a segédőt a lovat.

Kilépett az ajtón, Krizek utána.

— Melegítsd a többi — fordult Cseh bácsi a segédhez, és megmarkolta a szerszámokat.

Krizek a fal tövében leült egy fatönkre.

— Mondom, azt hitték, hogy rend van a faluban. Végül a homokfutó miatt derült ki minden. A Mogyorócska csárdába jártak inni, s két-három hetenként összetörték a fogatot. Végül már többet volt nálam, meg a bognárnál, mint használatban. Az emberek elkeseredtek. A nyár végén aztán a faluban már akkora beszéd volt erről a homokfutóról, hogy a Járási Bizottsághoz is elhallatszott. Most leváltották a vezetőket. De az a baj, hogy nemcsak a homokfutó törött össze, hanem az emberekben is összetört valami.

— És a szárazság?

— Az is nagy baj. Közömbösekké lettek az emberek. Itt a jó gazda most már kevés, tűz kellene ide, valami nagy tűz, ami megmozdítaná őket.

A segéd felbukkant az ajtóban az új patkóval. Krizek most egészen közelről látta, hogy a vörös félhold, hogyan sápad el a küszöbön.

A kovács felpróbálta a ló patájára a vaspapucsot. Barna füst szállt a sárguló akáclombok közé.

Krizek újabb cigarettára gyújtott, s nézegette a szemközti fal tövében felhalmozódott szekérromokat, repedt, és megrozsdásodott vasakat.

A fogatosok a lovak körül álltak, segítettek a kovácsnak. A segéd a műhelyben alakította a vasakat. Először csak nagy zuhanások hallatszottak, aztán csengőbb, vékonyabb hangok.

Tum-tüm-tüm-tüm-tüm-tiiim...

A hangok felröppentek az üllőről, s kisuhantak az ajtón. A közeli akácfákon megrebbentek a levelek.

Krizek a fatönkön ült, és nézte a lomraktárt. Egykedvűen, gondolatok nélkül számításba vette a tárgyakat. Törött kasza, lánc talp maradvány, abrancsok, görbe igazság, megrozsdásodott gömbvas, ablakrács, repedt ekevas, ekevas...

Meghökken, a szeme nem tudott továbbsiklani. Az ekevas mellett törött deszkadarabon lafogva szekértáblát látott:

Szlanák Lajos
OKORCA

Kicsit megrozsdásodott már a széle, de a közepe még fehér volt, s a betűk hibátlan feketék. Egyetlen laza szegen függött a tábla, s lengette, hintáztatta a huzat. „Szlanák Lajos Okorca.” A betűk világítottak, fénylettek, mint az elektromos eredményhirdető táblán a számok. Szekértáblát nem szoktak a szemétre dobni, furcsa volt. Krizek emlékezett, egyszer kézalatt vett egy kocsit, s amikor hazaért vele, az volt az első dolga, hogy táblát szegezett az oldalára. Nem adta címfestőhöz, maga fogott pemzlit, s rajzolta rá a betűket: Krizek János Lésán. Később eladta a kocsit, de a táblát levette róla. Még talán most is megvan valahol. A szekértábla világított a rozsdás vasromok között: „Szlanák Lajos Okorca”. Hol lehet ez az ember? Talán disszidált, vagy meghalt 56-ban? Lehet, hogy él, csak a faluból ment el. Vagy talán el sem ment? Itt élne a térszben?

Zavartan odafordult a mellette álldogáló fogatoshoz:

— Magának mi a neve?

— Illés Nándor.

— És magának? — szólt a másikhoz.

— Kovács József.

— Az öregnek?

— Vitusz János.

Amikor meghallotta a nevét, az idősebb is odanézett. Várakozva álltak Krizek mellett. A kovács is felemelte a fejét, s egy pillanatig lógatta a nadrágja mellett a tüzes patkót.

— A kocsijuk megvan? — kérdezte Krizek.

— Bevittük a téeszbe.

— Ha a szemük elé kerül megismerik?

— Már nem — mondta Vitusz János, és furcsán, röviden elnevette magát.

— Itt már senki sem ismeri meg a kocsiját — legyintett a másik. — Maga nem találna itt egyetlen olyan kocsit sem, aminek a kereke, vagy rúdja eredeti. Összecszerelgették, összetörték.

— Amikor egyéniek voltak, eljártak egy kocsival tíz évig, vagy talán még tovább is. Nem...?

— Az igaz — mondta Vitusz János —, de ha az én kocsimon elromlott valami, akkor eljöttem a Cseh Sándorhoz és megcsináltattam. Most, ha egy szekérnek eltörik a rúdja, kiveszik a másikból, s csak akkor jönnek a kovácshoz, ha már öt-hat kocsi használhatatlan.

— Mondok én ennél magának szebbet is — szólalt meg az egyik ló mögött a kovács. — Ha még csak a rudat szednék ki, azt megértem, de egymás kocsijából kiszedik a kerékperselyt, s a másik csak akkor veszi észre, amikor leszakada alatta a kocsi. Mást se teszek ebben az évben, mint kereket javítok!

Az utcáról vontató zúgása hallatszott be az udvarra. Krizek egy pillanatra felkapta a fejét, de aztán újra a vitázók felé fordult:

— Nincs ez jól, emberek.

— Pedig így van. Bevittem a szép új lószerszámomat, aztán már sehol sincs. Amikor kerestem, csupa nyűttet, tódozott-fótozott ócskát találtam a raktárban — mondta Vitusz János.

— Talán lovon van.

— Nincs az lovon, megnéztem én a fogatokat is.

— El csak nem párolgott, ha egyszer bőrből volt és varrás tartotta össze?

— Látja, Krizek elvtárs, én pedig éppen erre gondoltam. Vitusz János, a te szép új lószerszámod elpárolgott. Amen.

Az utcáról újra motorzúgás hallatszott. Krizek felugrott és kipillantott a kapun. Egy magános Zetor porzott el a házak között.

— Hova mennek ezek? — nézett Krizek a kovácsra.

Cseh bácsi vállat vont. Szótlanul ráspolyozta a patkó alól kitüremkedett sorját.

Krizek visszaült a tönkre. Bámulta a himbálózó szekértáblát: „Szlanák Lajos Okorca” — feketedtek a betűk a szeme előtt. Lassan továbbsiklott a pillantása. A szekértáblán túl egy lyukas, horpadt oldalú vödör feküdt.

A távolból újra motorzúgás hallatszott. Krizek felugrott és kiment a kapu elé.

Látta, amikor befordultak a kövesútról. Ketten voltak rajt. A zetoros, és egy magas férfi az utánfutóban. Amikor a vontató a ház elé ért, Krizek feltartotta a kezét:

— Álljanak meg!

Nagy puffogással lefékeztek.

— Hova mennek? — kiabált át a hangzavaron Krizek.

Az utánfutóból előrehajolt a magas férfi és visszakérdezett:

— Kicsoda maga?

— Krizek vagyok, az új üzemegységvezető!

A magas férfi ekkor a zetorosra nézett, de az nem fordult hátra. Néhány pillanatig csend volt.

— Hova mennek? — szólalt meg újra Krizek.

— Ebédezni.

— Vontatóval...?

— Azzal — mondta ingerült, ellenszenves hangon a magas férfi.

Krizek átlépett az árkon, s elkapta a kocsi szélét. Kicsit felágaskodott és belenézett. Két zsák volt a platón.

— Krumpli — mondta a magas férfi, de Krizeket ezzel nem lehetett le-
szerelni.

— Azt látom — mondta —, de miféle krumpli?

A zetoros hátrafordult az ülésen, a magas férfi hallgatott.

Krizek várt egy kicsit, aztán megszólalt:

— Mi a neve?

— Szlanák Lajos.

Krizek meghökkent, elengedte az utánfutó szélét. Néhány pillanatig ingadozott az árokparton, aztán ösztönösen hátrafordult a kovácsműhely felé, ahol a himbálózó, gazdátlan szekértáblát látta. A kovács és a fogatosok a kapuban álltak. Krizekben valami megfagyott, hideg és kemény lett a nézése. Visszafor-
dult a vontatóhoz és odaszólt a magas férfinak:

— Dobja le!

Az gondolkozott egy pillanatig, aztán újra visszakérdezett:

— Itt?

— Igaza van — mondta Krizek —, inkább az üzemegység iroda előtt.

— Akkor szálljon fel.

— Minek...?

— Valakinek át kell venni — mondta, s hátrább húzódott az utánfutón.
A szemében száraz gyűlölet villant.

„Mit akarhat?” — tűnődött egy pillanatig Krizek, aztán hirtelen a kerékre lépett, s átdobta magát az oldalon.

A vontató előreugrott, s a házak között felverte a port.

A fogatosok a kovácsra néztek, aztán együtt visszamentek a lovakhoz.
Egy még vasalatlan volt. A segéd már forgatta a tűzben a patkót, s táncolt a fújtatón, hogy vörösebb legyen a parázs.

— Nehéz ember lehet — szólalt meg Vitusz János, s a fejével a vontató nyomában felkeveredett por felé intett.

— Csak keseredett — mondta a kovács, s a kezeszárát vakargatva leült a fatönkre. Cigaretta-t vett elő a dózniból és meggyújtotta. Szippantott egy-egy mélyet és gondolkodott.

— Ennek én tudok hinni — mondta később, aztán felállt, és munkába vette a lovat. Az emberek körülállták. Már füstölgött a ló patája, amikor az egyik megkérdezte:

— Talán mondott valamit?

— Nem mondott, de ha ez mond valamit, az úgy van.

— Az előbb azt mondta, hogy keseredett...

— Az... Keseredett... A felesége miatt.

— Meghalt?

— Rosszabb. Itt hagyta. Gyerekekkel együtt itt hagyta.

— Férfivel ment el?

— Azt nem lehet tudni. Az ellenforradalomkor történt...

— Ő sem tudja?

— Nem. Bent dolgozott a felesége a városban. A koraival ment minden reggel, s csak este jött haza. Amikor ez történt, Krizek éppen Okorcán volt, a darálóst helyettesítette. Észre sem vette, hogy mikor ment el a felesége. Két hónap múlva aztán Angliából kapott egy levelet. „Mister, John Krizek” — így volt megcímezve. Kinyitja, hát az asszony. Csak pár sor volt. Azt írta, hogy Londonban van, s ne haragudjon.

— Mit csinált?

— Bement a Nándorhoz a kocsmába, s lassan, csöndesen iszogatót. Este-felé aztán megvadult, összetörte a poharakat. Később fogadott valakivel, ha jól emlékszem a futurással, hogy megiszik egy tégely bort.

— Megitta?

— Meg. Kiemelték a tégelyt a söntésből, eléje tették, aztán megtöltötték borral. Körülötte álltak vagy tizen, és nézték, biztatgatták. Nem tudták, hogy mi történt vele. Krizek rájuk sem nézett. Egy félliteres bögrével meregette a bort, és lassan, kitartóan ivott. Éjjelre kiürült a tégely.

— Utána mi lett?

— Semmi. Felállt, nyújtózkodott egyet, aztán a saját lábán hazament. Az emberek meg csak álltak a tégely mellett, és nem tudtak szólni.

Andrássy Lajos

Éjszakai műszak

*Te barátocskám alszol már. A pelyhes
meleg dunna közt simogat az álom:
míg szövőgépek zúgó ritmusából
egy dal kilép: a karcsú, szőke lányon*

*kék-aprópettyes, hetyke főkötő,
csipőjén, mellén — mint a bronz — feszül
a munkaköpeny, most a géphez ér,
az megcsókolja ujját s csendesül.*

*Ő énekel s csak hallgatom itt lopva,
míg cikázik a gépen a fonál:
pacsirta száll mezők fölött dalolva!
— S te barátocskám alszol ugye már?*

*Én elhallgatnám lásd itt estig is,
szép s pontos mozdulását nézve hosszan
amint a géphez ér s az mint az eb
kezéhez simul... Ám de sajnos lassan*

*virrad, a műszak véget ért. Ez éjjel
egy vég vászonnal több a termelés.
Kettőnknek, szőke lányka, semmiség az,
gyerekjáték — ugye? — nem is nehéz.*

Flóra-várás az őszi Szárszón

(Amor christianus)

Valami áldozat, vagy
súlyos adó,
mit magunkra kiszabhat
mindenható
nagy boldogságunk, hogy ne
ingyen legyünk
kegyeltesd: jószerecsé,
üdv . . . Mint a bünt,
úgy kellene, hogy büntess
örömet is,
mely elveszi eszünket:
tabu, fotis . . .
Megértenének engem
a régiek,
látván: kiért esengem,
látván ijedt
szívembe: hol alázat-
ra várt a gőg,
omolva porba lábad
(isten) előtt.
Emelnék most szemük rám
a régiek,
a szív e gőgért — tudván —
mivel fizet.
Ily nagyon az lehet csak
alázatos,
kibén a gőg tüzet rak
s eget tapos
lemondva bármiről, mi
ideköti.
Rólad csak — az a szörnyű! —
lemondani.
Te vagy csak, kit el úgy se
eresztene:
hogy érted őt veszítse
el istene.
A régiek tudnák csak
megérteni
ezt a szenvedni-vágyat,
mellyel teli:
kik ajándékba kapják
tar águkat.
Hullatják a barackfák
virágukat.
Már-már lehullik rólam
minden igény,

már csak érted-valóm van
vágyam, igém.
Ezzel engesztetem ki
irigyemet:
a Te mennyedbe menni
könnyű legyek,
tudván: mit adhatunk még,
az is kevés,
minden kamat, fizetség,
engesztelés . . .
Azért a földi mennybe
felragadó
üdvözülésért enyhe
minden adó.
Hogy érdemünk kitessek
— bár súlya nyom —
nem elég böjt, szüzesség,
fogadalom . . .
Valami nagy lemondás,
önmegadás,
keselyűcsőrű honvágy,
saskarmu gyász,
láz, ami felemészt, (s mily
kín, ha csitul)
vállalni büntetést ily
ártatlanul.
Az a hű, ki feléget
zugot, hitet,
hol meghuzódhat élet
tenéltküled.
De még ez sem elég: NEM-
HINNI! — ez az
áldozat: csupa szégyen,
semmi vigasz.
Így járulni elébed,
ily védtelen,
nem kapva menedéket
öledbe sem,
remény nélkül kitarva,
hogy átalad
létezve bukjak arcra:
megváltva — vagy
letaszítva az ürbe
— kos, bak, tulok —
legyek mindenestül Te
áldozatod.

Feláldozva egy isten
 — még szebb? nagyobb? —
 kegyelmének, akit nem
 szolgálhatok.
 S ha végzése felémcsap,
 élni minek?
 (Ezt is ők értenék csak:
 a régiek,
 tudván: minden csak ott van:
 túl önmagán —)
 Csak a te két karodban
 nincsen magány,

csak a te vágyaidban
 van túlvilág,
 csak ott jó, ami itt van:
 eged-igád...
 Teremtő és teremtmény
 te vagy nekem.
 Nincs isten — én szeretném
 csak, hogy legyen.
 Ki magunk ellen megvéd,
 s arról, hogy itt
 ketten egymást szerették,
 tanúskodik.

Félig-emlékezők

Énnekem minden nap évforduló
 nemcsak házasság, születés, halál...
 A fű-növészű múlt amit leró
 s emlékezetünknek alatta jár.

A nap, amire nem emlékezem,
 álmomból fölriaszt. Vak mécsse gyúl
 valaminek, ami talán ezen
 kezdődött visszavonhatatlanul.

Mert az emlékek sokat fednek el,
 hová nem jut a fény és még nagyobb
 körül az éj: a felejtés- lepel
 attól, hogy egy-egy csóva felragyog.

Még jobb is így, hogy érzékszerveink
 kiszűrrik számunkra a végtelent
 csak annyi hangot és csak annyi színt,
 amennyiből együtt kiáll a rend.

Léptünk a homályba így nem vesz el,
 alvajáró sorsunk vezet — De míg
 egyszer gyászol, másszor meg ünnepel,
 fogamzására ki emlékezik?

S aki örömiinket gyászolja meg
 s ujjong a gyász fölött, az majd mibe
 kapaszkodik, mikor — hisz értitek! —
 zuhan, zuhan vissza a semmibe.

Mi mindenre félig emlékezünk,
 pedig a fény árnyékával egész.
 Mikor még csak kitervelték a bűnt,
 nyomában készült már a büntetés.

S a büntetés nyomában újra bűn...
 Mert az árnyék nem hagyja el a fényt.
 Allunk fenségesen és együgyűn,
 vélt győzelmek tűzijátékaként.

S a szikra emlékek kialszanak,
petárdák pattogása elcsitul.
Tompa nyögések, fojtott jajszavak
földmorgása amaszt süviti túl.

Pedig a kettő egy emlékezet,
de befogadni értelmünk fukar.
Ki ezt, ki azt őrzi ágya felett
s úgy alszik el, szívében bosszúval.

Szerencsétlen félig-emlékezők,
ezért egymás ellen uszulva mi
fejünk fölött gyújtuk ki a tetőt?
Mécseinket kéne kioltani!

Emlékezzünk igazul vagy sehogy.
Ne fantom-félelmek kísértsenek.
Ki istenei előtt térdrerogy,
azt összemorzsolják az istenek.

Egyik háború szült, másik nevelt
s lehet — gödrünket ássa harmadik...
De mi élünk egymást szeretve, mert
bennünk egy más emlékezés lakik.

Egy más emlékezés, melyben szabad
úgy lettem, hogy megtagadott a hon
s ki mindnyájunk fellélegzése vagy,
— már tudtam, hogy csak hozzád tartozom.

A háború — én így emlékezem —
nem a golyószórók, parancsszavak...
A drótsövény mögött már semmi sem
kötött. Rabságom vége volt a nap.

Küldetés lett, mi volt baljós kaland —
bár nem volt felismerhető jele
a pillanatnak, melyben megfogant
jövők, csak én borzongtam meg bele.

Akkor vetkőztek le emlékeim:
szökésre kész, ruhátváltó rabok.
A képen, mely e napról rámtekint
fakul a gyász s az ünnep felragyog.

Így sárgulnak emlékeink — de lásd:
mi rejtve bennük, azzal nyitva ki.
Mint anyanyelvet és testápolást,
ezt kéne mindenütt tanítani!

Mert az a pillanat az éltető,
emléknek is az ad tovább hitet,
— fegyver riassza fel bár! — amelynek ő
a mozgatója, na... hisz értitek!

Csongor Rózsa
Nehéz műszak

Az augusztusi éjszakák hirtelen szakadnak a hegyek közé, mint a dolomit-tömbök az omlasztott vágatba. Amíg a nap fenn van az égen, perzsel. Aki belelélegzi a forró, nappali levegőt, kiszikkad, mint a Gallya-menti kutak. Mikor a nap lebukik a nyugati határszélen, ahol az erdők koszorúja lágy ívvel karolja át a bányásztelep utolsó házait, olyan gyorsan hül le a levegő, hogy az ember belseje is fázik. Az éjjel-nappal dohogó mozdonyban — amely a hegy gyomrából kihordott vörhenyes bauxitot szállítja a vasúti rakodóra — a fűtő összehúzza mellén az olajos ingét, fejére teszi kormos sapkáját, s melegítő féldeciről ábrándozik. A hegyek között hideg az augusztusi éjszaka.

Fél tíz után indul meg az éjjeli váltás a bánya felé. Borzoló szél fúj a móri medence felől, susogva hajladoznak a fák. Fekete az éjszaka, mintha a perzselő napsütés, a nappal vibráló fényáradata csak régi emlék, a tavaszról, vagy nyárról ittmradt színes ábrándok zuhagata volna. A bánya bejárata fölött ötágú csillag van: égő vörös pipacs. Messze világít az éjszakába.

Soká lesz reggel. A bányában nem a nap járásával mérik az időt. Nem érzékelhető a hajnal és az alkony áttetsző, finom árnyalata sem. Az óra itt az egyetlen szerszám, amely adagolja a pillanatot, meg az évek során kifinomult emberi érzék.

A tizes csapáson folytatni kell az omlasztást. A reggeli és a délutáni műszak is dolgozott rajta. Nem jutottak messze. Az omlasztás sürgős volna, a tizenötös munkahelyen fokozódik a meleg. Valahol a régi vágatokban tűz éledezik.

— Menjetek a vitláért — mondja Gódor Jani, a brigádvezető. — Beállítjuk a támot, aztán kezdjünk neki. Ha nem szakad le, nem vacakolunk. Lőni kell. — Rövid hallgatás után hozzáteszi: — Az asszonyt bevitték az este a kórházba.

— Már? Korán van még Jancsi — mondja Homoki.

— Magam sem tudom...

— Nem lehet az még, te Jani — mondja Vitéz Pista, a brigád másik tagja.

— Alig látszott rajta valami.

— Pedig rájöttek a fájások. Ötpercenként. Az anyós vitte el.

— Ötpercesek?

— Néztem az órát.

— Az első gyerek így szokott — zárja le a beszélgetést Vitéz.

Az emberek elmennek, Gódor maga marad. Felakasztja egy támrá a lámpát, egyetlen fényforrás a vágatban. Körül betemetett csapások, kiszedett támfák. A tizes vágatban is már vagy kétszáz métert jöttek visszafelé. A szaklapok most mintha megmakacsolták volna magukat. A reggeli műszaknál megindult valami mozgás, a roppant hegy gyomrában omlani készült az a keskeny rés, amelyen keresztül vájták a vörös bauxitot. Az üregben — amelyet a rendezetlen omlástól a máglyaszerűen felrakott pillér véd — óriási szürke dolomitlap lóg. Egyik szélével eléri a sziklás, köves omladékot, a másik vége úgy lebeg a mély üregben, mintha könnyű felhő lenne. Ez a darab zárja el az utat az omlás elől.

— Na várjál csak. Fogsz te mindjárt omlni — beszélget Gódor a sziklával. Valahol az üregben leesik egy apró kő. A csendben sokáig hallani a koccanó darabkákat.

— Na, mit akarsz? Van valami bajod? — Gódor hangja tompán cseng.

Aztán hosszúnyelű csákányért, meg fejszéért megy. Közel van, a főcsapás szélén. Lihegve járja a meredek utat. Magamellé rakja a szerszámokat, leül és várakozik.

„Az asszony” — jut eszébe, s enyhe büntudat legyinti meg, hogy egészen másra gondolt. Az orvosok korábban is mondták, nem jól fekszik a gyerek. Meg hogy nehéz lesz a szülés. — „Mi az hogy nehéz szülés?” — gondolja. Asszonydolog.

Soká jönnek az emberek. Nem csoda, amíg felcipelik a munkahelyre a vitlát... Potyog valami az üregben. Feláll, és odamegy.

— Na? Mozgolódunk? Szaporábban, hallod?

Az üreg hallgatagon tátong. Nyomasztó a csönd. Egyedül rászakad az emberre a bizonytalanság. Rágyújt.

Alig lobban a gyufa, kevés a levegő. A környéken nincs munkahely, a légszivattyúkat már leszerelték.

Fázik. A bányában mindég mozogni kell, mert a nedves hideg beeszi magát a bőr alá. Keres egy támfát, amelyhez a vitlagépet fogják erősíteni. Sokáig faragja a fejszével az éket, hogy megszoruljon a tám. Aprólékosan, gondosan dolgozik. Felmelegszik tőle.

Ha valóban nehéz az a szülés, a legrosszabbra is fel kell készülni. Megborzong, pedig melege van a cipeléstől. Ilonkát két éve ismeri. A Bárdos Tóni lakodalmán ismerkedtek meg.

Megerősíti a támot. Fújtat a tüdeje, mint a mozdony. Elfárad. Ha ma végeznek az omlasztással, erre a munkahelyre nem jönnek többet.

Újra fölmeleg az üreghez s vizsgálódik. Felületes szemlélő is látja, hogy ha az első gyámot kihúzzák, omlani fog. Persze ésszel kell cselekedni. Itt nem sokat ér az erő. Lentről hallani a vitla láncának csörgését. Súlyos, nehezebb, mint az egész gép. Ezzel a láncsal huzatják a támot.

— Héééé — kiált a cipekedők felé. Úgy keveredik a tompa lánczörgéssel a csönd, mint a tűz és víz.

— Héééé — hallik vissza. — Jövünk...

Egy pillanatig él benne az elhatározás, hogy segít cipekedni, de meggondolja. Nem sokra jutnának. A vitlát csak két ember tudja hozni. Keskeny, hosszú szerkezet. Egyik emeli, a másik utána löki a láncot, aztán leteszik. Csak lépésről-lépésre haladhatnak. Fél pillanat pihenés, aztán kezdődik előlről. Valahonnan Ilonka fekete hajszíne libben a szeme elé. Csak egy pillanatra, s aztán elkeveredik benne a sajnálat, amelyet az asszony és a gépet vonzó emberek iránt érez. Valamit tenni kell, amíg azok fölérnek. Bemegy az üregbe, feszegetni kezdi a fejszével a gyámot. Enged. „Na lám” — gondolja. Csak hozzá kell érni, máris mozog. Elugrik. Hatalmas robajjal csapódik egy dolomitlap arra a helyre, ahol az előbb állt. Józan hidegséggel nézi a leomlott sziklát.

— Menjek, fiúk?

— Nem kell. Minek?

— Birtok vele?

Semmi válasz, csak az átkozott lánc csörög, amint húzzák a földön. Visszamegy a gyámhoz. Úti a csákánnyal, de most meg sem mozdul. Az emberek közeledtét fújtogató légzés jelzi. Kapkodva szedik a levegőt. Koppan a fejsze, pislog a karbidlámpa, aztán elalszik. Gyufát vesz elő, meggyújtja. Az emberek elvitték a biztonsági lámpát.

„Csak tudnék valami bizonyosat” — gondolja. Ha fiú lesz, Andrásnak fogják nevezni, ha lány, Ilonkának. Az asszony apja András. Ilonkát ijesztgették

az asszonyok a telepen: a nehéz szülés — császárvágás. Megborzong, s valami szörnyű fájdalmat gondol. Olyan görcsösen idézi, hogy érzi a gyomrában. Ilonka erős szervezetű, és egészséges. Miért van mégis a rendellenesség?

Megnézi az órát. Szeretné siettetni az időt. Még csak éjfél van, pedig mintha napok teltek volna el a bányában.

Végre itt vannak a vitlával, a lejáró aljában. Lemegy, elveszi Vitéztől a gépet, s maga kezdi vonszolni.

— Pihenj...

— Most már hagyhattad volna.

Nehéz a gép. A nappali műszakban könnyen felemeli, de az éjjeli műszak kiszívja az ember erejét. „Az a gyerek talán meg is van már” — gondolja, s megmarkolja a gépet. Elrebben a fátyolos álomosság is, amely ilyenájt szokta meglepni. Megnövekszik a munkakedv. Homoki löki a láncot. Lassú, megnyúlt mozdulattal teszi.

— Add ide, gyere a helyemre — szól neki. Még vagy öt lépés, s helyben lesznek. Fölfelé súlyosabb minden teher, mint szintesen. Vitéz a támfát igazgatja, s mellmagaságban elhelyezi a biztonsági lámpát. Fönt vannak a géppel.

— Azt hittem, lőni kell — mondja Vitéz. Mindhármutukról gyöngyözik a veríték. Homokinak gőzölög a hátán az ing.

— Nem kell — veti oda Gódor. — Az első gyámut kihúzzuk, omlani fog.

Szó nélkül mozognak. Gódor erősíti a kötelet a gyámut, Vitéz és Homoki a géppel dolgoznak. Szaggatva, kuszáltan lihegnek.

— Hozd a fúrófejet — mondja Gódor és elviselhetetlennek érzi a keserű bagóízt a szájában. „Ha meglesz a gyerek, kiveszek egy hét szabadságot...” — gondolja.

Huzatnak, de a gyámut nem mozdul. A vitla mellől a három szempár villogva figyeli a milliméternyi mozdulatot, amivel a gép megmozdította a gyámfát. Anynyi, mint a szenteltvíz...

— Nincs levegő a fúrófejben — mondja Vitéz. — Nem húz...

— El kell töretni — rendelkezik Gódor. Bemegy a gyámut alá, fejszével barázdát vág a gyámut derekára a kötélnek. A csapások alatt apró kődarabkák hullanak az üregbe. Akácsa, szívós, nehezen viszi a fejsze. A másik kettő szótlanul figyeli.

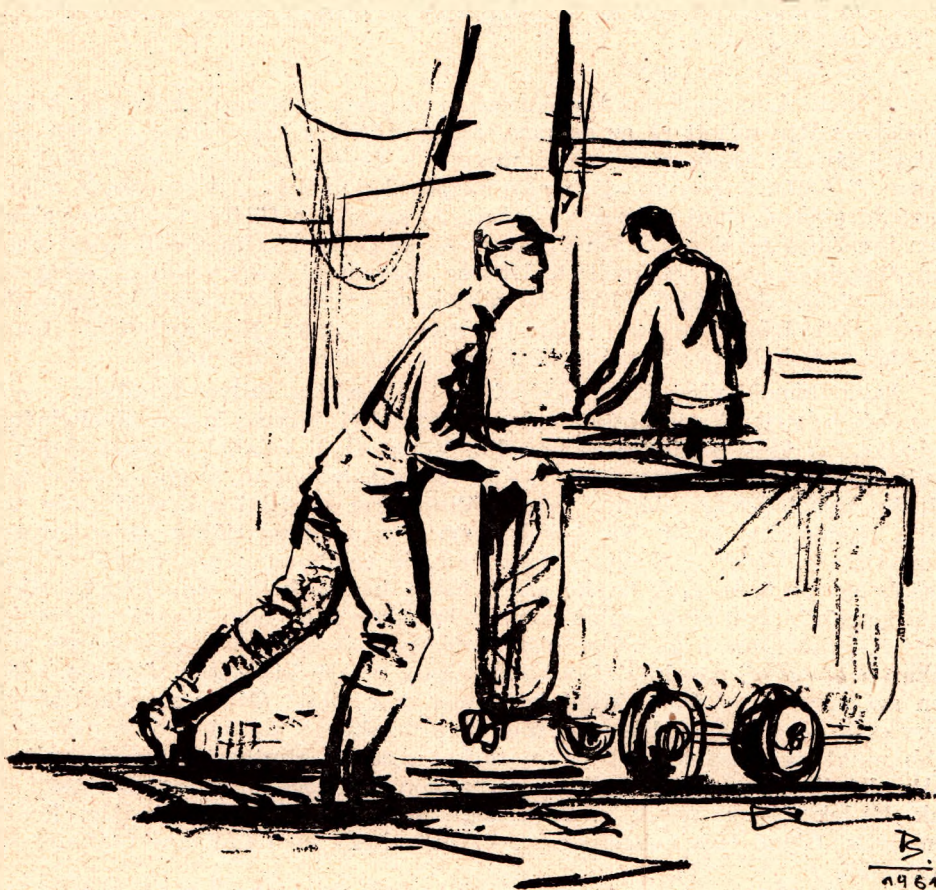
— Vigyázz, Jani!

— Nem kell berezelní — háritja el a féltést. Ismeri a dürgést. Ez mind semmi. Az üregből, mintha Ilonka nagy, fénylő szemei néznének rá. „Mennyit kell szenvedni egy gyerekért” — gondolja, s újra az a sajnálkozás, amely megbénítja a gondolatot. Még egyet odacsap, de súlytalanul lódul a fejsze.

Kijön a gyámut alól. Mindjárt megfullad, szétszakad a tüdeje. Zúg a feje, így vánszorog vissza a gép mellé. Lekuporodik egy deszkára, cigarettát kotor elő. Homoki és Vitéz a kötelet erősítik a gyámutra. Le kell vetnie a kabátot. Mint ha forró fürdőbe lépett volna, melege van. Érzi, hogy nedves az ing a hátán. A vágatból hideg légáramlás vágja hátba. Ha ettől sem fog omlani, nem tud okosabbat. Robbantani kell. Nem szívesen választja ezt a megoldást, az ácsolat kilencven százaléka bent van. Robbantás után ácsolatot nem lehet menteni. Megszédül a cigarettától. Igaz, ma már a második csomagot szívja.

A gyámuta nem törík. A nedvességtől, amely átjárja a vágatot, szívóssá lett a fa. Vitéz a főtébe kapaszkodva ugrál a vitlalancon, hogy a testsúlyával is segítsen. A fúrófej szakadozottan berreg.

— Nem törík...

Bizse János rajza

— Valamit azért engedett — mondja Homoki. A szürke bauxit nagy lepényekben omlik az üregbe. Az igazi omlás mégsem tud megindulni.

Két óra van. Az éjjeli fáradtságtól elfogynak a szavak. Mozdulatokból értik egymást. A levegő fojtogatóan kevés.

— Hozd el a nyolcasoktól a másik fűrófejet.

Homoki gépiesen megfordul, s elindul a fűrófejért a másik vágatba. Sokáig hallani a lépéseit, amint a nedves talajon cuppog.

— Jó lenne tudni valamit az asszonyról — mondja Gódor. A szavak oldják a bizonytalanságot.

— Ne izgulj, nem segít...

— Nem. A mozdulatlan várakozásban mégsem tud másra gondolni. Milyen kétségbeesetten nézett rá az asszony, ahogy álltak a konyhában, s vette föl a kiskabátját. Az anyós meg egyre sürgette. „Gyere lányom, nem érünk rá. Siess...” Aztán Ilonka átfogta meleg karjaival a nyakát, úgy szorította, mintha magával akarná vinni. „Félek” — súgta az asszony a fülébe. Ő akkor valamilyen ingerültséget érzett. „Mitől félsz?” — kérdezte türelmetlenül. Most gyengéd, figyelmes lenne, ha mellette lehetne. Bátorítani kellett volna, meleg szavakkal vigasztalni. Késő. Mikor beszálltak az anyóssal a vállalati gépkocsiba, amely a kórházba vitte őket, valamit motyogott nekik: „Nem kell félni.” Ilonka ezt már nem hallotta. Csomóvá sűrűsödik a torkában a büntudat.

Amíg Homoki visszajön a fűróval, leül a deszkára. Súlyos fáradtság szakad rá, nehéz a karja. A fejét húzza valami a föld felé. Mintha lassan távolodnának a dolgok, az üreg is kicsire zsugorodik. Vitéz ott ül valahol a vágat elején és eszik. „Hogyan lehet ilyenkor enni?” — gondolja homályosan. Ő éjjel ritkán eszik. Mintha kisebb lenne a lámpa lángja. Vízre akar engedni a karbidra, de nem tudja felemelni a kezét. Nyirkos hideget érez a sípcsontjában, meg szaggató éles fájást. „Félek” — hallja Ilonka hangját valahonnan az üregből. Mindég kisebb lesz az üreg, csak Ilonka alakja nő, a karján kisfiú van. Hosszú, fekete haja göndör, éppen olyan, mint Ilonkéé. Fel akar állni, hogy Ilonka elé menjen, hogy megsimogassa a gyereket, hiszen még nem is látta. A szaggató érzés a lábában nem engedi mozdulni. Ilonka mosolyog, a fejét kissé balra fordítja, s közben azt mondja — félek. Mitől kell most már félni? Gódor mondani akarja, hogy csak ezt a gyámat húzatják meg itt a tizesben, s ha már omlik, neki nincs több munkája, hazamegy. Nem mozdul a nyelve. Mintha odatapadt volna a szájpadról. Aztán Ilonka berregő hangon kezd beszélni, mint a tóparti békáknak. Félek, félek, félek... Érz, hogy lehull a szemhéja, mindjárt Ilonkát sem látja. Olyan erős a berregő karattyolás, hogy nem tud ülve maradni. Fel akar állni.

— Szólhattatok volna. Keveset aludtam napközben. Az asszony miatt...

Vitéz a fűrófejjel babrál, amikor kinyitja a szemét. Megfázott. Érz a hideget a hátában a nyirkos ércfaltól. Gódor feláll.

— Engedd, majd én — mondja s elveszi a fűrófejet. Olyan erővel szorítja a vitlához, hogy a rázóástól elzsibbad a keze.

A gyám nem enged.

Egyhangú jövés-menés, igazgatás a gyámon. Áthelyezik a vitlát más szögbe, talán onnan könnyebb a húzatás. A fűrófej berregése mellett úgy hat a fáradt lihegés, mint az elromlott légszivattyú sipolása.

A gyám nem enged.

— Szólj a lőmesternek. Robbantunk!

Vitéz azonnal megfordul, s megy Kovács bácsiért. Nem lehet tudni, merre jár, messze van ide minden munkahely. Ha így megy, ma éjjel sem omlik a vágat, pedig már a harmadik váltás kínlódik vele. Amíg Vitéz a lőmestert keresi, fúrás előtt még egyszer megkísérlik a húzatást.

Takarékoskodnak az energiával. Beszélni sincs kedvük. A kötelet áthelyezik a gyámról a főtefára, amely úgy tűnik, szorítja a gyámot. A főtét könnyen kiemeli a vitla.

— Na látod — mondja Gódor Homokinak, s megjön a kedve. Ha robbantani akarnak, el kell kezdeni a fúrást. Kovács bácsi bármely percben itt lehet. Nem. Ha már ilyen könnyen kiemelték a főtefát, nem hagyja abba. Újabb támfára erősítik a kötelet, s húzatnak. Mintha az a hatalmas sziklafal is megingott volna. Halvány remegő öröm, akár a bányaszlámpa apró fénye. Remélni kezd. Talán mégsem kell robbantani. Mégnézi az órát. Fél négy, Plonka bizonyára mindenen túl van. „Miért ne?” — gondolja. Mások is átesnek a szülésen. Kardos Marci felesége tíz gyereket szült...

— Húzassunk tovább? — kérdezi Homoki.

— Na hallod! — felel és csodálkozik. Hogy lehet ilyent kérdezni? Kovács majd morogni fog, hogy nincsenek készen a fúratok. Lám, mozog a hátsó gyám is. Bizisten mozog. Úgy nézi a lassan engedő hátsó gyámot, mintha a tekintet súlya mozdítaná.

Újult erővel húzatnak. Mikor leállnak, Gódor ismét a gyámhoz megy, pedig most már veszélyes. Az üregben nagy robajjal leszakad valami.

Néhány fejszecsapással kimélyíti a gyámon az árkot, hogy hamarabb törjön. Aztán visszahelyezik a kötelet. Gódor benéz az üregbe.

— Már nem kell neki sok. Na gyerünk...

Mindketten a vitlánál állnak. Felváltva szorítják a fúrófejet. Úgy rázza az egész testét, mintha a lelkét rostálnák. A kemény csöndben megtapad a fülében a berregő, lapos hang.

— Tovább, Laci, tovább...

Homoki egészen belevörösödik. Fél győzelem. A gyám nagyon lassan enged a hajlító húzásnak, de nem törik. Aztán hirtelen recsegni-ropogni kezd a vágat elején a főte, valahol az üregben megcsúszott a közet. A lapos, szürke ércdarab nehéz lökésekkel csapódik a belső gyámhoz és kilöki a vágatba. A külső gyám, amelyen a kötél van, hajladozva szenved a rácsúszott súlytól. Gódor átveszi a fúrófejet és teljes erővel szorítja a vitla fogaskerekeihez. A gyámfa már majdnem derékbahajolva ropog. Az üregben minden mozgásban van. Errébb kellett volna húzni a vitlát. Nem biztosak a pillérek, régi sındarabokkal vannak helyenként pótolva. Mögötte ácsolat sincs, veszélyes játék. Hajlik a gyám, de még mindig nem törik. „Tovább, tovább...” — mondja magának. Most már semmiképpen nem hagyják abba.

— Szívós, mint a macska — hallja Homoki hangját. Káromkodik is.

Csak káromkodjon Homoki. Omlani fog, az már biztos. Az a szülés meg, ha eddig nem fejeződik be, egyszer csak a végére ér. Persze hamar megijesztk az asszonybeszédek, meg a jajgatás, de lám, mindent lehet. Csak akarni kell. A fúrófej rázását érzi a gyomrában. „Tovább, tovább...” Nem szabad abba hagyni. A gyám felső szára már majdnem leér a közetre, de még mindig nem törik, csak hajlik. Hajlong, recseg-ropog, de nem törik. Egy villanásnyi időre az asszonyra gondol, s átmelegszik valamilyen ismeretlen érzéstől. Kár volt elküldeni a lőmesterért. Azt fogják hinni, megint megijedt, s a könnyebb megoldást választotta. A huszonnégyesben is ezt vágták a fejéhez. Akkor valóban nem volt

más megoldás. Ha ez most beomlik, az ácsolat hatvan százalékát kiszedhetik. „Ez már omlani fog. Gyere csak bogaram, gyere...” — beszélget a gyámhoz.

— Vigyázz, Laci!

Óriási robaj. Elkapja Homoki karját, s úgy rántja magával a fiút, hogy a lejtős vágatban legalább két métert csúsznak lefelé. Mintha megmozdult volna a hegy... Hatalmas lapkás kőzet esik a lábuk elé. Ösztönösen ugranak még lejjebb. Morajlik az üregben a leszakadt kőzet. Önkéntelenül keresik a menekedőket az elszabadult természeti erők tombolása közben.

— Jól van — mondja Homoki és kézfejével a homlokát törölgeti. Amolyan röpke hang, győzelem vibrál benne. A bányász keveset beszél. Csak morogjon, dörömböljön, zúgjon az az üreg!

Lent állnak a vágat aljában. Szó nélkül szívják a szürke füstöt. Fölényes megvetéssel nézik az üreget.

A főcsapásból Vitéz meg a lőmester lámpája imbolyog. Vitéz lóbálja a lámpáját, mintha jelezni akarna. Mindketten odafigyelnek. Kovácsot hiába csóditik ide. Mindegy! A lőmester örüljön, hogy megtakarították neki a paxitot, gyutacsot, s legalább fél munkaórát...

— Jani! Hallod, Jani?

— Mi van? — mormogja Gódor. Érzi, hogy a forróság lecsurog a torkán.

— Fiad van. Három és fél kiló — ordít Vitéz. Mámoros a hangja.

— Micsoda?

— Fiad van. Az asszony is jól van. Három és fél... — Kovács bácsi elnyeli a mondat végét.

— Micsoda? — kérdezi Gódor újra. Hihetetlen beszéd. Soha nem hallott szavak. A varázsuk belemarkol az ember lelkébe. „Fiad van” — visszhangzik benne. Lassan mélyül a szavak értelme.

— Fiú, mondom...

— Honnan tudja?

— Az anyósod telefonált a siklóhoz. A Tatai Miki jött, hogy adjam tovább.

— Fiú? — Idegen a hangja. Tompán csapódik az ércfalhoz. Melege van. Pislogva nézi Kovács bácsi borostás arcát. Mindhárman őt nézik. Piros a tekintetektől. „Fiú” — ismétli magában. A karbidlámpák imbolygó fényében repdes az öröm.

— Köszönöm. — Kis szünet után teszi hozzá. — Nem kell robbantani. Beomlott.

— Látom — mondja az öreg, s meglazítja vállán a lőszeres láda pántját.

— Nincs itt semmi hiba...

És sokáig nézik Kovács bácsi billegve járó, távolodó alakját.

A nehezék

Tudom én valamit tennünk kell
megrokkant fáradt életünkkel

vállunkról a vad terheket
mint vízpart magasából a követ

löknünk kell fecsegő homályba
vessen gyűrűt a zuhanása

s még a habok is álljanak neki
a megtöretett húst gyógyítani

mint frontkatonát a szép fehér
tenyér amely hozzá sem ér

de mivel lázában igen akarja
szemét mossa inait összevarrja

s ahogy fejéből a köd kifolyik
a kéz világossága is távolodik —

jól tudom valamit tennünk kell
sebzett fiatal életünkkel

a csupán-álmot is elfogadnunk
káprázatában mosakodnunk

ami látszat-telítve itt van
s nézni amiben csillagzó hit van

ki kell buknunk a levegőben
gomolygó kövek s levegőtlen

sóhajok ős-zúrzavarából
mint pilóta a tél zivatarából

egyetlen a mi menedékünk
ha sugárzó tiszta földre lépünk

világot is eképp tudunk csak
végreleset alkotni magunknak

kirajzolva a szép talajon
jövőt mint messziséget a havon

törékenyen de bizonyosan
még a vergődés is benne van

s a teljességet smaragd leletet
egyetlen ujjon tartani meg —

tudok mindent amit tennünk kell
elrugaszkodott életünkkel

közel van a tű-foka látom
álomban még ki is kiáltom

nap-zuhogása nem vonz mégse
hogy viharzanék már feléje

virrasztó lelkem tehetetlenül
térdhez szorított szájjal ül

indulataim behúzott szárnyak
a titkos pengék belecsupáltak

mi lesz mi lesz ha elgondolom
se idegeim se akaratom

olyan az agyam zizegése
mint fán a rovarok habos evése

s magunkat mégis oly hidegen
szemlélem akár az idegen

s ez a kettősség öröl öröl —
ha lenyesne opál kés a töröl

szédületekben tán virágzom
kelyheket ingat árvaságom

izzó porban nyitok teremtek
emlékeim a csillagvilág-nedvek

a dörgő sók szelíd festékek
s fölénéklek a harmatban tenéked

s ha rám világít az örület
ha álmaim szerint már nem lehet

kifogok csöndben az elmúláson
fájva sisegve visszamászom

én az elszáradt venyige
alvó bokrod húsába ide —

lehet az mivel semmi se érhet
nem susognak szirmaim érted

szerelmedtől kéz el nem oldoz
s nem kérhetlek fogadj magadhoz

növényi sírással fehér holdfényben
boldogság helyett magányban
[enyészem

ó bonyolultabb s nem azért van
rajtam iszonyú nehezék van

a te szemed is már fényleni
kezd és nem tudjuk megfejteni

csak élünk szó nélkül napokig
arcunkon hó és vad fény osztozik

kilépsz már későn búcsuzom
és motyogom motyogom motyogom

igen tudom én tennünk kell
valamit tennünk az életünkkel

Menyhárd Alfréd

A nagymama álma

Nagymama elaludt a karosszéken
Álmában fiatal volt és szép
Sudár ifjú megkérte a kezét
S igen helyett a száját megcsókolta
Mint harmat gyöngyözött az álom homlokán
Azt mondta amit többször nem lehet mondani
A virágok sem tudták szemüket nyitva tartani
És olyan nehéz volt az ébredés hogy két kezét örökre megfogta
Arcán a ráncok elaludtak.

Makay Ida

Ormánsági parasztportré

Asszonya nincs. A fia eltűnt.
A pillantása fagykemény.
Porban kutat s a csillagokban
Teszi a dolgát. Nem beszél.

Érti a földek hallgatását,
izma mozdul, ha kél a mag,
érzi a csirák duzzadását,
és a lényeket tudja csak:

a buza, szőlő, élet árát,
hogy aki vet, csak az arat.
Hogy minden föld lesz, s a nyarakban
muskotályizü őszök érnek,
és azt, hogy megmarad az élet
földnél, s a csontnál biztosabban.

Fodor Ilona

„Az istenek hálnak, az ember él...”*

A H Á Z

„...Ott a szőlőhegy, a tömzsi préház,
mely előtt ülve ha szertenéztem,
dallá ringott bennem kétség és láz
s amit láttam tejszín napsütésben,
mind hazám volt!...”

Amikor Babits Mihály 1939-ben megírja *Curriculum Vitae*jét, úgy tűnik szemében a kis vidéki város, Szekszárd, a szülőház, s itteni hajdanvolt élete, mint „egy távoli idill, amit úgy találtak ki, hogy valószínű legyen és mégis idegenebb a valóságtól, mint a Csendes Óceán valamely félreeső szigete Londontól vagy Budapesttől.”

Ez azonban nemcsak a halál szorításában fuldokló költő, az ötvenhat esztendő, sokat próbált ember és megfáradt irodalmi vezér idegensége mindattól, ami egykori élete volt. Pontosán harminc évvel előbb, 1909-ben a *Levelek Irisz koszorújából* vagy a két évvel később megjelent *Herceg, hátha megjön a tél is* verseskötete sem sokkal több konkrét élményanyaggal kecsegtet. Sőt valamivel kevesebbel. Mert a *Curriculum vitae* halál előtti számvetésének összegező igényével szemben a fiatalkor Szekszárdja ugyancsak szecessziós díszletekből épül fel: A költő hol a friss élmények elé vonja a szemérem Irisz-fátyolát, hol az élményhiányt pótolja idegen helyzetekbe és személyekbe beleélő szerepjátszással, olykor — később — az *Életszomj* megjátszásával is. — „Csak én bírok versemmek hőse lenni” — állítja magáról; ez az én azonban az első versekben tájleírás, a helyzetdal, a költői elbeszélés, az életkép maszkja mögé bújik, tárgyat keres magának, ugyanakkor mégis érezzük: „az észrevétlen szívünkbe muzsikált líra fontosabb a leírásnál.” Mi az, ami valóságos ezekben a költeményekben? Maga a romantikus elvágyódás, a soha-meg-nem-elégedés határtalansága, amely többnyire a valóban „csendesóceáni” messzeségek szellemi honfoglalása, mely nem magában a „tartalomban”, hanem a mögötte rejlő olvasmány-élmény áttételes hangulatában fejeződik ki.

A közvetlen élmény hiánya az, ami az Unalom nagybetűs címszava alatt 1939-ben is a szülőház jelképe. Ez a megtermékenyítő unalom formált belőle költőt — vallja Babits Vörösmartyra hivatkozva, s ezt az unalmat hiányolja aztán a háborús iszonyokat követő hazug béke idején, az „isteni” Unalom tündéréit, amint „lomha szárnyacsapásokkal szálldogál” — „egy tál mustostökkel a tenyerén.” A *Curriculum vitae*ban sem maga a ház, hanem egy emlék, egy hangulat, egy íz válik élménnyé: a fanyarrá, rossz mellékízekkel telítődött élet alkonyán a novemberi, csípősen erjedő, újbórral felöntött mustostök, amit a „kedélybeteg, árva nő”, az anya vacsorált fia megszületésének estéjén. Ironikus ez a jelkép; de vajon csak ez maradt volna a szülőházból, ez a vidéki étel-különlegesség s az unalom emléke? Ez, mivel a költő ezt érezte adott időpontban, a háborús zaklatottság idején-igaznak. És ezzel együtt főleg azt a megtermékenyítő csöndet, amely a vidéki unalom lényege volt a költő számára: az olvasás lehetőségét. Babits még 1939-ben is védelmezi a könyvek élménytadó erejét: „Nem kell hinni, hogy aki könyvekbe menekül, okvetlen az élet elől akar szökni. Sokszor inkább tágitani akarja életét, több életre szomjas, mint amennyit kora s végzeze kiosztott. Az élet néha különös mód összeszűkül és megszegényedik ezen a magyar glóbuson. Így szűkült össze akkor is, habár csak szellemileg, mert egyebekben

* Részlet egy nagyobb tanulmányból.

bőség volt itt. Kártyáztunk, ittunk, vendégeskedtünk és politizáltunk, de közben nem történt semmi, évről-évre...

Igy fonódik össze a sajátosan magyar spleen és könyvélmény a költő emlékezetében: a vidéki tespedtségen érzett bús elrévedezés s az olvasás élményének megtermékenyítő öröme. A *Szőlőhegy télen* látszólagos jellegtelenységén, a műves faragvány domború keménységén és spleenes elernyedtségén átsüt az a sajátos „szerelmes látásmód”, mely ha nem is magyar, de jellegzetesen babitsi szemlélet, amely az evokatív képalkotás erejével vallja: e tájhoz van köze. Van, még akkor is, ha olykor csak egy-egy jellegzetes szó érzékelteti az otthoni táj „lelkét”. Mert a babitsi tájnak lelke van akkor is, ha idegen tárgyú és inspirációjú verseiben ez a lélek olykor idegen rezdüléseket áraszt. A szekszárdi tájnak mindig van valami sajátos dunántúli szabása még a kölcsönvett ruha redőzete alatt is. E később „kinőtt ruhák”-ban már kezdetben is a szekszárdi föld szíve dobog: a szőlőtőke télen nemcsak kopár, fosztott, hanem *foszlott* is, mint az emberi álmok, melyek a földdel együtt várakoznak az ébredésre. A hangulatkeltő befejezésen kívül maga az egész vers csupa gömbölyű tapintási érzetet kelt, a négy szakaszon át folytonosan egybecsengő folyékony mássalhangzók muzsikájában a dunántúli dombok hullámvonala válik kézzelfoghatóvá. De van a költőnek köze a tájhoz akkor is, ha Szekszárd pusztán a filozófiai mondanivaló háttérül szolgál, mint a *Vile potabis* című versben. Mert Leconte de Lisle, ez örökös elvágódó és parnasszista képalkotó élményének újraélése nemcsak könyvélményből, hanem egyfajta lelki rokonságból is adódik; abból a józanul borozgató nyugalomból, mely általában a „szelíd Dunántúl” s Babits kedvencei, Horatius és Vergilius sajátja. Hazai itt a vers lelke, melynek olykor egy-egy szó, egy-egy szín, egy íz, ha sokszor nem is a legköltőibb, de mindenesetre a lehangulatossabb vagy legtalálósabb kifejezés a hordozója. Igaza van Kosztolányi Dezsőnek, milyen újszerű az *Anyám nevére* írott versben a „kedélybeteg” jelző, mely „a művelt embernek keresetlen, mert keze ügyében levő szakkifejezés, e helyett: „bánatos” vagy földresújtott”. — Mennyire beleillik valóban ez állandó migrénekkal küzdő nőalak jellemébe s az egész vers meszterkelt ellentét — és párhuzam — rendszerébe, az „anyika” íz — illat — emlékekből összefonódó otthonára — ez a szó. Szinte szükségszerű, hogy a költő ebben a versben tér el — mint utóbb bevallja — a kicsinyes valóságtól épp a költői igazság kedvéért, amikor Hajnalka mesét idéző neve mellé játékos párhuzamként azt írja, hogy hajnalban született ő is.

A sajátosan babitsi életérzés ez ifjúkori versekben: mindig onnan elvágyni, ahol történetesen tartózkodik, s mindig az „unt otthon” utáni vágyakozás: ez az otthon-élmény hangulati körforgása olykor egy-egy költeményen belül is. A „tiszteletes nagy hegyek”, melyek „lassan a bús ködökkel egybefolynak”, majd a tejszín-köddel borított Vérmező, a szülőföldet idézi Fogarásról, Budapestről egyaránt. A „gömbölyű, szelíd, színjátékos vidék”, mely a bús haza jelképe, Venecia ősi piacáról hívja haza a költőt. Ezért van az, hogy a könnyű bor, mely egyforma ízű Tolnában és Avignonban, Szekszárdon és a Loire-mentén, a „gyüvötény, tarack”-borította hazai földet idézi Leconte de Lisle szavaival is. És Szekszárdra emlékezik a költő Esztergom dombjai között: az Előhegy-i „zengő légypokol”, „Ádáz kutya” a maga „silány házában”, a kis cseléd, a „szélesfodrú könnyű szoknya”, mely „száll terraszokról-terraszokra”, mindaz, ami Esztergom, hat sorban sűrítve megtalálható három évtized távolából is, egy 1905-ben írott szekszárdi versben:

„Lord hús kövön nyelvet eresztve
hempereg — és áll a légysüveg;
keresztútnál, hol tócsa poccsant
máskor, most por füstölg eléd:
izzadtan áll meg s levest loccsant
az ebédet vivő cseléd:
édes az otthon.”

Ez az otthonra találás azonban legtöbbször az elvagyódás terméke. Az itáliai utazásról beszámoló levél sokat elárul a két ellentétes érzés kapcsolatáról. „A nagy halottak vonzottak Veneciába: — írja Babits Juhász Gyulának közvetlen visszatérése után — de figyelmem nagy részét elvonták a kis élők. Talán, mert a kis élők összege a nagy Élet (ama bizonyos Élet); Láttam egy nemzetközi tömeget, beszéltem és gondolkoztam idegen nyelveken, éltem idegen helyeken. Konstatáltam, hogy a mi szép dunántúli egünk épp oly kék, dombjaink épp oly zöldek és enyhén gömbölyűek, mint az olasz ég és olasz dombok.” — Íme az Itália-szonett prózai parafrázisa. A költemény azonban többet mond, az otthonratalálásnak azt a mindannyiszor felfedező örömet, s ugyanazt a busongó alaphangot, melyet az „Aestati hiems zárósorai tesznek tárgyiaszá és még magyarábbá:

„Mul a szüret, fonnyad a róna tarja;
tanyában járja alsós és tarokk;
s az élet emléket a hó takarja.”

Ez a hangulat vezet át a fogarasi számkivetés verseihez is. A „sötét” vidék, a Tomi-beli Desolatio azonban éppúgy megteremti a maga eléggé teátrális, mennyetdöngető pózát, akárcsak a Baján született Páris-fantázia vidéki elmaradottságot meg-elevenítő sorai:

„Ott (Párisban) ha városzajon átzeng a vidék szélmalma, tücske,
nem miként kerékfogó sár, fényfogó köd, lélek füstje,
ott az ábránd nem ragad benn a lélekben, mely foganta,
ott a mélabú gyulandóbb, mint minálunk kedv és gyanta...”

Babits maga panaszkodik lehangozottságát, amikor ez Ady-reminiszcenciákból táplálkozó versét a „magyar mélaságról” újra elolvassa. Ebben az időszakban a költő még nem járta meg Páris, nincs tehát, ami mondanivalójához a reális ellenképet megadja. Aminthogy a fogarasi Desolatio is csak olyankor válik reálissá, amikor a költő a valóság, a „kis élők” zajló-zsibongó vásári sokaságából tekint szét a ködök felé. — A már említett levélben az olaszországi úti beszámoló mellett a fogarasi út közelgő rémképe is előtűnik. „Úgy érzem, — írja a költő — hogy sötétségbe megyek... ilyenféle lehet az érzés a halál előtt.” E halál árnyéka borul a reális, élettel, közvetlen élményből fakadó fogarasi életképre, a Vásárra is.

S a halál szomszédságából táplálkozik a szülőföldet, a szülői házat, Szekszárdot s a környező szőlőket, családot s az ifjúkort felidéző regény, a *Halálfi* is. — A regény valóban a vesztett Illúziók könyve. De vajon nem reálisabb-e a századvégi és századeleji középosztály rajzában a halál az életnél, a bizonytalanság a hitnél, a bele-törődés a lázadásnál, a pusztulás az őrzésnél? Babits erre maga adja meg a választ előbb megírt műveivel.

1919-ben, a Tanácsköztársaság bukása után vall a költő származásáról, konzervativizmusa, „örzői” elhivatottsága, s a napi politikától irtózó magatartása visszamenőleges bizonyítékeként: „Atyjai és anyjának atyjai ama diákos nemességből jöttek, mely Horatiust olvasta szőlőinek lugasai alatt. Könyvtárt örökölt nagyapjától, polcán Plutarchos mellett Kazinczy állt. És ifjúságát Arany táplálta, a hagyományok leghívebb költője. Papok nevelték. Katolicizmus Dantéhoz vezette, a kultúra gyökereinek keresése a görögséghez. Mégis forradalmárnak látszott az ostobák szemében, akiknek sem annyi műveltségük nem volt, hogy gyökereit látni képesek, sem annyi jóhiszeműségük, hogy tehetségét tűrni hajlandók lettek volna. Rásütötték a bélyeget, és az rajt is maradt. Büszkén viselte ezt a bélyeget; mint az ellentétes vádakat is; mert nem illett a skatulyába, s változatos és kétes színekben állt a világ előtt... Ő nem politizált. Mind e küzdelmek kicsinyeknek és léhákknak tündek fel előtte az egyetlen, eleven Kultúrához képest, melynek munkása volt.”

Keresztúry Dezső új Babits-tanulmányában felhívja figyelmünket, hogy e mondatokban a „naiv, ifjúságára sebzetten visszanéző, a közéletben keserű tapasztalato-

kat szerzett férfi" csak a kétfelé vívott harc szenvedélyes küzdelmében vall így, hisz a „visszaemlékező Babits tudta már, hogy az, amit fiatalságában „nem politizálásnak” tartott, politika volt, állásfoglalás, a maga területén harcos tüntetés.” Ez így igaz is. Csak hogy kultúra és politika Babitsnál a kulturális harcot jelentette. Amikor tehát az „egyetlen, szent, eleven Kultúra” nevében a maga konzervativizmusáról, a szellemi értékeket őrző toronyőri hivatásáról vall, szószerint a valóságot tárja elénk. Az irónia, melyet Keresztúry e sorokban felfedez, nem önmagának, hanem ellenfeleinek szól...

A *Halál fiaiban* Babits már ezt az ellenzékliséget is bírálja, tehát önmagában azt a szenvedélyes harcost is, akít ez az osztály küldött az irodalom fórumaira. — Milyen jelképes, hogy fiatal hősét, Sátorczy Imrust, a Lucretiust és Horatiust olvasó ősök utódát az egyetemi évek lendületes harcai után, a regény lapjain egyfajta könyvmolyként látjuk viszont. És jelképes az is, hogy már az apai Horatius a padlásra kerül, ahol „az egerek a könyvtárosok”. Az író nem bírja megállni, hogy fiatal hőse kisiklásának pillanatában ne lépjen személyesen közbe, s ne kommentálja az irónia nagyon is nyilvánvaló élével, hogy Imrust ím leszállítja a „Tragédia piedesztáljáról”, amikor azt öngyilkossági gondolatokkal a lelkében, de hóna alatt egy nyaláb könyvvel ábrázolja: „Imrus meghalni sem bírt volna könyv nélkül — mint remete a bibliája nélkül: különös remete, különös bibliákkal!” Imrus jellemének oly sokszor felpanaszolt törése a regényben, a valóságban magának a költői arculatnak kettősségét idézi: Élet és Olvasmány antagonizmusát, melynek szerencsés kiegyenlítődsére, egymást kiegészítő és éppenséggel nem kizáró dialektikájára a szülőföldet megelevenítő versek adtak példát. Ám a fiatalkori versekben általában felismerhető az a költő is, aki olvasmány-élményeit nem áldozza fel a valóságos élmények kedvéért, aminthogy volt alkalmunk megismerkedni a költővel is, akít csak a valóság kontraszt-hatásaiból kiérlelődő élmény tud felmelegíteni. A *Halál fiaira* ez utóbbi magatartás jellemző; az a „lírai realizmus”, amelyről Illyés Gyula szól a regénnyel kapcsolatban, s amely az alakokat nemcsak szemtől szembe, velük egy síkon ábrázolja, hanem felülről is, de úgy, hogy ugyanakkor nem rejti el magát. Innen az írónikusan tűző önszemlélet, innen van az, hogy Sátorczy Imrus alakjában annyi vonás van a költő valóságos énjéből, s hogy ez az alak mégsem Babits Mihály alteregója.

Nem véletlen az sem, hogy a regényben a halálra ítélt középosztály vigasztalan képét az előző években, épp a háború második évében, az egészségtől duzzadó közép-nemesség portréja előzi meg. B. F. huszárrönkéntes haláláról írott cikkében a Cambridgei King's College szépreményű növendékének pusztulását épp a háború kegyetlen törvényszerűsége okozza, az, hogy a háborúban „épp az erős..., a legkiválóbb elem pusztul el s ezért jön a fajnak nagy elkorcsosulása minden háború után.” A természetes kiválasztódást akadályozó vak öldöklésben éppen „a magyar úrifüú pusztul a legborzasztóbb percentekben: mert ő a legderekabb: nemes, bátor, egészséges, és temperamentumos. S a nagy szellemi erőket nem ez az osztály adta-e országunknak? Ez az osztály, melyben a nemzet lelke él, az ép nemzeti lélek. S ez az osztály pusztul...”

A sorokban Babits a magyar nemzetet a középosztállyal azonosítja, hisz szemében a nemzet: kultúra. „Lelki örökség az. Az egész múlt, a jelenig gazdagodva, úgy, mint lelkünkben felgyülemlett: közös lelki ősök.” És ennek az álláspontnak folytatása az a gondolat, hogy a magyar középosztály nemcsak belső, de külső értékeinél fogva is alkalmas arra, hogy a nemzetet képviselje.

Ezzel az egészségtől duzzadó, ám a vak körülmények, a Véletlen folytán pusztuló osztály a *Halál fiaiban* már megváltozik. Bár itt is a nemzet, a magyarság hordozója, de úrisága épp életképtelenségének kritériuma már. Ez osztály képviselői — mint a költő egyik nyilatkozatában írja — „kiszegényedtek már a megyéből és állami emberekké civilizálódtak. Polgárok lettek, bár a polgári élet realitásait, tülekedését, üzletiességét nem tudták megszokni, s lelkük mélyén tudomásul venni sem. Úriasság van bennük — éppen nem osztentatív, nem harsogó udvariasságra gondolok, hanem valami finom tartózkodásra, érdektelenségre, apátiába fulladt lelkiállapotra...”

Soltra Elemér rajza

Ez az úriasság, megint csak a harsogó lélettel, a „kis életekkel” szembe állítva válik érzékletessé, egyfelől az üres, léha mulatozásokban elernyedő „halálos szürettekkel”, másrészt a frissen pezsgő irodalmi élet „szellemi szüretének” felvázolásával, de főleg az új korszak s vele a beáramló Pénznek az egész regény cselekményébe, a hősök életébe belecsörgő állandó jelenlétével szemben. „Künn zúgott az élet, munka, vállalkozás; állami szerződések, üzletek stb. ez volt az a korszak... amit a „Magyar Állam Üzleti Megalapozásának” lehet nevezni.”

Ezért reális tehát, hogy a regény Sátorczy Imrusa többé nem az ősi hagyományok őrzője, hanem egyfajta utazó, aki előtt a gádorosi szőlőhegy csak átmeneti s egészen valószínűtlen vidék. „Imrus utazó volt, ki a kilátást élvezte; s valóban úgy járt e szokatlan órában nagyanyja szőlőjében, mint egy sétáló idegen; a tanyába be sem tudott menni, mert nem volt nála a préházkulcs.”

Ahogy a dunántúli dombok verseiben a haza jelképei, a regényben a hontalanságai is. Egy osztály létfeltételének megingottságából adódik ez, mely a lélekben is elhinti a bizonytalanság csírait. Ez utazó-komplexust Babitsnak egy 1936-ban írott cikkében is megtaláljuk! „Én. Illyés Gyulának félig-meddig földije vagyok. Gyermeki kirándulásaim nagyjában azon a vidéken folytak le, amely Illyés új könyvének, a *Puszták Népe*nek is színhelye. Mégis úgy olvasom ezt a páratlanul gazdag és hiteles élményekkel zsúfolt könyvet, mintha valami izgalmas útleírást olvasnék egy ismeretlen földrészről és lakóiról. Mintha felfedező utat tennék, amely annál inkább tele számomra szenzációkkal és izgalmaikkal, mert ez az ismeretlen földrész véletlenül a saját szülőföldem.”

Ezért hat az életidegenség a regényben az átéltség erejével, s ezért mondatja Babits Cenci néniével, hogy ismerni és munkálni kell a szőlőt ahhoz, hogy ki ne csússzék az ember lába alól. A regény Cencije maga a föld, a szőlő jelképe, olyan nagy kendőjébe burkoltan, álhatatos, együtemű életével, mint egy megfurkósodott, görcsöztört szőlőtő. De a *Halál fiaival* szemben Cenci az Élet, a valóság szimbóluma is. „Cenci bizton élt, s nyugodt szeme és parancsoló ajka a Valóság szigorúságát és keménységét jelentették, a Valóságét, melyben nincs feledés, s mely mégis csupa feledés...”

Ezt az elfeledett és mégis örökké jelenvaló szülőföldet állítja Babits párhuzamba 1938-ban, az egykori Nagy-Magyarország felidézett képével, az emlékek integritásáról, változatlanúságáról vallva. Itt ejt szót a „titokzatos maradandóságról”, „mely minden múlandóság mélyén ott lappang.” A *Halál fia*i épp a maradandósággal a háttérben válnak még múlandóbbakká. Ám a Cenci-képviselte maradandóság alól később maga az író is kihúzza a talajt, amikor a már említett írásában így vall szülőföldjéről: „... Én ha hazaérkeztem, Nyugat-Európában éreztem magamat, és kultúra földjén, hol az ásó a rigolózásnál római pénzeket vet ki az agyagból, s a földes padlójú préházszoba polcán, a plafonra aggatott töppedő szőlőfürtök alatt Sévigné asszony könyve hevert, franciául, a munkásokra felügyelő kedves nagynéni ambíciózus olvasmánya. Csakugyan mintaszerű Európa volt itt... Csak egyfelé nem lehetett látni: a jövőbe...”

A maradandóság, a változatlanúság, az örökös múltbanzés talán illúziórikussá tehetette azt a Nyugat-Európát, amelyet a fiatal Babits ide álmódott. Ám kevésbé lehetett illúziórikus az, ami épp ebből az Európából a jövő felé mutatott, ami a későbbi nagy versekhez a művészi — és élményt próbálgató — előgyakorlatot adta.

Maga a Ház azonban nem sokat változik az idők folyamán. S a költő leghűbb barátja és tanítványa, Illyés Gyula, mint a *Puszták Népe*nek hazájára tekint vissza, a „drága földre”, a költő szülőházát egyfajta haláltanyának ábrázolva:

„A ház ahogy hűdött fejét behúzza,
a kancsi ablakok, padlás-lyukak,
a csempe part, a nyáladzó patak,
a bamba kis híd, a mihaszna utca

*és körben a szeles, eszehig puszta
és fönt a vízfejű domboldalak —
hát ezek küldték, ezeken haladt
sietős lépteivel az égi útra!"*

Mielőtt azonban az „égi útra” térne, Babits Mihály előbb megjárja a Város, az Ország, Európa, a Glóbusz távoli útjait s csak aztán tér meg újra — haza...

A VÁROS

*„...és akármit ír a kard a rögre...
ha hazád volt, az marad örökre:
senkisem bíró, csak ahogy érzed!"*

Sokan keresik Babits sajátos városszemléletének romantikus gyökerét a bíró fiának otthonról hozott örökségében. Valóban: számára a törvény nem csűrös-csavarás praktikája, hanem megkötő és ugyanakkor mégis élő magatartásbeli tartalom, nem paragrafus, hanem erkölcsi norma, tehát szépség, egyfajta műalkotás: „az élet mértéke a szépség mértéke” — vallja az egyetemi katedráról is a költő. Ilyen értelemben ítélkezik Babits az élet és irodalom kérdéseiben, egy kicsit mindig összekeverve a két világot. Ezért van, hogy ő nem a szemében lélektelen törvény, az „igen” és „nem” egymást kizáró bizonyosságával él, hanem a „bátor habozó” „nem tudom”-jával, amihez Karinthy szerint a legnagyobb bátorság szükségeltetik. De vajon valóban bátorság és nem meghátrálás-e ez a magatartás a költő, a filozófus, az ember szemszögéből? Babits Mihály városképe lélektani és társadalmi vonatkozásokban adják meg erre a választ.

Az író ki akarja írni magából e habozást, e nyugtalanító kettősséget, mely szükségszerűen akkor fogja el őt és regényhőseit is, ha valami külső kényszer elvágja lelki valóságuk „köldökszinórát”, azaz, ha megszokott életpályájukról valami kimozdítja őket. Ez a kitérés adja városi hősei: Timár Virgil, Partos járásbíró, Sátoridy Imrus életidegenségét, úri divatjamúltságuk magyarázatát, amely a bajai, szegedi és fogarasi tanár, az ifjú Babits mai napig is emlékezetes gyakorlatiatlanságának, félzségségének magyarázata is.

Sátoridy Mihály bíró a *Halál fia*iban még otthon érezheti magát Sót megszokott, vidékies légkörében, szabvány-díszletei, azonos gondolkodású hivatalnoktársai közt, akik még hasonlítani akarnak egymáshoz, illetve az „ősi típushoz, mint régi színészek a bábukhoz”. De már itt (bár érdekesen: a legidőszzerűtlenebb alaknak, Sátoridy Mihály elvált feleségének, a teljesen életképtelen Nellinek szájából) meghalljuk e magatartás avultságának bírálatát is. A család halálra ítélt, önmagukat elemészto férfi tagjainak könnyelműségével szemben a józan hivatalnokférfj „egy pillanatnyi megálló az Idők útján, leszállás, mely fölemelkedésnek érzi magát; elszakadás a Földtől, régi ösztönöktől, elszakadás a Virtustól is, úri lemondás az uraságról, nemes úri gesztussal való vállalása egy új világnak, mely az úri erőket is gépbe fogja be; a nemes paripa csatáló volt...”

A Fizetés porázán rángatott hivatalnoki életmód sajátos emberi kapcsolatokat termel ki, azt a városi légkört, amelytől a Pestre induló fiú, Sátoridy Imrus a donquijotei ideálok szellemében azért fél, mert ott „idegenek az emberek egymáshoz”, mert „nincs úri bizalom, konvenciók illedelem vagy kötelező lovagiasság, ami közöttük híd lenne.” Ime a városba szakadt ember magányosságának forrása Babits szerint. A roskadozó „tigrispanyák”-ból a még bizonytalanabb városi ketreche került hősök valóban raboknak érezhetik magukat, amolyan álművészek járják lovagoknak, mint a *Gólyakalifa* hőse, Tábornok Elemér álom-életében a „boszorkányváros”, a piszkos „Bábel” rettenetes sikátorain, gyártelepein érezte: „egy félreismeret zseni, egy trónjafosztott király” szerepében. Mintha csak az ifjú vidéki tanárt látnók, aki rangrejtve él a kisvárosban, egyelőre asztalfiókba gyűjtve írásait, amint a bajai korszak-

ról tett nyilatkozatában mondja: „Csak addig hihettem, hogy az vagyok, akinek hiszem magamat, míg mások elé nem kerültek énem közvetítői: a munkáim.”

Mert az otthonról hozott örökségen túl a sokat emlegetett babitsi kettősségekben benne van a kielégületlenség, a soha-meg-nem-elégedés alkati vonása is s ennek következményeként a kisvárosi levegőtlenység börtön-élménye, melynek épp a fogarasi álmatlan éjjelek termékei: az *Esti kérdés* kételyei, Az *ősi tücsökhöz* című versben síró „szegény vak lélek” gyötrelmei után épp a *Gólyakalifa* regénye a legjellegzetesebb és legközvetlenebb, mert legkorábbi megörökítője.

A regényben világosan szétválnak a tényleges fogarasi élmények, a reális környezet élménye s az, amit a költő még egyszer átél lelkében, illetve ami belső ihletből gazdagszik élménnyé. A fogarasi környezet valódi kulisszái, a régi „Papírmalom”, a nyári vendéglő, a veranda, az évenként megismétlődő majálisok emlékével, mely Tábori Elemér végzetes napjának nyitányát adja, mindemellett megtaláljuk a másikat, az álombeli én, a szurtos asztalosinas valóságos fogarasi díszleteit, a patakmeder melletti régi asztalosműhelyt, amely előtt az első évben Babits tanár úr naponta elhaladt, a Hahner-féle vendéglő ormóttan sárga épületét, ahol ugyancsak a másik én, a sikkasztó díjnak megfojtja szeretőjét. Maga a főhős, Tábori Elemér öngyilkossága is valóságos élményen alapul: a költő egyik barátjának és tanár társának öngyilkosságán: valóban az Élet írta ezt az álom-regényt.

De a reális városkép mellett a *Gólyakalifa*-ban feltűnik a Város jellegzetes, sztereotíp képe is, a mindenkor idegen, ellenséges, mocskos Város, mely az ifjú Babits szemléletében magával a Bűn fogalmával azonos; méghozzá Bűn és Nyomor bizonyosfokú romantikus-naturalista egybefonódásában. A fiatal író nem volt érzéketlen a nyomor látásával szemben. A fogarasi tanár meglátja félbarbár tanítványait „egészségtelen, puliszkás életét”, a nyomorult putrikat; Sátorfy Imrus nagyanyja szőlőjében a barlanglakásokat s a pesti külváros „nyomorult, szegény és szomorú népét”, akik „a sivatag utcák házainak szűk skatulyáiban” élnek, de akikkel szemben Imrus „idegennek, úrnak, és nézőnek tudta magát”, s akiknek enyhülést a vidéki tanár s regényhőse egyaránt, a kultúra mindent gyógyító írával adna. — De ha a kultúra a nyomorból való kiemelkedés eszköze, úgy a tudatlanság és nyomor mindig egy tőről fakad Babits városszemléletében, s a költő előtt bűn és nyomor is azonos tőről felburjánzó „fleurs du mal”.

Ez az attitűd a Carducci- és Baudelaire-élményből táplálkozó első városi versek sajátja. A költő Bajáról, az ottani egyholdas rózsakert (csak később nő elbeszélésében hatholdassá!) zárt világából egyenesen egy mesterséges Párizsba álmódja magát, a „sok titkos bűnt” leplező párizsi éjbe, ahol a „rothadó test illó kénje” úgy épült bele város-képzetébe, mint ahogyan a bajai *Régi szálloda* falába a pénzhétség-rejtette holttest, a „nesz nélkül bomló” hulla, vagy ahogyan a pécsi liget emlékébe beleszővődik a „ronda vágyakkal” rothadó „rossz táj”, s ahogyan a pesti diákélmények *Világosság-udvara* a vigasztalan nyomor s a „céda gyönyör” titkait rejtí.

E romantikus könyv-élményekből táplálkozó szemléleten már e korábbi költeményekben is itt-ott átsüt a valóságos élmény, mint pl. a pécsi uszodáról írott versben is, ahol a diákos jókedv, pajkos csínytevés s a sztereotíp városkép mellől a reális városélmény is előkomorlik:

„Idele csak fülledés, semmi hegyi érzet,
zöld hinár, por s némi bűz ködli az egészet.
Szivárványszínű hinár, s füst, a gyárak füstje,
korhadt bürü sík moha, pókháló ezüstje,
roncsvid színjátkozó moha s gőz, a gázgyár gőze,
némi forró várospor s bűz, a bőrgyár bűze.
A vasútról szénszag is, s fűtve fájó hangja —
délbe közbe kondul a dóm komoly harangja...”

Más, de nem sokkal realisabb a regények, novellák városélménye. Am ami az „Óda a bűnhöz” írójánál még szerepjátszás, a regényekben a lázadás mindinkább a

bűn „villogó fejszéjének” új csapásain tör előre, a kicsinyes, összeszűkült élet, nyárs-polgári morál elleni küzdelem, ha nem is leghathatósabb, de mindenesetre morál elleni küzdelem, ha nem is leghathatósabb, de mindenesetre harcos állásfoglalásaként. Ez a bűn, maga a Bűn a főszereplője a *Gólyakalifának* is, a városi ember gyötrő kettőssége: Bűn és Erény egymásmellettségének lélektani vetületében. E két szembenálló, de egymást inkább kiegészítő, egymást feltételező antagonizmust az író Élet és Álom, Ösztön és Tudat, Játék és Valóság kettősségébe állítja különböző regényeiben, aszerint, hogy a Tudatalatti (A gólyakalifa), a Sors (Halál fia) vagy a Bábjátéko, s a Halál a mozgóerő, ami e gépezet kerekeit dirigálja (Kártyavár).

Sehol sem találkozunk a jelképesnek olyan szerteágazó, kiszélesülő és egymásba fonódó rendszerével, mint éppen regényeiben. A *Gólyakalifa* tehát nemcsak a Bűn és Erény tragikus egymásmellettségéről, hanem ugyanakkor egymást kizáró ellentétességéről is vall: arisztokratikus elhúzódásról éppúgy, mint a „nil humani” humanizmusáról, arról, hogy az ember semmi emberit nem érezhet magától idegennek. A fiatal Babits szemléletében éppen a „Nagy Bűn”, az „Egyetlen Bűn”, az „igazi, a bátor Bűn” — úgy tűnik — csakis az igaz emberek kiváltsága. Ezt bizonyítja Tábori Elemér, Timár Virgil, Sátorfy Mihály egykori felesége, Nelli a *Halál fiaiban*. És ez utóbbi regényben az író maga adja nemcsak Nelli bűntelenségének magyarázatát, hanem a „nil humani” paródiáját is, amikor Hintáss Gyula, a szélhámos ügyvéd alakját megmintázza, a „züllött zseni” pózában tetszelgő figurát, akinek arra sincs bátorsága, hogy az igazi „Nagy Bűnt” elkövesse, s aki részeg ellágyulásában megvallja, hogy ripacs pózaiból csak apró szélhámosságokra tellett, arra, hogy az „isteni szennyben”, „az aranyál is nemesebb sárban” meghempergőzzék. — Az igazi Bűn elkövetői Babits regényeiben mindig azok, akik a legteljesebb mértékben szeretnék kiélni egyéniségüket; mivel azonban ez csak szellemi síkon történhet, ezt az adaptációt, a társadalomhoz való hasonulást még inkább megnehezíti, sokszor pedig egyenesen kizárja. Az Elvek, a Szellem embere, az általuk megtestesített „elvszigor” mindig egyfajta életidegenséggel párosul. Am e regények s alakjaik áttekinthetőségét ugyancsak megzavarja az a körülmény, hogy a hősök életképtelenségét, elveik, magatartásuk elavult voltát nem maga a történelem, a valóság igazolja, hanem a Város és az azzal egyértelmű bűnös erkölcsiség reflektorfénye. Így válnak aztán hősei tragikusan időszerűtlenné a társadalmi erkölcs szellemében, s ugyanakkor az „örök erkölcs” jegyében: ideálokká.

Mennyivel egyértelműbb például Thomas Mann velencei elbeszélése a hasonló problematikájú *Timár Virginnél*. A különbség nemcsak Babits szemérmesebb, finomabb ábrázolásában rejlik, ahogyan a pederáziát sejteti, hanem ahogyan a két író hőseik tapasztalatlanságát, életidegenségét s ebből származóan ösztönéletük alakulását követi. Thomas Mannál a hős hermetikusan elzárt érzelmi világába az Élet tör be a maga brutalitásával, vad, mindent elsöprő erejével: a főhős sorsa csak annyiban tragikus, mint maga az élet. Timár Virgil kolostori magányában a Város jelenik meg, a „Pipere és Luxus”, a kiélt és leplezett perverz hajlamok, a cinikus zsurnalisztának egész raffinált valója, a „kis bűnök” és nem az Élet. Az Élet előbb jelentkezett Vágner Pista személyében, akit a ciszter-pap szellemi fiává fogad, s szeretetének minden melegével eláraszt. A Vitányi-féle visszatetsző perverzítással szemben Timár Virgil „szerelme” egyfajta nyárspolgári „erénnyé” lényegül át, kissé nevetséges lesz annak az életnek szellemében, melyet előzőleg a hős így fogalmaz meg: „Csak az él igazán, aki másnak él.” Timár Virgil e megállapítása nem mentség, hanem valóság: a tudomány erődébe, szent olvasmányaiiba bezárkózott pap épp e szenvedély folytán válik igazi emberré, épp az Élet értelmében válik addig öncélú tudása valósággá, amikor az fogadott fia „fantáziájának alchimiájában” kincse érelődik. Az árva fiú iránti szeretet életesebb élmény, mint Vergilius Ascaniusának megható története. Timár Virgil méltán érezheti, hogy végre valóban történik vele valami, hogy végre él. A regény megoldása önmagában reális lenne: az *igazi* apák sorsát példázó valóság, amihez oly kevésbé illik aztán a rezignált megállapítás: „Hova sülyed az ember, mihelyt egyszer földiekbe veti szerelme horgát.” — Timár Virgil jellemére épp a Vitá-

nyival való szembeállítás folytán esik valami parodisztikus árnyék, mint novellabeli rokonára a ciszter-papra a *Torony árnyékába*, valami sorsszerűség is, mely Babits regényeinek az erkölcsi relativitást hirdető pesszimizmusából fakad és melyet a *Kártyavár* Kerbolt tanácsosa így fogalmaz meg: „a tisztaság is csak helyzet és illúzió, mindenki helyzetének bábja.”

Timár Virgil regényéről azt írták, hogy a test és lélek regénye. Ez ellentét azonban az írói intervenció folytán nem ad egyértelmű mondanivalót. Babits hőisében ugyanis megvan nemcsak a „Nagy Bűn” romantikája, bátorsága, hanem a kiteljesedett élet szépsége is, a lázadás szépsége. Erkölcsi lázadásé, melyhez oly kevésbé illik a rezignáció s mely mégis csaknem minden Babits-regény megoldása. Az emberi élet viszonyait egy tőlük idegen hatalom, a Sors irányítja: az Élet süllyesztő, mely a *Kártyavár* tanulsága szerint olyan, mint a mesebeli sziget, mely magához vonja az ember-hajókat s „tömegükkel növekszik”. — Így válik az élet a *Kártyavár*-ban tragikomikus panoptikumává, egyfajta „kísértetes kocsmává”, ahol a „spriccerpárt” demagógjai és gyűlevész elemei együtt ágálnak az úri donquijotokkal, az elvek embere a nemzetközi szélhámossal és az utcanővel. Álom és Élet dilemmájának a regény szerint csakis egy ellenszere van, az Idő, amely mindkettőnek egyformán gyilkosa. E homokra és kőes úzleti manipulációkra épült város, mely Újpestet, Babits tanárkodásának színhelyét eleveníti fel, a fővárosból idegyűlt alja-népnek „Aziluma”, igazi amerikai mintára „gründolt” *Kártyavár*, sajátos várostípus, melynek első igazi megénekelője Babits Mihály. De nem elfogulatlan megénekelője. Maga az egész történet, melynek tulajdonképpen egyetlen főszereplője sincs, egyfajta nagyszabású Játék, melynek megírásához az író 1915–16-ban fogott, akkor, amikor „velünk a nagy játékot kezdték: hazánkkal, életünkkel, vagyonunkkal, gyermekeinkkel...” A regényre a háborús apokalipszis s a forradalom utáni kiábrándultság hangulata nyomja rá bélyegét. E légkör készíti elő a záró jelenetet, ahol az egész „Hiúság vására” szörnyű haláltáncú fajul, az automobilon érkező Bábjátékos jóvoltából, akit oly jól ismerünk a költő-Babitsnál, s aki előre elkészített dobozokba zárja az élettelenül vált bábokat, a regény főszereplőit. De „a felhúzott masina magától jár” tovább: a *Kártyavár*, mely akárcsak a *Halál fiai*, az egész ország ábrázolásának igényével íródott, valójában csak a „mappa szerinti” ország szimbóluma. A Nagy Hivatal jelképe, ahol a korabeli versek tanulsága szerint a „vak Megszokás” ünnepel és nem a lélek (*Petőfi koszorúi*), ahol az ember fejmeghajtván írja alá az előre kitöltött rubrikákat, amit az Idő, e „goromba Irodaszolga” eléje rak.

De éppen az újpesti tanárkodás idején, Babits Mihály rákospalotai otthonában megszületik a vers az 1912-es munkástüntetések véres eseményeinek valódi élményéből, megint csak az „elhazugult élet”, a „vakult csökevény”, a „koholt ideálok” játék-várát ostromló szenvedélyes kitörés, mely bár a költőnek az erőszaktól visszariadó idegenkedését is elárulja, mégis vallja: „Nem játék a világ, látni teremteni kell.”

Ez a költemény vezet a „mappa szerinti ország” valószerűtlenné vált játék-világából oda, amit a költő „igazi ország”-nak nevez, s e lélek szerinti országot idéző költeményekhez, melyek a regényekkel egy időben már nem az erkölcs relativitását, az emberi akarat lebéklőzöttségét, hanem az erkölcs, az akarat, a lélek egyeduralmát hirdetik: „Senki sem bíró, csak ahogy érzed” — vallja a bíró fia s amikor tiltakozó, káromló szavát felemeli a háború, az embertelenség ellen, a haza és emberség jegyében eljut a forradalom igenléséhez is...

Vérem s napom

Nincs csákányom, mit szorítsak;
csak a tollam bátoríthat.
Szívem érzi, az esendő —
ő a meg nem ért jövőendő.

Milyen árva, milyen bátor,
ki szól, mert fél önmagától,
szól, hogy kintől szabadulva
jusson új kinnal pokolra.

S tört szívvel indul rohamra,
kiált, míg elkéül ajka;
mondja, csak mondja hadarva,
hogy a halált meg ne hallja.

Emberi szó! Szívszorító,
vérem s napom, bátorítom,
ahogy reméllek: szabadnak —
egy betűnyit el ne hagyjak!

Örökre

Kandúrok vad éjjeli miséje
ez az üres, hold alatti éjjel,
hol kapor illatozik s tündérek
szagolják illón.
Nyávog már az istenverte síkság,
s távol hull az ebek szerenádja
a hold miatt, mely nagy érseki
alfél.
Óbuda rom cirkuszi meséje
füves rét és Szerelem; ki egykor
mint a nyers fű, nekem illatoztál;
telt voltál, mint kedvesemnek melle.
Mit bántam a kandúrok miséjét
s harmatot, mit hold vert és hűvösség.
Ujlak felett hevertünk a dombon;
emlékszel? hogy nedves lett a szoknyád,
versekkel és csókkal voltunk teljes,
kaporral, mi illatozott illón,
s tündérek, kik kocsmákból daloltak,
kisérték a lenge ifjúságot,
az enyémet, mely örökre ott száll
és szelekben és csókokban és dalban
fénylik, mint a hold alatti éjjel.
Didergeti gerincem az emlék,
ahogy állok itt a füves dombon
s hiányzol, mint régi ifjúságunk:
üres éjben az a rét — örökre.

Hajnal Gábor
Berzsenyi Dániel szülőházában

A fehér ház előtt, ahol születél,
deresedő hajjal, levett kalappal,
némán állok. Látlak magam előtt:
konok, dacos ifjú, ki innen indult
a nemzet szívét meghódítani.

Nem szobrodat, nem a bajszos, mokány
urat látom, kinek szava eget
felhőbe von s dörög fejünk fölött,
nem ódáidnak kemény ívelését,
mely szívárványként ékíti e földet —
magányos óráidra nézek én,
lendülő akaratra és törékeny,
sértődött, önmagadba forduló
ifjú és öregedő napjaidra.

Itt állok, késői utód — ki innen indult,
a dunántúli termő dombvidék
tájairól, e szelíd ég alól —
és vergődve számotvetek magammal.
Elfáradások s kénes csüggedések
lápján csak halvány lidércfényre nézek,
mely kihúny s hirtelen tömény sötétbe vész.
Vitáznék veled, bátyám, ám hiába.
te nem felelsz. Nem versed — életed
faggatom egyre kínzóbb félelemmel.

Hová tűnt virtuosos, egekbe lendülő
tágas vágyaid táltos lángolása?
Az alacsony szűk szobában megállok
— egy árnyalattal még magányosabban —
s képed előtt belémsajog
mord, önemésztő lángjaid zsarátja
a vénség füstízű éje alatt.

A fehér ház előtt, ahol születél,
most arra gondolok: elindulunk
a nemzet szívét meghódítani,
s ha holdként égre repítjük dalunkat,
hiába kering fénnel odafönn —
magunkban üliünk csak s nézzük fogyó
napjaink halálsápadt gyertyalángját.

Takáts Gyula
Vince gödre

Az első nap volt, amikor úgy ahogy beállt a tó. Ropogott, pattogott, de elbírta már az embert a jég, ha nem nagyon ficánkolt rajta. A halásztelep óriási kopasz fűzfáit suhogtatta a szél. Alattuk a halászmester pár bandabelivel, hol a szél irányát figyelte, hol meg a szemközti hegyeket, mert az időtől függött minden. Az időtől, amely előre megmutatja magát a tavi világon, csak ismerni kell az abécéjét és csak le kell olvasni, mit mutat. Az nézték most is, azt olvasták az égről, a tóról és a hegyekről, a zalai jegenyékről, hogy holnapra hízik-e a jég, vagy pedig összetörik ripityomra.

A frontok kegyetlen viharából megmaradt, megrostált és újra összeállt halászok bandájában most valamennyien türelmetlenek voltak. Türelmetlenek, mert végre hála Isten bejött az új pénz, a jó forint, de az idő ellenük esküdött. Már két hete átkozódtak, ez miatt a felemás idő miatt. Hol beállt a víz, hol meg szétszakadt a jég. Se hajóval, se lékkel nem dolgozhattak. Így hiába állt a kis préházpincékből átalakított halászporthoz a pénz, ha az idő hol a déli, hol az északi széllel legyezve egyre hessegeti, söpri ki az udvarukról. Ez az idő csak a halaknak volt jó. De két hét hal híján nagy idő, és így bizony ebben az alig múlt inflációs adsa-nesze világú háború utáni évben két hét alatt fölkapott a részes halászok álla.

Most itt álltak. Egy ideig csak nézelődtek a sóhajtozó fűzfák alól, aztán a csatorna mellett, amelyen most ott vesztegeltek a fekete bárkák, kimentek a tóra. Sercegett, rotyogott a jég. Ahol pedig megálltak, ott hosszú, ezüstszerű szarkalábak pattantak a csizmájuk alatt. Ezüstszerű, gyémánt-lila virágok a gyenge jégen.

— Ha így marad, pénteken kimegyünk — dobta át a szót a hajló gyenge jégen egymástól tisztes távra megállt társainak Palkó Mihály halászmester.

— Ideje lenne — gondolta a többi is, de csak rossebeztek. A jég pedig csak kontrázott az indulatukhoz. Először csak cincogott, majd ropogott, aztán éleset recsenve kiszaladt alóluk a jégen egy-egy ezüst villám egészen a szőke nádig.

A fiatal Háncs Vince jégpatkója alól fölbuggyant a zöld víz is, de nem lépett odább, csak nagy szélfújta vörös kezével a nyakán végig kigombolta az ingét, mintha azt akarta volna mondani ezzel is, hogy az öreg Palkó Mihály beszélhet amit akar, de ő nem bízik az időben. Ebből fagy nemigen lesz.

Fölöttük vadlibák gágogtak a berek felé.

— Odanézz — intett a madarakra.

— Az ám... A Buri —

A kékesszürke vadlibák között egy szép fehér lúd repült. A halászati felügyelő szökött libája.

— Rosseb az anyjába — nézte Háncs Vince a szelíd ludat, amint nagy igyekezettel suhogott az ék végén. A Buri nem jó jel. Ahányszor átrepül a telep fölött, mindig történik valami.

Úgy is volt. A jég meghízott, de a keservesen várt pénteki húzás igen gyatrán sikerült. Csupa izzadság, víz volt a banda, mégis alig három fűzvékára való hal került a jégre. A nyugvó nap sugaraiban úgy tündöklöttek a halak, mint a rózsaszín kristályok. Ahogy a jéghez csapódtak, zsúfolt, sűrű csattogásuk olyan volt, mintha kínjukban, csak azért is, a halászok bosszantására tapsoltak

volna. De nem sokáig verheték a jeget. A zsákdarabbal átkötött csizmájú halászok fölkapták a lapátokat a szánkóról, és a lék mellől egy-kettőre bemerték a halakat a kosarakba. Aztán földobták a szánkóra, és a rossz fogást betolták a telepre.

— Három véka hal!... — Nevetni kellene, de senki sem nevetett.

Háncs Vince a Burira gondolt, a hitelbe ivott pálinkára, meg arra a negyven új forintra, amelyet még a múlt héten csak úgy előlegként vett fel a halra Csillagtól, a bereki csárdástól. — Tizenkét ember és... és a Társaság és az előleg és...

— Egy vékát osszatok ki! — Zavarta meg a töprengésében Palkó Mihály.

Neki is láttak. Kelletlenül rángatták szét a lapickanagyságú keszegeket.

— Mi ez tizenkét embernek?... Ráadásul halásznak!... Egy véka hal...

— Egy vékával meg vigyetek a kocsmába... A Móringhoz... A borért kapja...

A banda Palkó Mihályra nézett.

— Mit bámultok — nevetett a szemük közé. — Ekkora fogás csak megér egy áldomást! — Összenevettek Palkó Mihály bölcsességén. Fölkapták a kosarat és ketten, akik arra laktak, elindultak a kosárral a Móring-kocsmá felé. A többi csak nézett utánuk. Lassan kezdtek ocsudni, s az arcok a hideg keményből langyos vidámra kerekedtek.

— Ebből meg a borhoz paprikás lesz... Ebből — mutatott a harmadik kosárra a halászmester.

— És a Társaság? — Vetette oda az egyik.

— Dögöljön meg — köpte oda foghegyről Rácz Gergely, akit, hogy megszabaduljanak tőle, orvhalászi sorból vett a Társaság a telephez.

A többi Palkó Mihályra nézett.

— Mit bámultok, vigyétek és punktum! — Intett a harmadik kosár felé.

— Hová?

— Az anyátok keservit... Marhák... — De erre már Gergely el is kapta a kosár egyik fülét, a másikat meg Háncs Vince ragadta meg, és egyszeriben tudták, hogy hol a harmadik kosár helye. A telep nádzsuppos jégverméhez vitték.

Vincének most szokatlanul nehéz volt a hal. Ahogy húzta a karját a kosár súlya, úgy érezte ez az övé. Aztán belakatolta a vermet és a kulcsot Palkó Mihálynak adta. Aztán megegyeztek, hogy holnap, szombat este a Móring hegy alatti kocsmájában megeszik meg elisszák ezt a reves jégi fogást. Megegyeztek, aztán szétszéledtek.

Háncs Vince is hazavitte az első kosárból a részt, de nyugodni nem tudott. Cigaretázott, tib-lábolt az udvaron, mind aki nem leli a helyét. Az a harmadik kosár hal, az nem hagyta pihenni. Egyre csak a jégverem, meg a szentgyörgyi csárda járt az eszében, ahová vasárnapra megígérte a halat. Megígérte, és fel is vette érte a vadonatúj ropogós négy darab tízforintost. Jól emlékszik, hogy megnézte és még meg is szagolta. A festékszagú új pénzt, amely a lótos-futós és keserves adópengős hónapok után végre a nyugalmat jelentette. A nyugalmat jelentette, de nem Háncs Vincének most ebben a csendes, hőszálingós estében. Már órák óta készülődött, de most már aztán nem állhatta tovább, pedig már javában sistergett a hal. Sistergett, sercegett, ő meg csak kiállt az alacsony náderezs alá. Állt és kegyetlenül szívta a szűzdohányt. Úgy tett, mintha viaskodna a becsülettel, pedig már döntött. Akkor félig megfordulva. Halkan kinyitotta a párás üvegű kis konyhaajtót. Vissza se lépett, csak benyúlt és a szegről le-

akasztotta a bereki frontidőkből ittmaradt bundás, sok jószolgálatot tett orosz katonasapját.

Üres gyomorral elindult a berken át a telep felé. A cirmos, kifagyott nád zengett körülötte, és a Móring kocsmá két piros szeme idevilágított. És ha nem is akarta, de ott látta a bandát. Társait az asztaloknál. Az ádámcsutkáját megroppantotta az a nagy nyelés, amellyel legyúrta az indulatát. A bandabecsület, és a csárdásnak adott szava szorította a gégéjét. Már nem is ment, csak kullogott. Ropogott és izzott a hó, mint a gyémánt. És ennek a ragyogásnak még a sötétben is szép, tiszta izzása volt. Megállt... Levette a bundássapját, és amint megtörölte a bélést, fagyott ujjaira, amint rájuk nézett, mintha iszapos és fekete latyak ragadt volna. Vissza is fordult.

Az anyja, aki nem tudta hová tűnt el oly hirtelen a fia, már türelmetlenül várta. Nekiült az eléjétett hálnak, de pár falat után kifordult a szájából. Félretolta a cseréptányért. Fölállt, aztán egyenesen a házvégi, nádfalú fészerbe ment. Elővette a szánkót. Még jó, hogy nem volt otthon a húga. Az biztosan észrevette volna ezt a keserves készülődést. Biztos, mert amióta hadiözvegyszer sorsra jutott, egyre többet anyáskodott fölötte. A nősülést, meg a takarékoságot hajtogatta. Vince utálta ezt a beszédet, mert jól tudta, hogy mindez csak a pálinkára és a borra vonatkozott.

Ahogy a kiskapun kilépne, hallja az anyját.

— Minek a szánkó?... Mit hozol... —

Féligmeddig magának beszélteti az öregség, választ se várva.

— De akkor is, minek ez a beszéd? — És Hancs Vince a gesztenyebarnára és kicsire töpörödött, alig pillogó öregasszonynak csak odavakkantja a szavakat. — Mi közö hozzá! — Ez is fáj neki. Azzal kivágja a kiskaput, de még a káromkodással sem könnyít a lelkén.

Egyszeriben ott volt a veremnél. A jégvágóval leütötte a lakatot. Mikor lepattant, kicsit megkönnyebbült, de aztán tüzes zsibbadás sugárzott végig a kezén az ütéstől. Ledobta a jégvágót. Karjában, mintha a hideg csont repedt volna meg. Föltette a banda paprikásnak szánt halát a szánkóra. Rákötötte; és elindult a sötét berekszéliben a szentgyörgyi csárda felé.

Ráadásul hiába ordította. Hiába dörömbölt a pántos ajtón. Sehogy se akarták megérteni a nevét. Végre az erős szélzúgásban, melyet a hatalmas nádas susogása még csak siketítőbbé tett, mégis csak megértette Csillag, hogy Hancs Vince, a halász, áll az elrekesztett ajtó előtt. De ezután is csak lassan és kényelmesen kászálódott elő. Vincét meggémberítette az álldogálás az óriás zsupptető alatt, amely mint a süveg borult a vályogbólvert csárda fölé.

— Jobb időt is választhatott volna — kezdte az ébredező csárdás. A halászt a düh és a szégyen hintáztatta. Úgy hajladozott hullámaik között, mint a nád, amelyet a forgolódó szél tekergetett a bereki szigetek üstökén. A kiszolgáltatottság tudata fékezte, kötötte indulatának kitörését.

— Itt van!... — Fogja már! — csikorgott a csárdásra. — Mit nézi?!... — Sürgette, mintha mielőbb szabadulni akart volna a halaskosár súlyától. Bent letették a konyha tégláira. A csárdás segítsége, mintha levette volna lelkéről a teher felét. Aztán levágódott az egyik padkára. A kemencéből még enyhe meleg sugárzott. Nekivetette a hátát és úgy ült ott, mint akit odaragasztottak.

Csillag megnézte a halakat, s mint aki szépnak találja a portékát, egy deci pálinkát tett a halász elé. Hancs Vince ott virradt meg, a konyhában. A fonói hegy felől idehallatszott a harangszó és mégsem mozdult. A fonói órás is a padkán találta. Cságodi a zsebében hordozta kis műhelyét. Faluról-falura járt

és tojásért, zsírért, hagymáért a házaknál javítgatta a háborúban tönkrement órákat. Ő a berek környékének vándora. Ahogy meglátta Vincét a csárdában, igen megörült, mert ugyancsak meghúzta a vállát a hátizsák, és most a halászbán segítséget remélt a vézna órás. Egy ideig csak fröccsöztek, de a halásznak esze ágába sem jutott a mehetnék. Hiába is szólította. Pedig igen kéznél lett volna a szánkó.

Így aztán Cságodi egyedül indult, és ahogy a halásztelephez ért, összetalálkozott a káromkodó hal nélkül maradt halászokkal. Palkó Mihály a leütött lakatot zörgette markában. A szél odadobott egy-egy mondatot. Ezek a szavak közékük vitték az órást. Beállt közékük, csak kíváncsiságból is. Cságodi a kényszerből lett vándoriparos volt már két éve a berken a hírharang. Ő kotytyantotta ki most is a bandának, hol látta Háncs Vincét meg a kosarat ezen a szombati napon, amikor a banda minden tagja Móringhoz készülődött.

A halászok a tankok és teherkocsiktól és lövegektől kikopott betonúton elindultak a faluba. A Fináncugratónak vették az irányt. A hatalmas szakadék fölött éhes csókacsapat kiáltozott, mintha ezek is Háncs Vincét szidták volna az elmaradt lakomáért.

— A Móringhoz! — adta ki Palkó Mihály. A kocsmá előtt már várakozott a másik három is. Nyolcan léptek be az ivóba. Bort és pálinkát ittak. Egyiknek sötét, másiknak epesárga, némelyiknek meg vörösen izgatott volt a képe. Nem sokat beszéltek, mert parasztok és vasutasok is voltak az ivóban, és a halászbanda becsülete nem tartozott rájuk. Hallgattak és úgy ültek mégis, mintha ítélni hívták volna őket. Rácz Gergely, az orvhalász, minden előző beszéd nélkül egyre csak a bereki öreg kutat emlegette. De elálltak a szava mellől. De azért amikor nyolcan elindultak a szentgyörgyi csárda felé, három csizmaszárból kikandikált a kés nyele.

Amikor feltűntek a nád fölé kandikáló akácpóznák, amelyek a pásztoroknak messziről jelzik a jószág miatt a beomlott kutakat, Gergely megint csak előhozakodott.

— Odavaló, a kútba... —

Volt, aki a kút bitóit nézte, mások pedig a halászmester képére sandítottak. Palkó Mihály rájuk sem hederített. Mentek a sercegő, fagyos nád között, egyenesen a csárdaudvar nyárfája felé. Amikor már csak kétszáz lépés lehetett a csárda, Palkó Mihály az egyik, aztán a másik oldalra mutatott. Ketten kiváltak közülük és elálltak az ablak alá. Rácz Gergelyt meg határozott mozdulattal a ház mögé intette. Akkor az ajtót fölrántotta, és olyan hirtelen toppantak az ivóba, hogy Vince még a lócáról sem tudott felugrani. Talán nem is akart. Búzlótt belőle a pálinka és a fröccs. A szeme föntakadt. Mire nagy sikítózással a konyhalány és Csillagné előkerült, már nem is kapálózott Háncs Vince. A csárdás meg csak azt látta, hogy Palkó Mihály szembeköpte. Igaz, akkor már a hátán volt a keze.

Csillag nagy fennhangon kezdte, de ahogy Vincét odalökték a lába elé, őbenne is megrekedt a szó. Ismerték egymást. Ő bandát, azok meg, ahogy a csárdája becsületét kezdte volna, mindjárt a bogáti tyukászt emlegették.

Mikulics csak úgy félvállról köpte oda.

— Aztán legalább tele volt a bukszája?

Az asszony éleset sikított és bevágta a konyhaajtót, de maga után rántotta a lányt is. Lehet csak azért, hogy ne halljon semmit. Csillag sápadtan bámult a nyolc halász vigyorgó képébe. A víz is kiverte, mert ha el is símult, mégiscsak kegyetlen ügy volt a bogáti tyukász eltűnése. Kínos ügy, mert itt lát-

ták utoljára. Fölásatta akkor a hatóság a csárda pincéjét is. Hiába gyanúsították, de ime még most is milyen bátran vágják a szeme közé.

— Hol a hal?

Csillag kinyitotta a konyhaajtót.

— Hát akkor csak serényen!... Ha Móring nem volt jó, jó lesz nekünk itt is — vágta a mondatot Palkó Mihály Vince felé, aki gúzsbakötve már ott görnyedt a sarokban.

Sercegett a tepsikben a zsír, és Csillag egyre azért fohászzkodott, hogy csak most ne kerüljön be egyetlen berki gulyás se az ivójába. Mert ezt a halat nekik szánta. Egyre másra kiugrott az ajtó lépcsőjére, és izzadva bámult körül a kék berek hatalmas síkságán. És amíg ő a gulyásbotokkal és halászok késeivel keserítette magát, az alatt a nyolc halász olyant mulatott a harmadik véka halból, amilyent talán csak a zsandárvilágban látott utoljára a szentgyörgyi csárda. De Vince még egy keszegfarkat sem kapott. Így diktálta az igazságtevés. Csak Gergely vágott hegyibe egy csupasz halgerincet. A haltüske mint a fészű állt meg a hajában. Aztán Palkó Mihály a nagy vigalomban pofonlöttyentette egy pohár borral. Már mindenki dülöngött, beszélt és akkor mint a zsákot kihúzták Háncs Vincét a szánkóhoz és se köszönöm, se pénz, elindultak vele.

Csillag először a lépcsőről nézte a kacskaringós csapást, aztán amikor a nád-tól már nem látott, s mert rosszat sejtett, fölment a padlásra. Onnan is látta, hogy hol innen, hol onnan gurul le Vince a szánkóról. Aztán látta, hogy egyenesen a járási székhely felé veszik az utat. Akkor egy kicsit megnyugodott.

Azok pedig útközben elhatározták, hogy Vincét átadják a rendőrség kezére, mert akkora bűn, hogy egy halász a saját bandáját lopta meg, tovább már nem rájuk, de a bíróságra tartozik. A bandabecsület hangoztatása a bor gőzében, mint valami fényesség röpködött értelmük előtt, és a kucsmáik felett. Vince pálinkás némaságát meg egyenesen a büntudat beismerésének vélték, és ez még csak hangosabbá és igazságszeretőbbé tette a fonói halászokat. Amerre vonult a különös csapat, a berek hideg lapja felett messze harsogott egy-egy nóta foszlánya. Aztán meg néha csönd lett. És a kis kéziszánkó körül mind többször kupacba verődtek. Köröm, dohány, szőr és borszag lobbant el egy-egy gyufaláng körül. Aztán meg vita ugratta szét őket, mert ahogy Vince egyre józanodott, már egyik sem akarta tovább húzni a szánkót. Ha meg talpraállították, mint a számár nekifeszült, ordított és rúgott. Így aztán nem volt más, minthogy rávették az erős Veli Jóskát, hogy üljön Vince mögé, ölelje át és így érték el a járási székhelyet.

Akkor már beakonyodott. A kastély parkján át vonultak, ahol nemrég még szárnyazott darvak és agarak együtt sétálgattak. Aztán hirtelen egy tankcsapat parancsnoksága, majd hadikórház lett. Most a lágy lámpafények mögött tüdőbetegek lelke pislogott. Húzták Vincét a kastélyparkon át. Már elhagyták az öreg gyógyszerért, és az ügyvédek házsorát, mely egyenesen az igazság kapujába torkolt. Mindenütt csend volt, csak öt-hat helyen világított a lámpa és zsongott az élet. Szombat este volt és a párthelyiségekből itt néma csend, ott beszédek mondatai és viták, másutt meg a tánc zaja szakadozott az utcára. Aztán feltűnt Nepomuki Szent János szobra. Mellette egy rendőrország, mögöttük a járási rendőrség épülete.

Nem kis magyarázatába került Palkó Mihálynak és Rác Gergelynek, amíg odabent papírra vetették a feljelentést. A borszag és a hangoskodás sem volt meggyőző erejű, de a Halászati Társaság megkárosítása, a közvagyon mind hangosabb hangoztatása és hogy kint legyen már a fonói banda — végre

elkészült a jegyzőkönyv. A tényállásra mint pecsét, rákerült nyomtatónak a bűnjel, a jégverem levert lakatja; Vince pedig előzetes letartóztatásba az épület alagsorába került.

Ott is virradt kábultan nagy fogvacogásra és még nagyobb éhségre. Elsőnek, ahogy értelme tisztult, a pokróc után nyúlt. Magára terítette. Krákogott és odadőlt a rácsos fogdaablakhoz. — És kit látott? — Újra csak Csillagot, a csárdást. Jött, jött a kastély felől. Ahogy nézte, azalatt itt az orra előtt lépésről-lépésre rakódott össze mindaz, ami vele történt. Düh és szégyen feszítették egyszerre. Amikor Csillag kinyitotta az ügyvédsor egyik házának nagy zöld szárazkapuján az ajtót, azt is tudta már, hogy ott Országh lakik, a berki népek ügyvédje.

A nádon berken nem hiába tartották jó ügyvédnek. Most is már az este a szüzdohányvágás és otelló poharazgatás közben elmondtam a Csillag történetét a járásbírónak. Így aztán másnap kora reggel át is kísérte mindjárt egy rendőr Háncs Vincét a járásbírószágra. A rendőr Vincével együtt hozta a keservesen összetakolt feljelentést és a lakatot is.

Nézte a bíró a feljelentést. Aztán meg Vincét. Az ügyvéd is mintha mosolygott volna.

— Kié ez a hal és ki lopta el? — tűnődött... A feljelentés szerint a Társaságé... — forgatja az írást a járásbíró. — Ha meg a Társaságé, akkor miért ette meg a banda?...

— ... Ha megette, akkor Vince lopta el, vagy pedig együtt lopták?... Ha pedig megették, akkor meg miért jelentették föl Vincét... És miért áll itt ez az ember, és ráadásul Csillag a csárdás, mint a károsult? — A bíró és az ügyvéd összenéz. Akta aktahátán és följelentés följelenteshátán, mögöttük az irattartón. A front utáni rágalmak, vádak özöne szinte elborítja a szobát. — Hogy igazodik helyére ez a világ? — bámul rájuk a poros állvány. — És íme most meg itt van ez az egy kosár hal. És sehogysem értik akikre tartozik. De hogy is értenék meg ezt a dolgot...

Egy kosár hal? Előzetes letartóztatás? — mondja magában a bíró. Vince úgy lerázza magáról a szavakat, mint vidra a vizet, de amit ezek nem értenek, épp az bosszantja őt. A fonói hegy alatt a jégen, a bandán jár egyre az esze. Rá sem hederít az ügyvédre, sem a bíróra. De izzad, ropogatja az állkapcsát, mintha rettentő súlyt húzna és a bíró, amint Országhot, a följelentést és a halászt, meg a rendőrt nézi, majdnem fennhangon kezdi mondani:

— Ez elment vadászni, — még a hüvelykujját föl is billenti... — Ez meglötte, — és nem tudják miért, de Országh is csak nézi, hogy a bíró a mutatóujját billenti. — Ez hazavitte, — a középső ujjával Vincére mutat. — ... Ez megsütötte, — nézi a gyűrűs ujját és Csillagot, a póruljárt csárdást. Öregedő, hulló bajsza alatt kínos mosoly húzódik el. A kisujjára néz és halkán kinyögi: — Ez meg megette!...

Az ügyvéd nem érti. Kérdezni akar valamit, de a járásbíró, mintha a gyerekkomondóka befejező mondata felvillanyozta volna, kinéz az ablakon.

— Elmehetnek — int a rendőrnek és míg azok Vincével kifelé igyekeznek, az ablakon át látja, hogy a doktorháznál malacot terelnek. Az utcavégen egy lovat hoz valaki, messziről. Biztos a hetedik megyéből. Gyalog. A fáradt ló nyakán összezsavart katonapokróc, elől madzaggal összekötve. A gazda kezében könnyű vessző és látja, hogy fönt a dombon Szereczék gránátvágt a zsindelyét igazgatja a cserepes. Még a kereket is feltették a kémény mellé, hogy tavaszra a golyák odafészkelhessenek, és érzi, hogy lassan mégis csak helyreáll körülöt-

tünk az élet. Amint az ablak alatt megpillantja a rendőrt, hirtelen kinyitja az ablakot és kiszól:

— A tárgyalásig szüntessék meg az előzetes letartóztatást.

A rendőr kezdő és fiatal. Az egyik bereki gulyaszállásról jött a karhatalomhoz. Csak néz. Nem érti mit beszél a bíró.

— Engedjék haza. — Elmosolyodik. De nem így Vince. Néz dermedten a bíróra. Mondani akar valamit, de az ablak becsukódik a feje fölött. Mint a végzet. Már nincs tovább. Vince arca egyre komorabb lesz, ahogy mennek a rendőr-
őrs felé. Közeledik az óra, hogy leszámoljon velük. — Igen, meg kell tenni... Így parancsolja a becsület... — Mennek egymás mellett, a rendőr beszél, Vince néma mint a sülthal és pirosodik is, mint a paprika. Ő már tudja, hogy mit fog csinálni velük. A legény jelent. Az őrmester szólni akar, de Vince közbe-
vág, illetve csak vágna, mert az ajtón Rác Gergely lép be. Rác Gergely, aki a kutat emlegette és a hajába vágta a halgerincet. — Itt van! — Egy pillanat és Vince fölugrik, a székhez kap, de Gergely vissza se lép, csak annyit mond:

— Meghalt az anyád.

Vince még a széket markolja. Hátán a rendőr. A gallérjánál fogja. A keze egyre reszket és hirtelen ráborul a szék karfájára. Rác Gergely pedig a rend-
őrt csillapítja. Az félrelöki Gergelyt. Erre ez dühösen bevágja maga mögött az ajtót. Most már ugrana utána Vince is, de ott áll előtte a két rendőr fegyverrel. Vince lehuppan és néz könnytelen remegéssel maga elé. Föl se állítják, de le se kísérik. Nézik egymást az egyenruhás legények. Aztán az őrmester írni kezd és a papírt Vince kezébe nyomja.

— Mehet...

— Nem lehet... Nem... — hajtogatja a halász.

— De lehet — teszi eléje elszedett holmijait a rendőr és amikor a bicskát rakja oda, akkor Vince utána nyúl. Keményen tenyerébe szorítja és nézi a rendőrt.

— Mehet.

— Nem!

— Értse meg, meghalt az anyja. Süket maga?

Valóban Vince körül zsong minden. A nyakában, halántékán és a fülében siketítő zsongás. Üresség, hogy most mi lesz, mert haza kell mennie? Haza, hogy földbe tegye az anyját és megmártsa bennük a kést. Meg is tapogatta. Összebb húzta a szíjjal a nadrágot. Megrázta a vállán a rövid kabátot és lekezelt a rendőrökkel. Azok paroláztak vele és hosszan néztek utána. Hümmögtek is. Aztán az őrmester összedörzsölte a tenyerét. A fogasra akasztotta a géppisztolyt, megrándította a vállát: — Ilyen az élet...

Vince pedig ment a temetésre. Ment a téli bújkáló naptól föl-fölvillanó nádas síkságon. A hó villogott. A fűzfa bozótok szórták az arany ragyogást és futottak a szürke felhők az égen. Úgy száguldoztak, mint a gondolatok, amelyeknek nyomát se a szív, se a lélek egén nem láthatja senki. Kint csak a süvítés hallatszik és a formázódó ég, de bent a vad indulatok sehol. A lába alatt a havon is minden látszik. A pacsirtalábtól Rác Gergely csizmája nyomáig minden. Világosan látja, hogy itt ment. Előre néz és pontosan látja az irányt. Ott a gulya-halás apró szélfogó nyírfása mögött mintha látná is a guruló pontot. Vince pedig megy pontosan utána, mint a kutya a nyomon. De a szentgyörgyi csárdát mindketten messze elkerülték. Csak a kút ágását látta. Minden lépés egyre kínosabb lett, ahogy nőtt előtte a fonói hegy. A szél kiszikkasztotta a szemét. A hidegtől száraz volt az arca és merev, mint a papír. Húzódott a

bőre, mint a dobon a kutyabőr és egyre jobban dobolt benne a becsület és a szegény. Fölötte megint hallotta a vadlibákat. Tudta, hogy ott repül a Buri. Sunyin a magasba nézett és a fehéren csillogó szelíd liba valóban ott evezett az ék végén. A hegy alatt, az erdő lábától már látta a temetőt. Az öreg gutaütéses szilfák kitárták ágaikat a várhegyen és olyanok voltak, mintha sok-sok ember állna ott és őt várnák, hogy lássák a halászt, aki meglopta a bandát. Aztán hirtelen arra gondolt, hátha már a temetésre gyülekeznek. — Két nap. Kibírom, — ropogott a fagyos hó a talpa alatt.

Így érte el a falut, amely hegyközség módjára jön az érkezők elé. Az alsó szőlők alatt ment végig a tőzeggödörök között, ahol senki se jár. Már rég letért Rácz Gergely csapásáról. És ettől kezdve csak az anyját, a madárcsontúra töpörödött kis asszonyt látta. A tőzeges nádtorzs ropogott a lába alatt. Szörnyű volt így ez a berek. Mintha egy temetőt taposott volna. Meg is állt Vince. Nézte a házukat. Füstnélkül, magányosan állt ez a rég lebontott pincék bazaltjaiból rakott épület.

Vince e falak mögött innen kintről is mindent látott. Tudta az ősi szokás rendjét, de ahogy bent hideg és egyszerű méltóságával rámeredt a látvány, nyelvét a homok szárazsága és testét a veríték nyírka öntötte el. Ott állt a sarokra fordított hidegágy. A két szalmazsák magasán az ágy oldaldeszkáit is eltakaró három lenvászon között a test. A hosszúpadról fölrebbenő két árnyék üres suhogással töltötte meg az alacsony szobát. És testét kíméletlen görcs rángatta, mint egykor azét, aki szülte és most itt fekszik előtte.

A virrasztó rokonoknak állított padon csendesedett meg. Senki se nyitott rá, csak ő nyitotta ki a szekrényajtót. Ledobta a gönceit és ott állt most egy pillanatra dideregve, anyaszült mesztelenül, mint az újszülött gyerek az egykor életet adó, elköltöző, dermedt test mellett. Aztán fölrángatta az ünneplőt és máris kint volt tisztán, feketében az udvar közepén a halász, hogy megadhassa a tisztességet annak, akinek megjár. Aztán megkapja a többi is, hogy a magáét is visszaszerezze.

Az erdőn át indult az asztaloshoz. — Mit neki a falu... Csak egy is nézzen rá görbén, csak egy paraszt is... — Akkor a halászok jutottak az eszébe. — Csak egyet!... Csak azt, hogy most ne találkozzék össze Palkó Mihállyal... Csak most ne, mert akkor agyonüti, mint a kutyát. Agyon kell ütnie.

A szélső háznál, a kovácműhely előtt akadt össze a húgával.

— Miért bőgsz? — förmedt rá.

— Gyere vissza! — húzta, s ahogy mondta, ez még jobban kihozta a sodrából, mert ebben a hangban és a könnyeiben több volt a féltés, mint a gyász.

— Aztán miért? — szinte ordította.

— Jön az asztalos és a pap is.

— Értük megyek.

— Már jönnek... Legalább egyél addig. — Valóban Bárány, az asztalos már fel is tűnt a hosszú utca végében. A kis vékonyhangú iparos mögött kéken magasodott a Badacsony koporsó alakú teste. Mintha görnyedt hátán hozta volna, hogy mindenki lássa, ő az, aki ebben a faluban mindenki hajóját ácsolja. És most, mint a cégér ott feküdt a vállán a kék koporsó és ott volt a tenger helyett a tó és a tó fölött az ég.

A kovács kint állt a műhely előtt és Vincét és Bárányt nézte. De a halász nem várta be az asztalost. A kégyetlen éhség az evés említésére egyszerre kordult föl benne.

Ahogy mentek, leesett a sötét. A csillagok is kiültek föléjük. A ház egyre feketébb lett. Jöttek a virrasztó rokonok. Fekete berlineres, földbarna és mégis világító arcok, melyeknek egyik szeme a halotton, a másik meg csak őt lesi. Sunyin fülelnek, mint a menyét a konyhára, ahol megegyeztek, hogy az asztalos egy bakancsot kap a koporsóért meg a deszkát. Aztán a kicsi lámpa körül petróleum és pálinka szag úszott és a zsibbasztó éjszakában a nyöszörgő énekben úgy ült erőltetett göggel és szomorúsággal, mintha siralomházban ülne. Mintha a hallopással ő ölte volna meg az anyját. Időnkint önkéntelenül is a konyha ajtóra nézett. Nem áll-e ott valaki? — De ki? — És a vállán és a csuklóján minden vasnál zsibbasztóbb volt ez a várakozás. A kutyavonító éjszakában itt a tőzeggödörök és az erdő feketéje között a fehér félig nyitott szoba mellett a halottal feketében Vince olyan volt, mintha a saját temetésére készült volna. Borostás képpel és pálinkaszaggal ébredt. Ruháján a tűzhely agyagos pora, kezén a hamu, de kint kihívó villogás fénylett. Fénylettek a gyümölcsfák. Minden rügyük mint a gyöngy. Szikrázott a tyúkok taréja és csillogott a varjak gyásza is, amint a disznóól fölött billegtek a diófákon. Minden kihívóan fénylett és nem volt mit ellene tenni. Még a festetlen koporsó lapja is, akár a met-szétlapú sárga prizma lőtte szanaszét a mézszínű fényt. És jöttek sorban és nem volt mit tenni ellene. Jöttek hűvös feketében a halászok is Palkó Mihály, Récz Gergely, Deli János, Mikulics, Zsobrák meg a többi és nem mehet nekik, pedig szabad mind a két keze. Még csak rájuk sem ordíthat, hogy coki, mert az anyja miatt állnak itt, aki maga is halász özvegye volt és íme a vállukra veszik. Először ők. Nem is a rokonság és viszik a hegyi temetőbe a kacskaringós hosszú erdei úton.

A sírnál már se rájuk, se a koporsóra nem tudott nézni. Önmagába se. Csak a dübörgést hallotta és mintha őt földelték volna el, mert minden össze-szővetkezett ellene, hogy így történjék.

Mire megfordult, csak a húga állt mellette és néhány szálingózó rokon ereszkedett le a domboldalon. A többieket már eltakarták a gyümölcsösök szürke ágcsomói és az erdő. Magányosan állt a görgő lilazöld művirágos koszorúk előtt. Magasan a hegy oldalában, ahonnan beláthatta a tó és a berek végtelen halas birodalmát. A halászok országát, ahonnan tudta, kirekesztették.

Mire elindultak a sírtól, a líceumoknál csak egy ember várakozott. Meg sem ismerte, csak akkor, amikor megszólította. Cságodi volt, a fonói vándor órás, akit a félsz, meg a lelkiismeret nem hagyott nyugodni. Citerázott és nyögött a hangja, ahogy hadart. A halász nem is értette miért történik mindez. Rég elfelejtette, hogy vele találkozott a szentgyörgyi csárdában, amikor rátörték Palkó Mihályék. Ezt akarta most jóvá tenni. Egy szó, mint száz, ha nem is hívta meg a halászt egyenesen, de egyre csak azon sajnálkozott, hogy Vince most nem lehet ott, pedig ma tartja a lakodalmát.

— Ne haragudjon, mikor nőszül az ember sohase tudja, nem halotti tort ül-e? — hízelkedett és izetlenkedett Cságodi.

Vince csak nézte, nézte, hogy mi ez? Aztán szó nélkül elindult haza, ahol már füstölt a kémény, mintha versenyezni akart volna azzal a másikkal, amely a tőzegörlő malom alatt a dorongos út mellett pipálta a füstöt az esküvőre.

Itt töltöttkáposzta és pogácsa szaga csapódott ki a konyha ajtaján, ott lent, ahol a fehér hó alól átút a tőzeg fekete latyakja, kirántott csirke és fánk illata úszott. Itt a hegy alatt, bár kegyetlenül nyelték az ételt, de sehogysem melegegett össze a beszéd, mert Vince konokul hallgatott és úgy ült köztük, mintha egyre csak azt leste volna, hogy már mikor mutathatja meg magát. Mert tudta,

meg kell mutatni, mert sok volt, amit kapott és úgy jött minden, hogy amikor adhatott volna, minden ellene esküdött. Ült hát és izzott. Nézték és ő is nézte őket és amikor a húga Zsobrák Teréz nevét említette, hátrarúgta a széket, kiugrott, és az ajtóból ráförmedt.

— Kuss! Ebből elég! Dicsérd el másnak! — Azzal becsördítette a konyha ajtót, de úgy, hogy betörték az üvegei. Hideg csapott be. Ahogy a zaj elült, távolról hegedű hangja szivárgott a holdfényes berken át. Hancs Vince kint állt az udvar végében szétvetett lábbal nekidőlve a szelídesztenye törzsének és a háta egyre rángatózott és csuklott. A sírás és a hányás rázta és akkor világosan kivehetően szólt messziről, hogy „...jegenyefán sárgarigó fészek”. A legény a fának feszülve állt. Forgott körötte a fa holdas koronája és ahogy elengedte, zuhanó, egyensúlyát veszített irammal elindult a kerten át. Csak úgy recsegték az áttört napraforgó kerítések. Sógorának kiáltásait is hallotta még, de ő már ment részeg indulattal a tőzegőrlő malom felé, ahonnan a lakodalom fénye világított. Ebben a fényben nem látott mást, csak őket, a bandát és azt, hogy megmutassa: ki ő.

Az ablak fényitől, ahogy közeledett, mintha józanult volna. A kisüzemi vasút mozdonya ott állt az udvar végében átfutó sínen. Vince nekidőlt. Fújt, várt, hogy valaki kijön, de aztán egyenesen beállított.

Cságodí a nyakába borult. Még a helyét is letörölte volna, de Vince csak nézett, nézett ugráló szemgolyókkal, mint aki nagyon keres valakit. A rendőriben akadt meg a szeme. Az őrmesteren, aki hivatalos volt a lakodalomba. Annak is fönt akadt a szeme, s most másodszor, csak úgy magának bökte ki: — Ilyen éle, — és azzal Vince vállára csapott.

De, Vince, mintha nem is látná, csak keresett, de hogy senkit sem talált, mintha levegőt kapott volna és az asztalossal, kádárral, kováccsal és a többi falusi iparossal egyre vadabban feszítette a hangulatot. Talán hogy mindentől és mindenkitől szabaduljon. Attól is, hogy itt van. És ez a gondolat a halászt a legduhajabb mulatóvá tette. A többi is felbuzdulva, hogy el ne maradjanak, a falusi iparosgőg hevével együtt üvöltöttek. Olyan dárídó kerekedett, hogy izzadtak a citerázó ablakok és pergett a vakolat.

— Ne búsulj, pajtás — ölelgette a pösze cipész.

— Én — ordította Vince és olyan csókot nyomott a képíre, mint egy durranó pofon. Aztán a másik oldalára és a vézna ember majdhogya össze nem rogyott. A füle mint a harang csengett.

— Csinálj az egész fonói bandára — ölelte meg az órás.

Ez kellett csak. Vince belesápadt. Hideg világosság nyílt az agyára. Erőltetett biztonssággal kilépett az udvarra. Zúzmara és dér ült körben a nádason. A csisztói gulyahálás fölött az ég lilán derengett. Aztán hogy a fonói hegyre nézett, veszekedettet csapott a homlokára. Mögötte úgy zengett a cigány, hogy szinte düledezett a ház. Vince pedig egyre csak a homlokát öklözte. És akkor kicsapódott az ajtó és a szennyes zajjal talán azért, hogy segítsen rajta, az órás lépett ki. Nagy igyekezettel rohant a halászhoz. Az pedig egyszerre abbahagyta az öklözést. Hosszan nézte, nézte az ő emberét, aztán az arcába vágott. Cságodí végigvágódott a följárt latyakos tőzegen.

— Vince, hé! — kiabált valaki a küszöbről.

— Péter hallod-e, merre jársz? — hallotta még a menyasszony hangját, de őt már senkise láthatta. Ment a berekcsatorna két magas partja között a jégen, mint egy síkos folyosóban a tó felé.

A jég ragyogott. Szinte csalogatta Zala felé. A halász pedig ment a tejes hegyek irányába. Senki se nézett utána. Már kijutott a tóra is. A sima tükörfégen elvágódott. Lassan föltápáskodott. Alig pár lépéssel a nádas parttól újra elvágódott. Éles pattogó zengéssel szakadt be a jég. A hajnal vidáman csillogott a föl-fölcsapó vizen. A nagy fényes, zöld jég foglalatában, mint kerek gyémánt villogott a mozgó víz. Aztán lassan hártványzni kezdett.

Másnap találtak rá a jéghegyek. Ott ahol szabály szerint még sekélynek kellett volna lenni a tónak. De a kotróhajó ott gödröt ásott az ősszel, amikor a község fürdőjét töltötték homokkal. Azóta a fonói hegy alatt ezt a helyet Vince gödrének keresztelte el a nép.

Kelle Sándor rajza

Dongók és mák

Dongók és mák, a nyár ma is nekem
így kezdődik, mert kis dombszögleten
hajdan is így volt: dongók és a mák
zúgták—mutatták a szép nyár szakát,

Péter-Pálkor a szünet elején,
a falusi rét úgy repült felém,
mentiünk apámmal, nyár és lobogás
ma is bennem él: szép volt és csodás.

Szabadság álma ott álmodtalak
az ezer-színben játszó fák alatt,
a patak parton, boldogan, vígan.

S most, hogy ceruzám gyors hegye villan,
ti szóltok hozzám édes, régi nyár
színeiből: a csörgő mák s bogár.

Vacsoracsillag

Hány esztendő arany sivatagja
esett közénk,
hogy ilyen ünnepi órán
ugyanígy feküdtem
pörgetve lassan a percet,
mely ott zizegett
a csillár bojtjai közt,
midőn veled
útnak eredtem,
ó, hol van a tavalyi hó,
hortenziák fehér gömbje repül,
pörög a fekete Föld,
terítsd meg, kedves, az asztalt,
feljött a Vacsoracsillag.

Fahordás

Fát hozott a vaskos, nagy kocsis,
erdő-szaga volt minden ágnak
s ahogyan szórta-dobálta le
a hávas ágak muzsikáltak.

Muzsikájukban madár aludt,
madár-szájjal sipolt a sok ág
s a vak pince-mélyben is zenélt,
zenélt a sok ágacska tovább.

Hisz nemrég még fészket ringatott,
madár-tanya volt lombja-törzse,
a favágó is óvatosan
apró játék-hasábra törje.

Gondosan rakjuk mi is tűzre,
hogy érezzük azt a meleget,
amikor még élő, nagy faként
eget, madarat ölelgetett.

Jobbágy Károly

Lecsatolom

Lecsatolom

a csuklómról az órát,
mint a bilincseket.
Szabad akarok lenni! Este van,
Egész nap rajtam — nem csörög-ketyeg,
figyelmeztet, kerget sok buktatón át.
Pihennék? Ugraszt, hajd minduntalan.

Lecsatolom — mint jelképet — az órát.
Az ág már vetve vár.
S pár perc múlva, midőn átbillenek
az időből — az időtlenbe, ott már
gyerekkorom s jövőndöm fényük szórják,
s örökké élek — mint az istenek.

Borsos József
Cigánysírató

Harangszót himbál a tavaszi szél. Négy cigány viszi a vállán Samu bácsit, messze vidék híres primását. A szél szokatlanul jóillatú és langyos, a cigányok nagyon erősek és egészségesek. Utánuk megy Sári néni, az özvegy. Szemét tágra nyitja, mintha kérdezné, hogy miért sír a nép. amikor szól a zene. Pillanatra még felismeri Julist, a lányát, és Bercit, a vejét, de a tanító ablakában meglíbben a fehér függöny, mire elszakad a menettől és odaül a ház elé, a kispadra.

— Emlékszik a Julis lakodalmára, tanító úr. Meséljen róla. Olyan szépen senki nem tudja elmondani, mint a tanító úr... Oh, én nem mehetek be, poros a cipóm, a ruhám; nézze csak, hogy száll a por a hajamból!... Szép menyasszony volt az én Julisom, ugye?

Az öreg tanító maga mellett két oldalt megmarkolja a padot, darabig ütemesen hajlong, aztán mesélni kezd:

— A Cigányszögben vigad a vendégserег; most megy férjhez a Julis, Samu bácsi legkisebbik lánya. Szép menyasszony, azt meg kell hagyni! Derék a vőlegény is. Radics Berci az asztalfőn ül, súlyosan, mint az üllőtőke. Sokat ivott, de bírja. „Nem jól szól a hegedűd, Marci!” — isméli már ki tudja hányadszor.

— Az uramat mondja, tanító úr, róla meséljen!

— Jól van, Sári néni, őt is mondom. Samu bácsi arrébb tolja poharát, feláll, énekelni kezd, de Julis leint.

— Az volt a baj, tanító úr, hogy leintette. Ha öröm érte, az uram mindig azt a nótát akarta énekelni.

— Jól ment férjhez a Julis, jól kereső bányakovács a Berci...

— A tanító úr mindig olyan jó volt hozzánk, az urak közül csak maga volt emberséges a cigányhoz, mióta az eszemet tudom. Hadd csókolom meg a kezét!

— Hagyja, Sári néni!... Brummog a bőgő, járja a táncot a cigányok apraja, nagyja. Egyszer csak felkiált valaki: „Jaj a gyöngyöm, jaj, leszakadt a szép, fekete gyöngyöm!” Kibálnak, egymást taszigálják, végül a zenészek is elhallgatnak, de addigra már összetaposták a gyöngyöt. „Rossz jel — suttogja Boris néni —, így pusztulnak el a cigányok is mind. Megöli őket a bánya.”

— Az uramat mondja, tanító úr, az uramat!

— Samu bácsi újra énekelni akar, de Julis megint odavág a szemével. Samu bácsi a fejét csóválja és nézi a lányát, de az már Bercinek mondja, hogy „Édes uram, édes uram, édes uram!”

— Nézze csak, tanító úr, hogy száll a por amott. Valamiféle menet az.

— Lakodalmasok, ha jól látom.

— Tanító úr, mért fekete a menyasszony fátyla?

— Hallgassa csak, Sári néni, énekelnek:

„Tisza szélén egy nagy nyárfa tövibe
Barna leány ül a legény ölibe;
Legény nézi folyó vize nagy habját,
Leány nézi a ragyogós csillagját.”

— Az uram nótáját szeretném hallani! Szóljon nekik, tanító úr!... Emlékszik még a cigány bála? Ő muzsikált ott is.

— Szépen muzsikált, Sári néni, elhallgattam volna reggelig, ha olyan hirtelen abba nem hagyja.

— A vér miatt vót, tanító úr, sose bírta, vérzett a Berci feje.

— Aztán felvirradt a hétfő reggel. „Hej, munkába legények!” „Megölellek, megcsókollak...” „Nem hallod, hé, a füledre feküdtél?”... Szürke ég alatt, harmattól elnehezült porban mennek a legények; szájuk íze rossz, kezükben bányáslámpa, szívükben a vidámság szomorkás emléke; de csak mennek, mennek...

— Mind elmentek, tanító úr, a Berci is, senki nem maradt el a munkából, csak az Aladár. Én is megkérdeztem az uramat: „Mégy-e hát?”

— És Samu bácsi elment a legények után a meddőhányóra.

— Bár ne ment volna! Este, mikor megjött, hasrafeküdt a dikón. Én meg hűségesen kenegtettem a derekát. „Esik az eső” — mondtam. Felkönyökölt és megütött. „Üssél csak, üssél!” Ő meg visszafordult a hasára és nyögött.

— Az eső pedig meg-megújuló rohamokkal végigvert az udvaron.

— Úgy volt, tanító úr, csakugyan esett... De nézze, megint itt a menet. Talán azért keringenek erre, mert engem várnak?... Megyek már, megyek!... Te vagy az, Berci fiam? Eressz csak el, bírok én menni egyedül is...

Sári néninek kitisztul a feje, körülnéz. A tanító háza előtt húnyta le a szemét. Most a postánál vannak. Tízegynéhány ház az egész.

A zenészek rázendítenek a „Lehullott a rezgőnyárfa” dallamára. A zokogás erősödik, a jajgatás végighullámszik a meneten.

„Bercikém, mégis jobb, ha rádtámaszkodom.”

Berci megérzi a gondolatot... Most mennek el a háza előtt. Még vakolatlan, de a falu közepén áll, a posta mellett és nagyok az ablakai. Ő az első, aki elköltözött a Cigányszögből.

— Nem énekelhette el a nótáját, csak otthon, nekem. Te se hagytad, fiam, az ősszel — mondja Sári néni.

Berci emlékszik rá: az öreg leszúrta az ásóját, ő meg rászólt. Csemetéért kellett menni. Hogy totyogott az öreg a nagy bakancsban, az óriási, szalmás-agyagos sárpapuccsal. Kinevette... Tegnapelőtt, amikor az asztaloshoz belépett, az is nevetett, a feleségének kiabált a konyhába: „Ha nem hagyod abba...” És még akkor is pukkadozott, akkor se tudott odafigyelni, amikor a rendelést bejegyezte az irkájába, csak rakosgatta a ceruzáját ide-oda...

Támogatja Sári nénit, közben félszemmel Rózsit nézi, a tanácselnök menyét, aki a menet szélén kíváncsian előre jött. Hetyke melle van... Lesüti a szemét. Szép arcú menyecske... Hogy ring a melle... Gyerekkorában a fiatal paphoz ment gyónni mindig, az sok erős cukrot ehetett, annak a beszédjét szívesen hallgatta... Ring a koporsó is az emberek vállán, ütemesen ring, ahogy lépnek. A házak is ringanak, a fák is... Visszapillant a házára. Szép ez a kovácsolt vaskapu. Maga csinálta, büszke is rá nagyon. Samu bácsinak is ez tetszett a leginkább. „Muzsikál ez a kapu, muzsikál” — mondogatta.

Most jóideig csak a zenét hallgatja.

A fordulónál meglátja Lakatos Árpádot, a fiatal cigánycsillést, a faluból szöktetett leányasszonnyal. A napokban jöttek haza. A paraszt após nem tudja hogyan viselkedjék, egyre csak emelgeti a fejét felfelé és egyengeti a derekát.

Libák suhogtatják a szárnyukat. A felvert port a szél a kertek fölé terelgeti. A szél most száraz, a harangszó szürke.

Berci megpillant egy kapu mögé húzódó embert. A járásáról és a fejtartásáról megismeri: volt műhelyfőnöke az. Miatta helyezték át a hármaskör aknához... Hirtelen ütni szeretne. Kalapáccsal, karóval, ököllel, mindegy. Jó nagyot ütni, mint amikor a vasat formázza.

— Szorítsd csak, szorítsd, fiam! Az a jó! Ő is így szorította a karomat, a derekamat. De szorította, hej, de tudta szorítani!

— Ne haragudjék, kemény a fogásom.

— Tudom, fiam, Julis is mondta.

„Mondta azt más is. Szarvas Lacinak egyszer félkézzel tettem fel a csil-lét... A tűzoltóparancsnok is rögtön kilökte a nyelvét, amikor a cigányanyámat szidta, pedig csak egy pillanatra kaptam el a nyakát...”

A menet már a Felvégen járt. A zenészek játszottak, Julis, a gyerekek. a család, az egész rokonság jajgatott, de a nép, mintha belefáradt volna a sira-tásba, elcsitult valamelyest.

Bercit most nyugtalan, türelmetlen érzés fogta el, s csak amikor megpillan-totta a zenészeket, akkor jött rá, hogy nem szereti ezt a dalt. Aztán elterelődött a gondolata, mert a pékháznál a mesterasszony a sivalkodó fiát zavarta befelé. Valaki rá is szólt a menetből: „Hadd csak, hadd nézzem az a gyerek!” Az ő szom-szédjuknak is van egy ekkora gyereke, az is mindent akar látni, tudni. Átjár se-gíteni. Azt is mindig hazaparancsolja az anyja. Furfangos egy asszony: „Mi lesz, ha ezek szétszóródnak a faluban?” — mondta a múltkor is. De a gyerek csak jön. „No, ha a kis Juliska megnő, nem is adom én feleségül senki más-hoz, csak hozzád.” „Ő is cigány? — kérdezte a gyerek —, mert akkor nem kell, a paraszt nem adhatja össze magát cigánnyal”... Ezt a kaput is megjavíthatnák már. Zsaluzni kellene... Sok rendes ember van ám a cigányok közt. Károly bácsi? Egymaga többet ér, mint az egész falu. Az ingjét is odaadja, ha szépen kéri. Ért az még a harangöntéshez is. Mennyit segített, amikor tetőztük a há-zamat... „Ülj csak ide Berci bátyád térdére, fiam! Milyen színű a kutyátok?... A Bodri, bizony. Fekete, igaz?...” Jó ez a tavaszi szél... Jó szél, szép kert. Kék virág, piros virág, sárga virág. Az lesz a jó, ha majd a rózsza is nyílik. Érdekes, kék rózsza nincs. Miért nincsen kék rózsza? Meg fekete rózsza? Majd csinálók, egyszer majd vasból csinálók kovácsolt rózsát. Odaadom a Rózsának, hadd tűzze a mellére.

Sári néni ezalatt odahaza járt és Samu bácsi után söprögette a hamut, a forgácsot. A zokogás megerősödött, mert a zenészek a „Lehullott a rezgőnyárfát” kezdték el megint. A kutyák csaholtak, vonítottak. „Igazán megköthették volna őket.”

Berci most az embereket nézte, akiket elől felváltottak, s láthatóan örülnek, hogy már össze-vissza léphetnek. Aztán megint a zenét figyelte.

— Nem jól szól a hegedű — mondta.

Sári néni újra lehúnyta a szemét, s látta Bercit mulatni. Akkor mondta egyszer, hogy: „Nem jól szól a hegedű.” Julis meg rákiabált: „De nagy úr lettél, neked már semmi se jó? Ne hallgasson rá édesapám, szépen muzsikált”... „Nem vagyok apád, Julis, vendégségkor megtagadtál engem, letagadtad, hogy cigány vagy, tudok róla.”... „Vendégség, az ám! Süthetem én a fonott kalácsot, most már ki eszi meg?”

A menet befordult a temető kapuján. A szél játékosan felkapta a harang-szót, felvitte a magasba, majd szétszórta, permetezve hullatta, mint az angyalok az üveghangú égi zenét. A temetőben hihetetlenebbé és mégis valóságosabbá vált minden. A nép előzőnlötte a sírok közeit, felléptek a gazdátlan halmokra, s kí-váncsian furakodtak közelebb. Mikor a pap elvégezte a szertartást, és a cigány-búcsúztatót is elmondták, Sári néni felemelte a kezét és leintette a mozgolódó sírásókat. A nép előbb felmorajlott, csak azután csendesedett el. Ekkor Sári néni odaszólt a primásnak:

Bizse János rajza

— Azt kívánja az uram, hogy játsszátok el utoljára a kedves nótáját.

— Tessék mondani, melyik az?

— „Azt gondolod, hogy szeretlek...”

A primás a kabátja ujjával buzgón törülgeti a hegedűje nyakát.

— Hogy tetszett mondani?

Sári néni megismétli.

A primás tétován pengeti a húrokat, de Sári néni a fejét rázza. Újabb dallammal próbálkozik — az sem az igazi. Végül kétségbeesésében azt mondja:

— Talán, ha el tetszene dúdolni.

Sári néni az urát látja a Berciék kertjében, a Julis lakodalmán, fenségesen, mint a tanító úr meséiben és — tisztán, érthetően énekelni kezd.

„Azt gondolod, hogy szeretlek,
Ha már egyszer megöllek.
Még százszor is megöllek,
Mégsem igazán szeretlek.”

Előbb csak a kíséret csatlakozik, a bőgők, csellók, brácsák, alázatosan alája igazodnak a dalnak, aztán a primás is kitapogatja a dallamot. Sári néni folytatja:

„Azt gondolod, hogy én bánom,
Hogy tetőled el kell válnom.
Elválásom nem sajnálom,
Csak a régi jókat bánom.”

A dal hatalmasan végigszáll a temetőn, megül a távoli erdőn, s összeölelkezik a harangszóval; a klarinét a hangzatok végét cifrázza, mint a madárfütty a fák csúcsainak csendes zúgását.

— A gyöngy — mondja Boris néni —, a fekete gyöngy, szétgurult a fekete gyöngy... Eltűnünk a Föld színéről, mint a füst...

Sári néni tovább énekel:

„Azt gondolod, eső esik,
Pedig a szemem könnyezik.
Szemem könnyes, orcám nedves,
Mind teérted van ez, kedves.”

A „kedves” után felzokog:

— Édes uram, édes uram, édes uram!...

Az egész temető egyetlen jajgatás.

Berci ott áll a sír mellett. A nagy érzés őt is szorongatja. A primás melléje lép és kérdezi, hogy van-e valami kívánsága. Nem tud szólni, csak int, hogy hagyja. Még mindig hallja a dalt. Újra int, a népnek is, hogy menjenek. De az emberek nem mozdulnak, mert ők is hallják az éneket, a lelkükkel borzongva isszák és várakozó csodálattal néznek Sári nénire.

Sári néni lehajtja a fejét, tétován támasz után nyúl. Odalent meglátja a rögöket. Lehúnyja a szemét, de nincs menekvés: a mélyföld nyers színe az agyáig tolakszik, és abban a pillanatban, amikor Berci átöleli a vállát, meghallja a világ legiszonyúbb döbörgését.

Jankovich Ferenc
Hirtelen alkony

Fölkelt szemem az égig
fürkészőn: mikor végig-
néztem sok elholt barát
megfakult vándorsorát:
holtak zarándoklatát,
úszva a távolon át —
Elmentek... Mért vagytok én itt?!

Itt-amott zöldell, sárgul
még a híg rezes ég:
a rozsdás pirosságú
láng-szín-keverék —
A hazúg semmiség,
a hazúg semmiség:
melyben minden elárvul
s mint szürke mozgókép,
úgy elszíntelenül.

De oly hirtelenül,
amíg szemedben a
könnyhályog összegyűl...
Jó volna sírni tudni;
oly igen ríhatnék...

Hová is lettek azok,
öreges s fiatalok?
S ajkaikon a dalok?
Szavaik, a lángolók?
Tetteik is, a nagyok? —
Kérdelem, de semmit se mond
a sűrű feketeség...
Lezuhantak a felhők,
még csak egy csillag se ég.
S mi vár téged is? Álom...
Koporsó-menedék...

Tájkép, fekete kerettel

Szeretem mindennek a mását,
az idő tűnődve múlását,
a színek színeváltozását,
összel, ha szőlős ligeteknek
közepében még fényport hintnek
a karcsú, rezge, lebke Párkák —
s darvak az elsőket kiáltják.

Égőn utolsót int felém e
környék: nehéz ma válni tőle...
Somogyi dombok szép kéksége,
fogyó Balaton higgadt fénye,
műtrágya buckák friss szén színe:
s a nyitott égből alkony széle
a csordát selymezve teríti
ráncokat vető fényleplelével,
s partot-mezőt, mind tele hinti
birskörte-szagú szerelmével.

Öreg mosolyú szedett szőlők,
domb-ágyaikban felkőnyöklők:
kihűlt nyári szerelmük ágya.
Végsóhajul fedi be őket
átszellemült színek szőtt fátyla.
Folyó arany füst ereszkedik le
rostáin a híg fűzeseknek;
s emlékéül a hév időknek,
szintén bomlanak, úgy merednek
a véresre mart erdőhátak.

S mintha csak előre, a nádak
réváltmukban vetnének lángot;
és szikkadt vérveríték volna
a rétek kiverődött zsírja;
s a négy nyíren túl, arra hátra,
nyár-szűzek riadt sápadása:
nehány kökény-bozót alattok,
feketedik a rozsdá rajtok.

Mint madár szárnyát, viszi, míg száll,
suhanó árnyát a kerékpár.

Ivo Andrics, az új Nobel-díjas

Évekkel ezelőtt, hogy Londonban járt, a sajtóértekezlet során megkérdezték: hogy érzi magát mint kisnemzet és ismeretlen nyelv írója? Válaszképpen Andrics egyik gyermekkori élményét mondta el: „Beteg volt nálunk a háznál, anyám elszaladt velem a postára, hogy orvost hívjon a közeli kisvárosból. Jóideig hallózt a kagylóba, majd döbbsen felém fordult: Látod, torkomszakadtából kiáltozok, én jól értem őket, azok meg egy szavamat se hallják.”

A világirodalom figyelői s az igényes olvasók nagyra tartották eddig is: Andrics mégsem tartozott az általánosan ismert írók közé. Ennek persze képességeitől független, ám érthető tárgyi okai is voltak. Talán épp ez a körülmény avatja ezt a pillanatot nemcsak a jugoszláv irodalom ünnepévé, hanem egy kissé a kisnemzetek irodalmává is.

Indokolásul a zsűri az epikai erőnek azt a művészi hitelét hangsúlyozza, amelylyel Andrics hazája és népe történelmét, s az élő múltból merített alakjait ábrázolja. Egyik nyugati kritikusa pedig így méltatja: „Andrics jelentős bölcselő és jelentős művész. De mindennek felett nagy költő. A világ, amit feltár, sötét és idegen, alakjai merőben furcsák, de az emberi szív, az emberi szellem elvitathatatlan domaineje ennek a jeles írónak. És ezt a birodalmat nem zárják el előlünk se földrajzi, se politikai határok. Ez ad egyetemes jelentőséget és értéket életművének...”

E két nem éppen azonos jellegű méltatás-töredéket szándékosan írom egymás mellé: az igazsághoz mindenesetre a második áll közelebb (bár az efféle tömörítő szándékú jellemzésekkel rendszerint elsikkad a lényeg). Az érték és érdem a mérlegelők szemében nem minden esetben azonos. Andricsnál meg ebben a vonatkozásban par excellence döntő fontossággal bírhat a megközelítés. Nem véthetünk, ha eligazító mozzanatként magát az író hívjuk segítségül. Azt a hídra is vonatkoztatott axiómáját, amely szerint *nincsenek véletlen építmények: a fogantató társadalomtól e társadalom szükségleteitől, kívánalmaitól és felfogásától különvált alkotások*. Ez a tétel, hibátlanul alkalmazható Andrics művére is. Ez a mű épp úgy nem véletlen, mint ahogy az érdemét méltató kitüntetés sem. Hogy az író árnyaltan szimbolikus szavával éljek, —: *híd* ez a mű immár nemcsak a történelmi korszakok és a délszláv népek között, hanem a bosnyák földből sarjadt, e föld és népe múltjának, szellemének ihlető forrásaiból példátlanul sokat merítő *költő* és olvasóinak világszerte mind nagyobb és nagyobb tábora között.

Andrics Travnikban született, 1892-ben, kisiparos családból. Szarajevóban érettségizett, majd a zágrábi, bécsi, krakkói és gratzi egyetemen folytatta tanulmányait. Később, 1923-ban, Grazban szerzett bölcsészeti doktorátust, szűkebb hazája művelődéstörténetéről írt értekezésével. Már diákkorában írogatott. Tevékenyen bekapcsolódott az ifjúsági nacionalista mozgalomba. Az okkupációs hatóságok, a szarajevói merénnyel kapcsolatosan, három évi börtönre ítélték. Fogságban írta meg első művét, az *Ex ponto* c. prózavers gyűjteményt, ezt a mélységesen emberi számadást életéről-haláláról, álomról-valóságról, egyéniségét, fejlődését döntően alakító börtönlélményeiről. Szabadulása után, a háború befejeztével, részt vett a Jugoszlávia megalakulását előkészítő politikai tevékenységben, majd külügyi szolgálatba lépett; állomáshelyei Róma, Bukarest, Madrid, Genf. A második világháború kitörésekor Berlinben volt követ. Negyvenegyben önkéntes száműzetésbe vonult. A már említett *Ex ponto*-t (1918), a *Nyugtalanágok* c. próza-verskötet és első nagyobb lélegzetű novelláját, a *Gyergyalez Ali útját* (1920), a számos elmélyült esszé és *három jelentős novelláskötet* (1924, 1931, 1936), felölelő munkássága, ekkor, a kényszerű hallgatásban, az elszigetelt belgrádi magányban, jelentékenyen kiteljesedett. Ekkor, a „rettenet éveiben”, míg dolgozó szobája ablaka alatt a harmadik birodalom megszálló katonáinak léptei döngtek, „félelemre szegzett arccal s a felszabadulásba vetett töretlen hittel” írt. E szakadatlan munka eredménye csak a felszabadulás után láthatott napvilágot,

gyors egymásutánban: a *Híd a Drinán*, a *Kisasszony* és a *Trávniki krónika* c. regényeiben. Majd röviddel ezután az *Elátkozott udvar*, ez a legandricsibb novellaremek, az *Új novellák*, a *Nyuszi* c. kisregénye és legújabb műve az *Alakok* miniatúrjei (1960) híven jelzik e gazdag írói pálya töretlen ívelését.

Hol keresendő az Andrics-mű titkának kulcsa?

Az ingenuív gyökereket tápláló talaj — mint minden alkotónál —, a kimeríthetetlen gazdagságú gyermekkor-e csupán, vagy a lázas forrongással teljes koraiifjúság a börtönmények kitörülhetetlen jegyeivel? Kora lírai vallomásaiban ez áll: „Fogadom, hogy töredelmesen figyelek a múló napok muzsikájára, s boldogan fogadok szívembe, háladatossan, minden hangot, ami a környező dolgok és halandó lények jelenlőségéről üzenve vall...” Vagy: „Fölöttem, ég és tenger között egyetlen név, cél, jel és erő: szomjam a végestelen idő és világ után...” Képletnek ez a két idézet minden bizonnyal kevés, de nyomravezető jelenségnek elfogadhatjuk. Mert az *Ex ponto*, ez a fekete fényű vallomás, ifjúságának ez a keserű hajtása, tele van ilyen és ehhez hasonló rügyekkel, amelyek később prózájában egyértelműen vallanak a gyökérzet és tö sajátosan közös voltáról. Jelentős ez a pályaindító mű az író fejlődéstörténete szempontjából is. Utal arra, hogy az igazságtalanság felismerése is formálta íróvá.

Ez a felismerés mélyíti el Andrics korai humanizmusát. S már ebben a műben megtaláljuk azt az egységes alapélményt, amely később, az andricsi prózában, az ember és a világ összeütközésének tragikumává mélyül: felismerhető jeleire bukkanunk a gondolatiségnek, mely érettebb alkotásaiban gazdag telérként húzódik az élmény és mondanivaló mély rétegei közt. E lírai börtönjegyzetekben már megvan az a csírázó mag, amely az andricsi mű minden lényegesebb vonásának meghatározója.

A szimbolikájáé is, melynek jelentőségére első kritikusa, M. Bogdánovics már négy évtizeddel ezelőtt nyomatékossan rámutatott, a *Gyergyeez Ali útja* elemzése során. Gyergyeez, a bosnyák környezetbe regényített szintetikus muzulmán hős, könnyen lehetne provinciális alak is, ha Andrics alkotó ereje nem úgy formálja meg, hogy eszközülni és célul használja egyszerre. Külsőre — Gyergyeez — persze egyénített hős, ám a romantikus módszerrel ellentétben az író épp azokat a belső vonásokat ragadja ki, melyek közősek a mieinkkel, arra a neorealista tételre mutatva, hogy a sokrétű különbözőségeken túl minden emberben egyazon lélektani lényeg rejlik. Így nyer aztán, a sok együttható művészi kidolgozásával, árnyaltan jelképes hangsúlyt, így válik egyetemes érdekűvé, általános emberi tulajdonság hordozójává: a szándék és a megvalósítás közti belső harc megtestesítőjévé. E roppant erejű, legendás hírű hős tragikuma ugyanis abban van, hogy nőimádó szenvedélyének, minden adottsága birtokában, csak Jekaterinánál, a városszéli örömlánynál hódolhat, mert csak ahhoz vezet akadálytalanul „egyenest ut”.

E novella kapcsán utalt Bogdánovics először Andrics stílári és szerkesztési kvalitásaira is, épp úgy, mint mélyreható lélekelemzésére. Tekintélyének kétségtelesen nagy része volt abban, hogy Andrics már az első nagyobb novellájával az ismert írók sorába emelkedett. Méltán, mert soronkövetkező három novelláskötetével meggyőzően bizonyította, hogy rászolgált a nagy kritikus bizalmára.

Írói eszközeit, lélekelemző módszerét a bosnyák kisváros szolgáltatta anyagon fejleszté és mélyíti tovább. És micsoda erővel gyúrja azt az engedetlen, egzotikus, érzéki anyagot és formálja belőle forró, hiteles alakjait! A babonázó szépségű Anika a kisvárosi „bajadér”, aki a testiség elemi erejével pusztít a férfiszívokban; Mára, a szerető: ez a mélyen emberi sorsú, hamvas áldozat; önkényes török urak; kifürkészhetetlen bűnök terhét viselő zsványok; szilaj életű pópák, jámbor és jóságos ferenecsek, szeretetreméltó hodzsák, kisvárosi zsidó szatócsok és mozlím szíjgyártók, nyomorult kisemberek és sebzett lelkű örömlányok... kelnek életre egzotikus környezetben, lenyűgöző cselekmény hőseiként, oly hiteles jelmezben, oly hibátlan lélekrajzzal, hogy Kelet minden varázsa ott lebeg körülöttünk. Ám mindezen túl ezeket a természet és élet mostohaaságával, szenvedélyekkel és sötét ösztönökkel viaskodó, szenvedő és vezeklő embereket az a rejtelmes valami teszi felejtethetlenné, amit Andrics költészete lehelt beléjük, „amitől a lélek és a vér kötni kezd és sarjad”. Még elesettjeit is az életnek az a rajongó tisztelete hatja át, amit később, a *Híd a Drinán*

c. regényében így fogalmaz meg: „...kifürkészhetetlen csoda is az élet, hisz szüntelenül fogy és morzsolódik, mégis dacol a pusztulással: tart és áll, szilárdan, mint a híd.”

A szífvósságnak ez a szuggesztív ereje nyilvánul meg alakjainál a komor ellen-séggel, a természettel vívott küzdelemben is. Nemes regionalizmusán, kristálytisztá költőiségén túl talán épp ez a mozzanat: a természettel viaskodó ember küzdelmének tragikus szemlélete rokonítja őt leginkább Ramuz-zel. (Persze korántsem pesszímista, mint svájci író társa, s még távolabb áll tőle az életet eszményesítő romantika!)

A két háború közt írt novellái következtetni engednek az író elemző módszerének titkaira is: a nyersanyag és a formálóró viszonyára. A líraiság itt kikapcsolódik, fokozódik a szemléltetés ereje, a probléma és a szemlélet már bonthatatlan egységbe forr. S mire a látszatra szenvtelenül áramló mondatok sodra alatt forrósodni kezd a lényeg, az író fölényesen odavarázsolta már a hibátlan miliő kellékeit, nem feledkezve meg a cselekményesség elemeiről sem. Bár nála ez nem elsődleges fontosságú: hiszen művészetének minden erejét arra mozgósítja, hogy a nyersanyagot oly képlékennyé hevítse, hogy azt a kiragadott lelki probléma lehető legplasztikusabb szemléltetőjévé formálhassa. Mert voltaképpen minden novellája egy-egy remekbe szabott lélekelemző tanulmány. És a művészet iránti alázata, éleslátása, átható értelme, módszerének abszolút költőisége biztosíték arra, hogy ezek a lélekelemző tanulmányok nem válhatnak soha bűvészi mutatvánnyá, sem a hatáskeltés eszközüvé; — minden esetben az emberi lélek mélységeiből villant elénk egy-egy rejtett zugot.

A novella mestere ezt az elemző módszert alkalmazza legtöbbször a regényírásnál is (kivételt talán csak a *Kisasszony* és a *Nyuszi* képez). Regényeiben is kitűnően ábrázol, de mivel figyelmét a felbukkanó alakok lelkiéletének egy-egy meghatározott mozzanata köti le, nem tár medret szélesen hömpölygő cselekménynek, nem alkot természetük törvényei szerint fokozatosan kibontakozó jellemeket, nem vetít eléink aprólékosan kidolgozott társadalomrajzot; szóval: nem ír regényt a szó balzaci vagy tolsztoji értelmében. Igazi műfaja a novella, regényei úgy hatnak, mint meseterien megírt és összeillesztett novellák láncolata (*Híd a Drinán*), hisz nélkülözi a regénynél elengedhetetlen valóságos belső összefüggést.

Mivel az emberi viszonylatok, vélemények és érzékelések változékonyságát és kavargását nem történnel ábrázolja, Tolsztojjal legfeljebb ha radikalizmusa révén tarthat rokonságot, mert Andrics a szó marxi értelmezésében radikalista: a dolgokat mindig a gyökerüknél ragadja meg: az embernél. Az alakjait környező világot is ennél fogva ruhazza fel emberi természettel.

Feltárja ezt a kölcsönhatású természetet, művészetével megvilágítja, és nem magyaráz.

A magyarázás buktatóit azzal kerüli el, hogy csak azt az empirikus tételt fogadja el az élettől, mely szerint „az emberi világ beleolvad az emberek egymás közti eleven viszonyába”. Ezzel egyszersmind kirekeszti művéből a misztifikálás és fetisizálás veszélyét; s mint igazi realista, így jut el az objektív valóságot leghűbben tükröző, az ember külső és belső világát átfogó életérzés spontaneitásához. Lélekábrázoló hitelét csak fokozza, ahogy az ember belső világát, az ösztönök és indulatok, érzelmek és szenvedélyek bonyolultságát, a tudatfolyamatok sokrétűségét boncolgatja, szuggesztív erővel utal arra is, hogy az érzékszervek fogalma a szellemi (gyakorlati) mechanizmusra is kiterjed. Az ösztön is e mechanizmus funkcionális terméke. Ha alakjai tudatában az ösztönök és indulatok többnyire úgy jelentkeznek is, mint az emberben lakozó „homályos” és „örök” valami: az egymásközi viszonylatok képe, amit az ábrázolt életsorsok mutatnak, merőben másra vall: az a homályos és örök megmarad mindaddig az emberek tudatában, amíg egymáshoz való viszonylataik meg nem változnak. Ez már állásfoglalás, bár Andrics a legritkább esetben fogalmaz meg végső következtetést. Csak felfeji az emberi viszonylatok szövedékét. Oksági összefüggéseivel, és mindig apriori nélkül! Tudatosan kerüli, hogy azt, ami az ember belső világában történik, elvonatkoztatva rögzítse attól vagy azzal szemben, ami külső világában történik. A kapzsiságot, pénzéhséget, birtoklási lázat, a dics- és hatalomvágyat épp úgy nem vonatkoztatja el e szenvedélyek tárgyától, mint ahogy az emberben

az „élet külső erői” által okozott zavarokat sem az emberi viszonylatok valóságától. És ahol ezek, mint annyiszor, kórosan megduzzasztva az ösztönt, torzzá ferdítik az alakok lényét is, mert alapeljében támadnak meg minden természetes viszonylatot: az ember s ember között általában, s a férfi—nő között sajátosan.

Az utóbbira szemléltető példa a legandricsibb nőalak: Anika, már csak azért is, mert megjelenítése az író módszerére is rámutat: sorsa minden romantikus színtől és hangtól mentes. Buja szépségében ő a kárhoztató, végzetes nő, a pusztító szenvedélyeket lobbantó, anyagi és erkölcsi romlásba döntő „elemi csapás”. Az egész kisváros (az egész tartomány!) lábainál hever. Ez így romantika is lehetne még, csak-hogy a viszonylatok szövevénye, amit mesterien szőtt köré, oly reális, oly emberi és teljes, hogy Anika több mint szenvedélyre lobbantó szépség: önmagán túlmutató és valami mondhatatlan egyszerre. Testi varázsa, mely kíméletlenül és szegyéntelenül őrzöngő szenvedélyre lobbantja a kisvárost, ezáltal válik személyfeletti hatalommá, mint amilyen például a pénz „képtelenségeket egyeztető” hatalma.

A felszíni erőknél ezt az ösztönökké és szenvedélyekké alakító hatását mindig realista módon tárja fel, s művészetének ereje ugyanakkor megvilágítja az emberben rejlő „megfoghatatlan, sötét erők” eredőit épp úgy, mint a természetes emberi viszonylatok megbontásából származó fonákságokat, kinövéseket.

Előbb az alakjai külső és belső életét meghatározó valóságot rajzolja meg, hogy aztán mozzanatosan szemléltethesse, hogyan formálódik, milyen hatásokra alakul ki tudatukban az ábrázolt valóság. E valóság tükröződése, az első pillanatra, rendszerint megtévesztő: a „homályosan”, „érthetetlenül”, „váratlanul”, „megmagyarázhatatlanul” ható „rejtelmes erők” szövevényeként kialakult bonyolultság és fatalizmus következtében. Ez persze korántsem azonos az író életérzésével, hanem mindig az ábrázolt alakok normális tudatállapota. Normális pedig azért, mert hiszen tudatuk csak a legritkább esetben emelkedik odáig, hogy felmérhetnék többé-kevésbé bonyolult sorsuk valóságos okait. Ahelyett, hogy közvetlen választ adna az ösztönök és indulatok fogantatásának mikéntjére, művészetével „csak” feltárja az egyént megrohanó külső erőket, érzékelhetővé teszi a társadalmi összefüggések bonyolult hatóerejét. Egy-egy alakja, ha váratlanul is, rendszerint saját vágya sugallatára, „a homályos indíték” bűjtő szavára kerül egyik vagy másik szenvedély hatalmába, majd a vele való viaskodás, a szenvedés lázában, nyílt összeütközésbe környezetével. Mesteri példaként említhetném itt legújabb kisregényét, illetve annak hőseit, a *Nyuszt*-t.

*

„...S íme, mint nagy megpróbáltatás óráiban mindig, látom, hogy lelkem mélyén, a hamar cserbenhagyó üres szavak és kancsal fogalmak kérgesedő, szürke üledéke alatt, öntudatlan, örök, áldott hagyatéka él, az ősöké, kik testüket ódon temetőbe, erős erényeiket pedig lelkünk alapjaiba fektették.” Ilyen fájdalmasan emberi módon békíti Andrics az egyéni mulandóságot a múlthatatlan tartamú dolgokkal, már első művében. A hidak, a természet, minden, ami tartós fizikai létezés letéteményese, maga az emberi természettel felruházott világ. Az idővel, romlással dacoló erejük költői áttétele annak a vitalitásnak, ami elpusztíthatatlan az emberben. Az „erős erények”, a múlthatatlan hagyatéka, ez az időközön átsütő fekete fényű vonzalom tette Andricst a múlt zarándokává, tartós igazságok rajongó kutatójává, népe történelmi létezésének értelmezőjévé. Ezek az erős erények azok a hatóerők, amelyek főképpen a *Híd a Drínán* mondanivalójában tanúsítják az élő múlt dinamikus jelenvalóságát. Andrics mitikus világa valóságosabb a létezőnél: a hódoltsági idők tragikumának feltárásával e történelmi lét őstípusait alkotja meg, a legtöbbet, amit látnoki, költői tapasztalat nyújthat. Mert a sokat emlegetett, rejtélyes andricsi bölcsesség elsődlegesen abban gyökerezik, hogy intellektusának kifinomult érzékenységgel reagál az egyetemes népi igazságok és hit megnyilvánulásaira, az ősi legendák és szájhagyományok üzenetére. Így válik a visegrádi híd, jelképesen és mitikusan, századok tanújává, történelmi tényezővé, a sorstragédiák fölötti folytonosság értel-

mezőjévé. Az ősök erős erényei, a hagyomány, a mítikus múlt így nyer jelent formálót, élő és ható értelmezésű jelentőséget a költészet leheletétől.

És ebben a megvilágításban már meg is dől egynémely kritikusának az a vádja, hogy Andrics torzítóan sötét színekkel, egyoldalúan és önkényesen ábrázolja a hajdani Boszniát. Igaz, ez a világ sötét és zord. De milyen is lehetne a hódoltság idejében? Idézzük csak fel *Trávniki krónika* éghajlatát! Ahol az áthidalhatatlanul szembenálló két világ képe még vigasztalanabbá teszi a tusrajzú alaphangulatot. A bosnyák kisváros itt, a nagy történelmi változások előszelére, még a novellákból ismertnél is komorabbá dermed. Letargikus álom üli ezt a lezárt kis világot. Felhőszakadás előtti, vihart megelőző nyomasztó csendje halott leheletű, „maga a halál, csak más formában”. A török birodalom bomlásának mérgező „keleti gőzei” lengik be. Levegőjében zsiabdadt érzékszervek és még zsibadtabb tudat végzetes nyomasztottsága. E dermedt csend, e tetszhalál hártája alatt azonban alattomos vészek lappangnak, s a császárság megígásával az elemek pusztító erejével törnek felszínre. És ennek a fergeteges pusztításnak érzékeltetésében nyilvánul meg leginkább Andrics művészi ereje: amikor szűkebb hazája tragikumának színeivel átítatott művészete a hódoltság végzetesnek látszó sötétjéből kivillantja a hit és reménység sugarát. Mert az engesztelhetetlenül szembenálló Nyugat és Kelet közti mély szakadék fölé, ahol „a félelem élő falába befalazott népe” viaskodik a halállal, sugarat vetít a költő-konzul szárnysegédjének mély humánumban: Defossé mindent áthidaló embersége, prometheuszi erővel, már-már a megbékélés közelébe hozza egymáshoz a két szélsőséget képviselő, egymással farkasszemet néző két világot, kicsendítve az író ember-séges (soha korszerűbb) tanulságát: *nincsenek emberalkotta világok, melyeket ne lehetne áthidalni a romlásnál és pusztításnál erősebb emberi értékek humanisztikus alkalmazásával*. S mint csaknem minden művében, épp ez oldja fel a regionalizmus veszélyével fenyegethető egzotikum határait, a földrajzilag és történelmileg zárt világban ily módon áramoltatja be a fejlődés egyetemes emberi fuvaltatát.

És még valamit: amihez kevés nagy író ért különül Andricsnál: a múlthatatlan érzékeltetését a múlt időben, a változhatatlanét a változóban, az emberi mulandóság tragikumát feledtető vonatkozások művészi megsejtetését. A jeltelen híd a Zsepán úgy hat, mintha egy-egy szökkenő vízsugár eredne egymásfelé a partokról. Az író az emberi kéz alkotta tárgyak és művek láttatásával, az örömeket és szenvedéseket kronológiikusan vegyítő emberi sorsok ábrázolásával a rendeltetés és szolgálat értelmén túl, művészetével oly mély és megnyugtató sugárzást kölcsönöz az emberi tett nemességének, hogy az már meghaladja a megjelenített tünetiség értelmét. Az ábrázolt anyagból varázsolt emanáció szinte mondhatatlan elemeket szikráztat az élet kifürkészhetetlen rejtelmébe, hogy megvilágítsa az emberi erőfeszítés múlthatatlan vigaszát. Így lesz a sztambuli siralomház elátkozott udvara több a jelentésénél, az emberi megaláztatást és szenvedést túlélő hatóerővé a zord idők mélyeiben, az élet-folytonosság elapadhatatlan értelmezőjévé.

Ugyancsak e művészet varázsütése döbbeneti rá az eszméletet az emberi gyarlóságok oktalanságára, méltatlan voltunk kárhozatosságára. A *Kisasszony* művészi hite azzal hat, hogy a ragyogó környezetrajz, (már nem a török világ; — a századforduló Szarajevója, az anneksziós évek és a húszas évek mozgalmas fővárosa a cselekmény háttere), a mellékalakok hibátlan freskója mellett, a zsugoriság természetrajzát adja a tőle megszokott mélyelemzés eszközeivel és módszerével. A vénkisasszony bukása nem tragikus, mert az emberi viszonylatok természetesen rendje ellen vétőknek szükségképpen úgy kell elbuknia, ahogy ő semmisül meg, az embert ember-ségesen élni tanítani hivatott nagy szellemek, mint amilyen Andrics is, az emberi nem haladása érdekében szolgáltatott igazsága törvénye szerint.

És végezetül, egy röpké pillantást az andricsi próza művészi eszközeinek korántsem elhanyagolható közegére, a nyelvre. Andrics soha egy pillanatra sem hódolt be semmiféle izmus (pedig pályája indulásakor dühöngtek legjobban!) hatására a látványosság divatának. Nyelve nemesen egyszerű és tiszta. Stílusa szabatos és hajlékony. Úgy klasszikus, ahogy a mondanivalóhoz igazodik: a lényegretörés érdekében.

Ebben rejlik az andricsi mondat finom érzékenységű ritmikájának lényege. Ahol viszont a megfoghatatlan emanációs hatás kiváltására szorítja a művész ösztöne, ott az anyag és tárgy és mondanivaló hőfokával szinte ellentétben még nyugodtabb lélekzetvételi, már-már szenvtelenül folyó mondatokra hagyatkozik: innen ered írásának az a megfoghatatlan telítettsége, robbanásig feszülő légköre. Szabatosságára és műveltségére legszívesebben a Kosztolányi próza stílusára hasonlítanám. (Itt említem meg, hogy a magyarul megjelent műveiben még csak sejteni sem sejtethetjük e nagy író stílusművészetét a pongyola fordítás következtében.)

Meglepő nagy fordulattal nem valószínű, hogy szolgáltathat további munkássága. Alkotó ereje, realista írásművészete, alapélménye és alaphangja, eszközeinek kiforrottsága és tiszta költészete csak méltó művek alkotására foghatja; humanizmusa pedig olyan erőfeszítésekre, melyek nem válhattak méltatlanná az eddigi életműből egyértelműen sugárzó tanulsághoz: „az embernek állni kell a sarat még akkor is, ha küzdelme romlással, pusztítással és halállal sokszor már-már kilátástalan és vigasztalan.” Az emberben rejlő erők és képességek csak rendületlen helytállással vihetők előbbre az emberiséget a lehúzó sötét erők szakadékát átívelő hidakon; az emberi szellem alkotta művek sugárától egyre tisztuló úton.”

Soltra Elemér rajza

Ivo Andrics
Little creature

Sintrába menet összeszólalkozott a társasággal. Nem tudtak megegyezni, melyik úton térjenek majd vissza. Byront ilyenkor az dühítette legfőképpen, ha látta, hogy személyezte, mint most is, az ellenfelének ad igazat és nem neki.

Mihelyt beléptek a parkba, már a kapunál elszakadt a társaságtól. Vasárnap volt. Zene szólt valahonnan. Hogy kifújja haragját, rohanvást eredt neki a lépcsőknek; sánta lábát kacsázva kapkodta, megfélekedezvén arról, milyen nevetéses, amikor szalad. Újabbnál újabb teraszok tárultak elébe, más-más utakkal, mind szélesebb látóhatárral: a tizenkét mérföldnyi zöld síkság, a szegélyező tenger és a végtelenbe hajló ég ölelésében. Nem érezte fárasztónak a futást. Mintha nem is hegynek föl rohanna, hanem emelkedne. Sehol egy lélek. Még madár sem. Ezt gondolta: végre egy ország, ahol derűs a magány!

Amint a várfalba vájt utakon iramodott, ahonnan a távoli kerteken túl a tengerre nyílt kilátás, pusztá kis órház mellett, hirtelen, egy bizonytalan korú lánykával találta szemben magát. Váratlanul bukkant fel előtte, mintegy küldetéssel, holmi üzenettel. Vakító vászonruhában, olajbarna negroid arccal, közvetlenségre valló tág cimpákkal kicsi orrán; okos szeme derűt sugárzott. Érthetetlen szavakkal köszöntötte az idegent, de hangjában és mozdulatában volt valami, ami nevezhetetlenül több az egyszerű köszönésnél. Visszaköszönt és megállt. Mire a lány, kecses ringással, mosolygósan egyenesen a szeme közé nézett, s cserepes ajkait nyalogatva csak állt. Nincs izgatóbb a portugál nők ajkánál! Van benne valami a növény- és ásványvilág tartozékából egyaránt. Hasadt gyümölcs-szerű szabálytalansága elárulja, milyen forró, sötét és édes vérű a beért kis termés belseje. Csak a vége hajlított kissé ennek az ajaknak, mint a kaukázusi nőké, a száj csücske azonban sejtelmes árnyékba vész, mint pálmalevél a nyél hónaljában. Bizonyára roppant mulatságos lehetek most a szemében — gondolta a költő —, mint afféle kétes szándékú ember. S minden erejével azon volt, hogy ártatlannak és fesztelennek lássék, ha ugyan maradt még ereje hozzá. Mert belül csupa láng volt. Amit egész lénye kezdettől fogva keresett, úgy érezte, most megtalálta, vagy még annál is többet, ezen a zöld lelátón. Az ismeretlen rossz, ami száműzte őt a Szigetről, s most úztön-úzi a világban, mintha valami titkos terv szerint hajszolta volna ide.

A magaslati levegő és a nő közelsége által felajzott képzelete szédületesen cikázott a szürke sziklák és zöld lejtők meg az ő csillapíthatatlan szomját szító tiltott és elérhetetlen kettős szakadéka fölött. A felvillanó látomásokban, melyeket a váratlan tünemény gyűjtött — pásztortűz szikrája erdőégést — először érezte meg mindazt, amit az álmok ígérnek, amit a nők sohase nyújtanak, s amitől folyton megfoszt bennünket az élet. Ez futotta most el, megzajdult vérével együtt, egész lényét.

De vágyódását azonnyomban kioltotta a felmerült gondolat, mely egyszeriben besugározta a mosolygós emberi lányt, őt pedig mondhatatlan szégyenérzettel, ámulattal és tisztelettel töltötte el az ember személye, a legnagyobb élő szentség iránt.

Csak topogdált egyhelyben, majd téován körbesétálta a leányt, aki egy pillanatra sem vette le róla a szemét, oly éberen követte tekintetét, minden mozdulatát. Válaszul a leány rémlő hangjára holmi mormolást hallatott. Far-

kasszemet nézve így kerülgették egymást, mint két vad, ha találkozik és szaglászva ismerkedik, mielőtt rátérnek a furcsa játékra, melyben váltakozva és kölcsönösen simogatja és bántja egyik a másikat. S miközben szinte bővölten keringett körülötte, a férfi minden érzéke fokozottan, lázasan működött. Láta, a lány tiszta szemefehérjében, amelyet csak fiatal és primitív nőknél látni, szikráz a szembogar, mint a topáz. A távolság ellenére is érezte, mindentől elvonatkoztatva, a barna test, a szikrázó haj leheletét, a vakító vászonruha napos illatát. Mintha megsokszorozódna, mintha minden érzékszerve külön étellel lüktetne és oly intenzíven, hogy az személyének gyarapodása és tékozlása egyszerűre. Elmondhatta most már, hogy tudja, mi a mámor és a feledés nagy pillanata! A pokolban, ami nem más, mint az érzékszervek élete, ritkák az ilyen pillanatok; váratlan oázisok csupán, hol nincs megállás, se pihenés.

S ekkor lentről, az útveszejtő barna bozótból, hang ütötte meg a fülét. Felocsudván futólépésben folytatta útját a meredek ösvényen, faképnél hagyva az elámult kislányt.

Jóideig bolyongott még a keskeny, ereszkedő utakon, míg végül lejutott a kastély elé, ahonnan elindult. A kőpadon már várta a társaság.

Ugyanazon az úton tértek vissza Lisszabonba, amelyen jöttek. Ahogy indítványozta is a társaság s amit, idejövet, a költő mereven ellenzett. Most nem tiltakozott. Szélfű volt és nyugodt, mint a bárány, és roppant előzékeny, figyelmes még a tárgyakkal is.

A következő napokat élete legbékésebb és legszebb álmában töltötte. A meztlábás lisszaboni halászlányok, akik egymást bökdösve mulattak rajta, amint ödöngve a tengerparton magában beszélt, igaztalanul tartották bolondnak. Hiszen nem volt egyedül, nem szellemekkel beszélgetett. Ahhoz a Sintrában hagyott tüneményhez szólt, aki több volt, mint szív-vér valóság, akinek minden biztonnal háza és neve is van, apja-anyja is. De mindez mellékes. Alkalmassint azon tűnődhetett, hogy gyümölcstől vagy ásványtól kölcsönzött néven szólítsa-e a lelátói tüneményt. De letett róla: úgy vélte, kisebbítené, korlátozná, ha névvel ruházná fel. Gondolatban mindig csak *little creature*-nek becézte. Fennhangon sohasem ejtette ki ezt a becenevet. Legfeljebb csak elsóhajtotta, csukott ajkon belül rekedt lehetésként, s ez elég volt ahhoz, hogy érzékelje lényegét. Viszszatartva és féltékenyen forrasztotta inyére, megrekedt gyönyörként őrizte becéző leheletében.

Aztán elhagyta Lisszabont, majd Portugáliát is. Más országokat járva, ha férfiakkal társalgott, nőkkel csevegett, féltve őrizte titkát, szavak, tárgyak és alakok mögé rejtve, hogy zavartalanul gyönyörködhesse benne anélkül, hogy valamelyest is elárulta magát. Egyes szavai, beszélgetés közben, vele rokonultak, s ha más ajkáról hallotta ezeket a szavakat, még palástoltabban lelhetette bennük örömét, a titkával azonosult gyönyört. Volt az aláírásában egy alig észlelhető kis vonás: az is lelátó tüneményét őrizte: a titkát. A citrom, a só, az olaj és a malvázia-bor éppúgy vele lényegült. Hústagú társaságban is akár, ebéd közben, felidézhetette a zöld lelátót, a *little creature*t, amit mutató- és hüvelykujja közt két szemcse sötét morzsolatott észrevétlenül. Legkevésbé viszont a nők arcán, szavaiban és mozdulataiban vélt nyomára bukkanni.

A vele való képzeletbeli foglalkozás, a felidézett emlék nyugtatóan hatott rá. Megkímélte őt holmi kínos találkozásoktól, a nőktől, egy kicsit az étlettől is. Ritka boldog pillanatokban pedig, napszálltakor a tengersíkon, megélte a csodát: a sintrai zöld hegyoldal rejtelmesen eggyé lényegült a végtelenbe vesző alkonypírral, bicegő futása egyszerűben a szárnyalás gyönyörévé, a találkozás

emésztő érzéki láza a szellem tiszta heroikumává, a korlátozó tudat legkisebb fájdalma nélkül

Csaknem egy esztendeig tartott ez a békésen boldog állapot. Majd szép lassacskán, és fájón, halványodni kezdett az emlék, mint látomás, mint hajnalban az álom, s a tünemény hatalma végül is kimerült. Kétségbeejtően elesett szegénynek érezte magát a költő: mintha kifosztották volna. És felszínre vetette ismét az élet, és sodorta mind gyakoribb találkozások és összetűzések felé, melyeket aztán árnyékként követett a csömör és undor. Még fájóbb és elviselhetlenebb lett számára minden, mint a sintrai élmény előtt, mert úgy érezte, az élet könyörtelen törvényei hatalmunkba kerítik a képzelet birodalmát is; előlük nincs menekvés, se mentség.

DUDÁS KÁLMÁN fordítása

Bódás János

Apám

*Már hetvenkilenc évet élt,
de úgy nézem, mint egy legényt,
s az is! Kaszál serényen.
Akár ivás, akár dolog,
nincs bor, teher, mi rajt kifog,
biz őt nem éri szégyen.*

*A Téesztől nyugdíja van,
de azért mindig nyugtalan,
soha nincs munka nélkül.
Hasznát veszi a „nagy Család”,
de a háztáji legkivált.
A „helyzettel” kibékül.*

*Csak a halált nem szíveli,
s az időt. Feléjük veti
átkát: bunkót az ebnek!
S mint kit a bot orron talál,
tőle az idő, s a halál
íjedten elszelelnek.*

*S mint zsákmányt, mihez nincs remény,
s ketten se győzik meg, — a vén
magyart sunyitva nézik, —
tekintetükben szégyen ég:
— hej, várni kell biz erre még
vagy tiz-tizenöt évig!*

Aranykor?

Ó tündöklő hajnal-korunk!
Az élet lagzi volt, ha tél, ha nyár,
aranyban fürdött a szívünk, s a táj.
Nyáron a Sárvíz ringatott,
s enyhe estén lábunk között
siklottak pajkos csillagok.
Tejszag szállt, hol a nyáj haladt,
s dalunk lány-ablakok alatt.
Szelíd dombok szoptattak áldott
emlékkel fát, kalászt, virágot.
Még ismeretlen volt a gond...
„Aranykor, áldott béke volt”...

Sohse lesz élet édesebb!

De jöttek lomha béresek,
s nem tudtuk, mily vas-hatalom
ül rajtuk, s mért járnak hallgatagon?
S a parasztok! Tüzes lovakkal,
büszkén, felszegett, vörös nyakkal!
S nem tudtuk: már azt is csavarja
a Bank óriás, polip-karja.
Nem láttuk, s nem is hittük el:
föld, nép hogy füstölög, tüzel.

De itt-ott, lázas éj zugában,
(hol kakastollak nem lobogtak)
csapzott fejek összehajoltak,
és suttogtak a nyomorultak,
a fáradtak, doh-szagúak:

— megint gyilkoltak az urak!
Rendőrllovak gázoltak sok bús,
éhségtől fonnyadt munkás-testen,
és kardlapoztak Budapesten.
... Véres udvarral szállt a hold,
grófok, papok lakáj-hada
messze Istennek udvarolt...

De „áldott, arany béke volt”...

Végh Antal

A villanyszerelő

Ilyen messze még nem jártunk. Ebéd után indultunk el, s délután lett mire kiértünk. Mára elmúlt már a hideg. Felolvadt a föld fagy, nagy tócsákban állott a víz mindenfelé. Kerülgettük. Néha körbe jártunk egy-egy utcát, amíg átjutottunk a túloldalra. Az a keskeny kis utca még a falu szélétől is volt vagy másfél kilométerre.

A két állami elcsapódott mellőlünk. Tanyára mentek ki kocsival. Négyen voltunk: Miska és én, meg két villanyszerelő a Titástól. Kemény fiúknak látszanak. Egyik kezében szorongatja a lapot. Ez a cím: Hegedüs Mihály, Földművesszövetkezet u. 14. Öt hold földön gazdálkodnak.

Lépegettünk. Ismerkedtünk a két titászossal. Most beszélünk velük először, de tegeződünk. Fiúk, itt nagyon rá kell ma menni — mondja az egyik. Simléderes sapkát visel, magasnyakú pulóverrel. Pirosképű, erős ember. Nála van a belépési nyilatkozat.

Kérdezősködünk az utcán: merre laknak Hegedüsék. Még ennek a kis utcának is a legvégén. Alig van két-három ház itt a környéken. A többi egyszobakonyhás kislakás. Némelyik végében nyárikonyha. Akár egy pöttömnyi kis istállócska. Kicsi udvar.

Ugyanolyan formájú a Hegedüsék kis udvara is. Léckerítés, léckapuval. Még kutya sincsen az udvaron. A pitvarban savanyú káposzta terjeng. Felakasztva a sok friss kolbász egy hosszú rúdra. Csendes a ház, fakilincs van felszerelve az ajtóra. Bent a házban öregasszony, öregember. Egykedvűen üldögélnek.

— Nincsen dolog — mondja Hegedüs bácsi.

— Télen nincs mit csinálni — toldja meg az öregasszony. — Elhúzódnak a tűzhelyhez, mi meg négyen körülüljük a kisasztalt.

A nagyobbik villanyszerelő előveszi a belépési nyilatkozatot. Kiteszi az asztalra. Megindulunk a beszélgetéssel. Látom itt a prímet nem mi vesszük ma Miskával. Ők kezdik meg, el is mondják, hogy miért jöttünk.

Az öregember hümmög, az asszony hallgat.

— Megértjük mi — mondja aztán —, de mi lesz velünk, öregekkel?

Eloolvassuk, magyarázzuk, hogy mi vonatkozik az idős tsz-tagokra. Azt is értik, bólogatnak.

— De ha nem úgy lesz, ahogy a könyvbe írták? — húzza fel a szemöldökét Mihály bácsi. — Akkor mi lesz? Azt mondják meg! Hová mehetek panaszra?

A villanyszerelő, az van benne a beszédben.

— Hát ez az állam nem mindent a kisemberekért tesz, Mihály bácsi? A szövetkezetet is magukért szervezi meg.

Mihály bácsi ezt el is hiszi. Látszik rajta. De belül furdalja valami. Ki is mondja: olyan is volt, ami rossz volt. Az 5 holdból kicseréltek 2 hold földet 54-ben. Sokkal rosszabbat adtak érte. Épp ahelyett adtak rosszat, amit 45-ben osztottak ki. Pedig, hogy rendbeszedte! Miért csinálnak ilyet?

— Ez igaz! De többet ilyen nem lesz!

— Nem, hát persze — mondja az asszony. — Nem is lehet, ha egybeszántanak minden földet.

— Hát maguk tudják, hogy egybeszántják?

Azt mondja az öreg erre:

— Én már mondtam, hogy belépek. Tudom én, hogy megindult az egész ország. Mit okvetlenkedjem én itt magam. Ha megadják, ha nem, amit megígérték, most már mindegy. Én belépek. Csősz leszek, öt-hatszáz forintot megkapok... Meg amit majd a kert terem. Éhen nem lehet pusztulni. Mert akár-hogy volt, azt mindenkinek meg kell látni 45-től még ez ideig ebben a mi kis utcánkban minden embernek több ruhája, több kenyere van minden évben.

Én azon gondolkodom, tudhatták a tanácsházán, hogy az öreg így áll már a belépéssel. Felkészült rá. Azért küldtek ide minket, hogy induljon meg ez az utca. Miska szép, kerek betűkkel tölti ki a széles ívet. Mihály bácsinak nem kell a töltőtoll. Az ablakpárkányról egy piros tintásüveget kotor elő, nagy tollat. Belemártogatja, s nagy görbe, karóbetűkkel alakanyarítja a nevét. Beszélni kezd.

— Nézzék, én azt el nem hiszem, hogy ezután úgy lesz: belép a falu, aztán lerongyolódik mindenki. Nem lesz mit enni. Reggel kimegyünk cukorrépát kapálni éhen. Kapálunk délig. Délben leülünk, egy kicsit pihenünk az árokparton, aztán felállunk megint kapálni. Ebéd nélkül. Éhen dolgozunk megint estig. — Aztán kacag egy jókorát. — Hahó! Majd elfelejtettem. Amióta benne vagyok a csoportban, még nem ittam. Kíváncsi vagyok már, hogy így hogy esik, mint csoporttagnak. Mert azt mondják, hogy úgy egészen másképp esik minden. Én nem hiszem! — hetykélkedik. — De legalább megpróbálom.

A fiatalabbik villanyszerelő köszönti fel az öreget. Sok minden jót kíván neki. A bort megittuk. Beszélgettünk. A családról is. Két gyermeke van az öreg Hegedűsnek. A lány itt lakik a szomszédban. A fia vele. Együtt dolgoztak eddig. A fiú néha az állami gazdaságba is eljárt. Napszámosnak. A menyük most átment a szomszédba a kis gyerekekkel. Kálmán, a fiúk dolgozni van. De nem akármilyen munkára. Nyulat fogni jár. Nagy hálót feszítettek a fák közé. Abba hajtják bele a nyulat. Nem könnyű az!

Mehetünk is lassan. Azt mondja a két villanyszerelő, nyugodtan hagyjuk itt Mihály bácsit, mert meggondolta azt amit tett. Jó tag lesz belőle öregségére. Már készülünk, amikor jön két asszony. Mihály bácsi menyje, meg a lánya. Örülünk, hogy őket is megismerjük. Az öreg lánya 40 év körüli asszony. Csípős beszédű, szigorú tekintetű, de most mosolyog. A meny éppen az ellenkezője. Szelíd arcú, gyerek képű kis menyecske. Takaros, jóalakú asszony. Szép nagy vaskos melle van. Dunántúlról jött ide, Kálmán ott katonáskodott. Megismerte, és elvette feleségül.

Visszaülünk, hogy még egy kicsit beszélgessünk. Azt mondja az öreg lánya:

— Nem unják még ezt a rengeteg csavargást? — Látom a szeméből, hogy nem szívesen vesz bennünket.

— Nem csavargunk — mondja a kisebbik villanyszerelő. — Azért csináljuk, mert van értelme.

— Értelme? — úgy az asszony. — Nincsen bizony! Csak az időt töltik. Jobb lenne, ha dolgoznának. Nem költenék itt a rengeteg pénzt. Maguk esznek-isznak, a végén meg a falu fogja kifizetni. — Ez az asszony úgy jött nekünk, mint a darázs. Pedig az öreg mondta, hogy beszélt már a lányának a belépésről. A nagyobbik villanyszerelő megnyugtatta:

— Nézze, kedves, nem jól szólt most. Nem kellene veszekedni! Jobb volna, ha úgy gondolkozna, mint az apja. Aláírna és belépne.

Az asszony akkor vette észre a belépési nyilatkozatot.

— Az apáé! — kiáltotta. — Hát aláírt! És beírták az öt holdat! Szégyelljék

magukat. Flérezették ezt a vén szerencsétlent itten. Míg Kálmán itthon nem volt.

— Hallgass már te — szólt a lányára Mihály bácsi. — Én megmondtam, hogy belépek.

— Hallgasson az atyaisten — csatarászott.

Mi nem szoltunk semmit, csak Miska mondta, hogy a blépés az öreg dolga. A törvény megbünteti, ha a csoport ellen agitál.

— Én nem agítálok ellene, de maguk, maguk, fuj... — Még köpött is a konyhaföldre. Akkor elolvasta a belépési nyilatkozatot. Belesápadt. — Miért iratták ezt alá? — ordította. — Becsapták itt ezt a vén embert. Hogy nem sül le a bőr a pofájukról! — Hadonászott, rikácsolt. Nekiállt a vén apjának, mintha ott se lettünk volna. — Adja oda a maga földjét, azt nem bánjuk. Mert ötből egy az enyém! Ezt nem adom! Ez velem jár!

Szét akarta tépni az öreg nyilatkozatát. A nagyobbik villanyszerelő elvette tőle.

— Hozzá ne merjen nyúlni — mondta —, mert a törvény előtt fog felelni.

— Törvény, törvény! Maguk emlegetnek törvényt, gazemberek!

— Gazemberek?!

— Azok hát — sziszegte. — Takarodjanak ki innen. — Azzal meghúzta a pulloveres kabátját. — Ki! Ki!

— Nézze, jó asszony — szólt rá csendesen. — Vigyázzon a szájára. Gondolja meg amit mond!

— Gazemberek! — rikácsolta az asszony. — Becsapták ezt az öreget. Menjenek ki!

Az öreg szégyellte nagyon. Mindig bele akart szólni. De letámadta őt is a lánya!

— Hallgasson — kiáltott rá. — Várja meg, amíg hazajön Kálmán. Biztosan leitatták magát, vén szerencsétlen. Aztán aláírta.

Az öreg nagyokat pislogott. Megártott a néhány pohár bor a melegen. A meny a fiát pesztergálgatta. Az elkezdett sírni. Az asszony egyre kiabált, visszakövetelte a belépési nyilatkozatot. Amikor az asszony köpdösni kezdett, a nagyobbik villanyszerelő elkérte a személyi igazolványát. Az asszony megszeppent, odaadta.

— Ezt megemlegeti — mondta a villanyszerelő.

— Vitessen el! Azt tudják maguk!

A vénasszony elkezdett sírni. Fejkendője kis csücskével törülgette meg a szemét.

— Jaj, jaj, Mihály, te mit tettél?

A villanyszerelő éppen jegyezgetett a noteszába az asszony igazolványából. Akkor jött be az öreg fia. Nem szólt semmit.

Sajnálta az öreg Mihályt. Nagyon megcsendesedett a bor után. Később azt mondja a fia:

— Mi a teremő isten van itt, hogy hallani már a harmadik ház előtt is. Az asszony újra támadt.

— Flérezették apámat — ordította, mintha le sem csendesedett volna az imént. — Mind az öt holdat beírták. Üssenek! Vitessenek el a rendőrrrel — ordította —, de nem hagyom.

— Mi van itt? — kérdezte újra Kálmán.

A felesége aztán elmagyarázta, hogy az apósa belépett a csoportba. Aláírta.

— Hát csak lépjen! De szakadjak meg, ha egy vasat is adok neki a keresetéből.

— Bevitte a földet is — sírt az asszony.

— De a teremtő istenit! Az én holdomat, azt ne vigye! Ahhoz neki semmi köze. — Elkapta a belépési nyilatkozatot a nagyobbik villanyszerelőtől. Ott tartotta a kezében. Mi nem szóltunk semmit. A villanyszerelő megfogta a kezét.

— Tegye vissza! — mondta. — Tegye vissza, de azonnal.

A fiú leengedte a kezéből. A nagy árkus papír az asztalra szállt. Újra csend lett. Az öreg a tűzhely mellől szólt oda nekünk.

— Üljenek le! Még egy kicsit.

Mit kap ez most a fiától ha itthagynom — gondoltam. Pedig nem érdemli. Nem tett semmit. Csak látta, hogy mi a sorsa. Abban járt el.

— Ezt a dolgot tisztázni kell — mondta a kisebbik villanyszerelő. — A két holdat ki kell írni, bárha az öreg nevén van, úgy jogos, ahogy történt.

Nem szólt senki rá egy szót sem. Ültünk csendben. Macska lépdelt a ház földjén. Odakuporodott a szék alá, középre. Alig ült ott, csúnyát csinált. A ház földjére. Egy pillanat alatt megtette. A fiatalasszony restellkedve ráöntött egy csomó hamut, s kinyitotta az ablakot. Azt mondja az öreg Mihály, még ma este felakasztja, máskor is tett ilyet! Ronda dög... Nem szólt senki... Akkor a nagyobbik villanyszerelő kezdte újra.

— Beszéljék meg szépen. Mihály bácsi aláírta: azon változtatni már nem lehet. Aláírják maguk is vagy 2—3 nap múlva.

Kár volt újrakezdeni, megint rátámadtak:

— Berúgatták az öreget — kiabálták.

— Az nem igaz! — mondta Mihály bácsi. — Én magamtól írtam alá.

— Tudja is maga mit beszél — torkolta le a leánya. — Miért nem mielőttünk írta alá?

— Aláírom én előttetek is, ha kell!

— Becsapták! Becsapták engem is — mondta a fia. — Ezen a hideg sáron huszonöt forintért hajkurászom egész nap a nyulat. Ők meg egyet eladnak egy kerékpárért a nyugati államoknak.

— Aztán az árkülönbözetet megissza az állam! — mondom. — Igaz? Nem mozit, kultúrházat meg villanyt kapnak érte. Elissza az állam mindet.

— Én nem mondtam, hogy elissza! — Újra felvette a papírt. Elolvasta. — Öt hold! A kutyaistenit neki.

— Tépd széjjel — kiáltott rá a testvére.

A a papír egyik sarkát a villanyszerelő fogta, a másikat az öreg fia.

— Engedje el — mondta komoran, mintha a hang nem is torkából, hanem egyenesen a földből jönne. — Elengedi vagy nem? Ha volt pofája becsapni ezt az öregembert, akkor most legyen ahhoz is.

Felálltunk mind. Akkor a villanyszerelő megragadta az ember csuklóját, hirtelen elvette a papírt, két kezébe fogta és lassú mozdulattal darabokra tépte az öreg nyilatkozatát, aztán levágta az asztal közepére.

— Itt nem csapta be a maga apját senki! Megértette?! — Aztán karjára dobta a kabátját. Fel se vette, úgy indult ki. Csak az öregek nyújtottak kezét.

Nagy gőz csapott ki utánunk a konyhából. A pitvarban valamiben megbotlottam. Két nagy mezei nyúl volt ott, lefektetve. Mondani akartam, hogy magának is csak kijárt ma a két bicikli, a harminc forint napszám mellett. De nem kísért ki bennünket, csak az öreg.

Az első villanyoszlopnál megálltunk, összenéztünk.

— Kemény fiúk vagytok — mondom a két villanyszerelőnek.

Még másnap reggel is a nagyobbik villanyszerelő arca volt előttem, mikor megragadta az öreg fiának csuklóját. Ha akkor odaüt... Mert van tán ebbe kétszer akkora erő is, mint abban a nyúlfogóban.

Hallottam, hogy az öreg másnap reggel felment a tanácsházára, kitöltött egy belépési nyilatkozatot, és aláírta. Megnéztem, három hold volt feltüntetve. Másnap láttam a lányát is. Két nagy kövér libát vitt a piacra. Ott árulta. Nem köszönt, ahogy elment mellettem. Úgy tett, mintha nem ismerne.

Győri D. Balázs

Keményedik az idő

*Keményedik az idő. A nádas dacol, még
sistergő szélbe feszíti derekát,
jégre simul körülötte az árnyék,
porcukor-hó fehérlik a homályon át.*

*Itt próbáltam a lépést, a döngölt nyulgát
valamennyi bokra ismerősöm,
tudom dűlőit, rejtett gyalogútját
emlékül féltem, őrzöm.*

*Minden fordulóját magamhoz kötöttem,
s most látom, új házak sora zárja
ami voltam, ami elmaradt mögöttem
az örökkévalóságba.*

*Megkomolyodtak a fák is egészen.
A part oldaláról felém intenek
kölyökkorom tiszteletéből merészen
husánggá serdült vesszőistenek.*

*Törvény szerint ez mind. Hiába
veszödöm, s dacol a nád körömszakadtáig,
de csak a fűcsomó suny le, a gyáva,
és a hátán vihar korcsolyázik.*

Gyertyaszentelő

*Megrezdül a fényben a füst és hosszú az árnyék.
Gesztenyéágon alszik az este, s az égen
fellegek fátyla sötétül.
Elhúz a vadkacsa nessel.
Ezüstszínű, könnyű lepel borítja a tájat.
Fordul az éj, az őz remegő, pici csülke
lomhán araszolgat a süppedező takaróban.
Lásd, vége a télnek, a hosszú, a néma fehérben
a lába nyomán már barnul a rög kicsikét.*

A vándor*

Valaki állt a kázinó ajtajánál. Az eső gyéren hullt furcsa ruhájára. Sárga, de már foszlós selyemből bő felsőlebernyeg volt rajta, ezt egy kék, bolyhokban végződő ablakzsinór szorította a derekára; nagy, lisztszínű foltok tarkították a nadrágját térdben és hátul. Cipője: bőrcsikokból volt fonva. Fején egy lila kis selyemsipkával kínainak tűnt fel, bár az arca után lehetett volna magyar vagy valamilyen szláv is.

Letörülte az ablakot az esőtől, hogy jobban belásson. Bent a sűrű pipafüst egész kis felhőt vont a három nagy petróleumlámpa köré: ezekben a fehér gomolyokban bolondul repkedtek a fény felé rohanó éji pillék.

És a kázinó levegő is, mint valami meleg köd, mozogni és hullámsani látszott a különös, kigyúlt arcú férfi- és asszonyfejek körül. Most fölállt egy asszony: a hajából kiestek a tűk, elől a blúza föl pattant s duzzadt mellei kilátszottak. Kicsit tántorogva a pulthoz ment s letette a decis pálinkás poharát. Egy hosszúka papírcédulát nyújtott át a tömzsi kázinósnak, aki először erre, aztán egy nagy könyvbe fölírta a pálinka árát. A gramofon szólt a sarokban, s a nő kétszer nehézkesen megfordult maga körül, mintha táncolni akarna örömeiben a pálinkával. A férfiak agyagos ruhákban s ormóttan bakancsokban ültek az asztaloknál. Volt valami embertelen s állati a hosszú orrukban, gyuladt nézésükben, elharapódzó szakállukban, naptól és fagytól kicserzett bőrükben. A hajuk, mint piszkos barna, szőke vagy fekete kóc, az égnek állt vagy a szemükbe hullt.

Szemben az ajtóval ült a legfurcsább figura. Lehetett talán két méter is; karjai majomhosszúan csüngtek alá; bárgyú, lófejű arcán ütések és szúrások behegedt nyoma; a háta begörbítve, a testsúlya a lábhegyére támaszkodott. Mintha támadásra készülődne ravaszul és folytonosan. A szája rebegett: magában beszélhetett valamit. A pohara üres volt. S miután többször a zsebébe nyúlt

* A novella 1933-ban jelent meg a Szabó Lőrinc szerkesztésében készült „Bibliofil kalendárium”-ban, Szőnyi István illusztrációival, de úgy tetszik, sehol másutt, s egyetlen Gelléri novellás-kötetben sem lelmi nyomát. Írt szebbeket is, írt olyanoakat is, amelyekben több a forradalmi tűz, de amely jelképesen és valóságosan ilyen tisztán ábrázolná a forradalmi tudat erejét a roppant testi erejüket is szétforgácsoló, nyomorukban csak egymásra acsarkodó munkások között, talán egyet sem ezen kívül. „A romantikusan forradalmár Tir”, ahogy maga nevezi önéletrajzi regényében, először 1928-ban, a Nyugatban megjelent *Varázsló, segits* című írásában tűnt föl, majd 1930-ban a *Nagymosoda* című regényének már egyik fontos szereplője ez a figura. A *Farsang* című, ugyancsak 1933-ban, a Nyugatban megjelent novellájának fő alakja is Tir, és az *Egy önérzet történetéből* tudjuk, hogy készült megírni, de soha nem fejezte be a *Szegények lakomája* című írását, amelyben „a bolondos Tir állt lábujjhegyen, hogy végül is átadja a népi puskapor-gyártás titkát” a titkos forradalmároknak. Ennek a Tir-sorozatnak egyik darabja lehetett *A vándor*, s eredeti kézírata bizonyára ott veszett el a közel ezer novella közt, amit Gelléri Andor Endre apja égetett el. Nem írhatott nyíltan a Szovjetunióról, de a mesészerű valóság forradalmi Kínája mögött lehetetlen nem megérezni a novellából, hogy Gelléri közelebbről várta annak az időnek az eljövetelét, amikor majd „Jó világ jön hamarosan a szegény emberekre!”

és nem talált benne pénzt: vastag ujjával kaparni kezdte a fejét. És csak kaparta, mintha valami mentő gondolatot keresne benne.

A kívénhedt óriást Vozáknak hívták. Métermázsákat bírt cipelni; földhöz verte a vándorcirkuszok legerősebb orosz és néger birkózóit; a téglagyári férfinép közel húsz éven át nyögött az uralma alatt. Ez az asztal, aminél ült: a vámasztal volt. Mint egy sárkánynak a régi mesevárosok, úgy küldték Vozáknak az itteniek az italt és ételt, csakhogy ne bántsa őket. Leveretése két évvel ezelőtt történt meg. Egyszerre tízen vágták belé a késüket; majdhogy elvérzett akkor; két hétig élet s halál között lebegett. Mikor kijött a kórházból: öregnek s erőtlennek látszott. Hónapokig csendben ült, csak evett, hizlalta magát a betegpénzből s várta a jó alkalmat. De a fiatalok szándékosan újra belekötöttek s most meg székekkel verték félholtra. A bányába se küldték ki ezután; fájós csontokkal nem bírta a csákányos munkát: éjjel, egy fekete, vak lóval csatornákat járt pucolni, a bakra egy boszorka kinézésű vénasszonyt kapva segítségül. Két hónappal ezelőtt ájultan találtak rá Vozákra. Téglával telirakott kistalicska feküdt a mellén: ki akarta nyomni, hogy az erejét próbálja. A fejéig fölemelte, akkor megbillent, a mellére esett, s még nyomorultabbá tette. Ha a teste összetört, a lelke a régi maradt. Hangot se adva folyton rebegett a szája; szidta és verte a népeket s ha elaludt az asztalnál, álmában azoknak a híres verekedőknek kiabálta a nevét, akiket annak idején legyűrt s félholtra vert.

A kínai ruhás rátette végre a kilincsré a kezét. Aztán megfeszítette az izmait. S most benyitott. Voltak néhányan, akik feléje fordultak mosolyogva és kíváncsian. Ekkor ő levette a kis selyemsipkát a fejéről s éles, metsző hangon így köszönt: — Tázsen i pli to ü! — és a sipkáját magasra tartotta, mintha így akarná üdvözölni az urakat és hölgyeket.

Sokan azt várták, hogy fehér és gömbölyű elefántcsont golyókat vesz ki a lebernyegeből, majd kést, s váltakozva ügyesen dobálni fogja. Vagy kardot ránt és lenyeli. Bűvésznek nézték. De mivelhogy semmit se csinált, Hoszpodár Janó, aki ott állt a pultnál, belenyúlt a nyers tojások közé s fejedobta a jövevényt.

A tojásle sebesen folyt végig a homlokán és nagy csöppekben potyogott alá az orrából. A héja zörögve esett a pislogó jövevény lába elé.

Lábhegyen ment a kínai Janó felé, párdúc vagy macska halad ilyen puhán s óvatosan.

Hoszpodár Janó nevetve várta, de azért egy kétliteres borosüveget a marká közé ragadott.

De a kínai az utolsó lépéseket már rohanva, szállva tette meg, szinte rá-röpült Hoszpodárra s az egyet jajdulva leroskadtt alatta.

Az asztalokon megcsendültek a poharak s üvegek, mert mindenki fölugrott. Leszúrta?

De a jövevény már talpon állt s Hoszpodár Janó még mozogni látszott. Az arca tiszta vér volt s a kezét nehezen a torkára tette.

Dvorzsák maga előtt egy söröskancsót küldött a kínai felé. Lehajolt előle s az tovább repülve az ajtónál ülő Vozák mellett durrant szét.

Tuzek oldalról a széket vágta feléje. Az az asszony, aki előbb pálinkáért ment: egy tányér gőzölgő levest. Semmi se érte. Csak bujkált kimeredt zöld szemmel a rázúduló üvegek között, majd fölfedezve, hogy a pulton egy kis átjáró van, mögé bújt s rögtön rátalált a hosszú szalonnavágó késre.

A kantinos meg akarta védeni. Válaszul vékony üveg pohár repedt szét a homlokán s bevérrezte. Erre gyorsan lecsukta a pénzes fiókját s lehajolva a lakása felé osont. Az egyik kezével hívta maga után a kínait is. Az nem ment.

Dési Huber István rajza

Kivárta az üvegzápor szűnését, egy oszlop mögött, aztán, mint a rugó, fölpattant a pult tetejére, s a kését villámgyorsan a legközelebb álló Tuzek térdébe hajította.

— Dsiu-dsicu! — süvöltötte éles, riasztó hangon s már szállt át a levegőn, rá Dvorzsákra, aztán, mikor az leroskadtt alatta, nekipattant az oláh Gregornak: egyet csavart a kést szorongató kezén, a csont vonítva ropogott s máris Ticska közé vágott, hogy azután a nekifutó Blaskónak olyat üssön a torkára, amitől az fölhördült s lélegzet után kapkodott. Most a cipője sarkával végzett ki valakit, hasbarúgta a mögötte levőt, hogy aztán egyetlen pofonnal kidűtse a tengelyéből az összetett lábbal előtte álló Villánt.

Mégcsak ököllel se vágott neki az embereknek: kifordított tenyérrel sújtott leginkább, de mindenki följajdult, ha a tenyere elérte; hármat úgy fegyverzett le, hogy elkapta s lerántotta a kabátjukat övig. Belegabalyodtak a saját ruhájukba s a jövevény kényelmesen lerúgta őket.

Mintha a kínai, amikor az ajtónál megfeszítette az izmait, sejtette volna mindezt. S mintha idáig csak azért verekedett volna, hogy ezeknek megmutathassa erejét. Vozák már egész hosszában kiegyenesedve ott állt az asztala fölött. Két kormos szeme bámulva csillogott. A legnagyobb ellenfelei: Hoszpodár, Tuzek, Dvorzsák és Villán mint a kisgyerekek fetrengtek a földön s annak a rémes erejű Vaszkerkánénak, ki levest vágott hozzá, egyetlen rántással a fél haját kitepte. Most a földön ült az asszony s a véres fejét tapogatta s a kínaitól elhajított haját szedte össze kábultan. Horvát, a kantinos, is előbújt s csak bámulta ezt a nyurga legényt, aki még mindig harcra készen vizsgálta a többieket. Zöld szeme, mint az állatszelióté, csillogott a szembeállókön s néha akaratlanul is, önkéntelen, a kezével a földön heverőkre mutatott. Mintha azt akarta volna mondani: ha kedvetek van rá, jöhettek, — a szemei föllobbantak.

De senkinek se volt kedve és lehajoltak az eszméletlenekért, s félig a földön odahúzták az asztalhoz. Az asszonyok pálinkával megmosták az arcukat, amíg a félelemtől alig volt szavuk. Mert valamennyi úgy nézett ki, mintha életre se térne többé. Közben három fiatal legénynek összevillant újra a szeme, de a kínai eléjük toppant s most már, mint aki az esztét veszttette, megrázta előttük az öklét.

Nem szólt, de mintha azt mondta volna: elég legyen, mert ölök. Mintha azt mondta volna: ti üztetek csúfot belőlem.

A három legény megalapodottan hátrált előre. De most a lába elé nézve, meglátta a lopva feléje közeledő Vozák árnyékát. Míg az egyik szemével a legényeket tartotta észben, a másikkal kivette az árnyék előrenyúló karjából, hogy kést szorongat. S amikor Vozák odaért, szembeperdült vele.

S annak fölakadt a magasba emelt kése s a ráváró ütés elől térdre esett.

Ezzel a harc bevégeződött. A jövevény keresztbefonhatta a karjait.

De csak egy pillanatig maradt így. Mert már unni látszott az egésztest. S könnyű, fáradságnélküli léptekkel odament a kocsmároshoz:

— Egy spriccert, — mondta és elnevette magát.

A térdre hullt Vozák hirtelen fölállt; a megfeszült idegekből elszállt a pokoli félelem, amit a kínai földézett.

— Egy spriccert, — mondta és elnevette magát.

S valami hála csendesítette el a szíveket, mikor a helyére húzódott Vozák mellé ült. Úgy telepedett melléje, mintha nem is Vozák emelte volna rá imént a kését. Mintha nem is ő verekedett volna a fél kantinnal.

De a békesség megint felborulóban volt. Az asztalra roskadt Hoszpodár Janó fölemelte véres arcát s olyan fájdalmasat jajdult, hogy mindenkiben elhűlt a vér. S most a kicsavart karú Gregorból is kitört valami mély, basszus-hangú nyögés.

Megint összesúgtak, egybehajoltak az asztalvégi legények. Valami pattant a csendben: egy hosszú bicskát nyitottak ki.

Ekkor fölállt Putz, a bányarobbantó mester. Csöndes és komoly ember volt. Jóformán naponta az életével játszott: ő fúrta a lyukat bele az agyagba s tömte meg dinamittal. S ő is gyújtotta meg a zsinórt. Higgadt, körültekintő volt s nem hevült. Magában a jövővényt dzsinnek nézte, aki átlovagolta a félvilágot s mást se tanult a hosszú úton, mint verekedni.

Átment a fiatalok asztalához és csöndesen beszélt nekik valamit.

Pepka néni, a gyári bába is a vándor pártján volt. Minek vágta homlokon tojással a Hoszpodár: most nyöghet. S Pepka néni véleményén voltak azok az asszonyok, akik körülülték a bábát, mint tyúkot a csibéi. Bő és erős asszony volt a bába; a téglagyári asszonyok titka beléhömpölygött, de jóságos kék szemével, szigorú vonású szájával elrejtett magában mindent. Nagy igazságtevő különben: ha lány bajba jutott, elcsípte a legényt, rázárta a konyhaajtót s az úrfinak végig kellett hallgatni a szülés minden kínját. Aztán az újszülöttel kilépett: haragosnak, bőszenek látszott ilyenkor, s csak mutatta a síró-rívó kisbabát:

— Lenne szíved? Volt neked apád, mondd, volt? És jól esett neked, hogy volt?

A legény rendszerint kapitulált s különösen az így pártá alá jutott asszonyok húztak hűségesen Pepkához. Most Pepka néni szükségét érezte annak, hogy megmutassa a vándornak: nemcsak vadrác, gonosz emberek lakják ezt a gyárat.

Odalépett s a vállára tette anyásan a kezét: — Hogy hívnak téged, fiam?

— Tirnek — felelte a vándor s Pepka szemébe nézett.

— Oszt honnan jöttél, te Tir?

— Messziről, anyám!

— Apád, anyád él-e?

— Senkim se, bába.

— Honnan tudod, hogy én vagyok a bába?

— Sok mindent tudok én, amit ti nem.

Mindenki hegyezte a fülét. Bátran és könnyedén felelgetett ez a Tir.

Pepka elvette a válláról a kezét. Meg volt vele elégedve. Hiszen ez szelíd is tud lenni, nem olyan ördögi fickó, mint a Vozák volt, vagy a már a temetőben nyugvó Gorel.

— Fogsz-e még sokat verekedni? És hova mész?

— Kínába, anyám, ahol már szabad a szegény ember, — s ezzel fölhúzta vállát Tir, — no de most már Pepka, hagyjál, hadd igyam meg a borom, mert kiszáradt a torkom.

S ezzel a spriccerét mohón lenyelte.

És egy másodikkal is kért.

Vozák, aki lélegzetfojtva bámulta, megmozdult. Esetlen hosszú kezét Tir felé tolta s míg bárgyún prosszimot rebegett, megfogta a karját. Puhán, erő nélkül fogta az ujjai közé, hogy ezzel is kimutassa, nem verekedni akar, hanem csak kíváncsi. Érezni, tapintani akarja azokat az izmokat, amikkel ez a csoda verekedés történt.

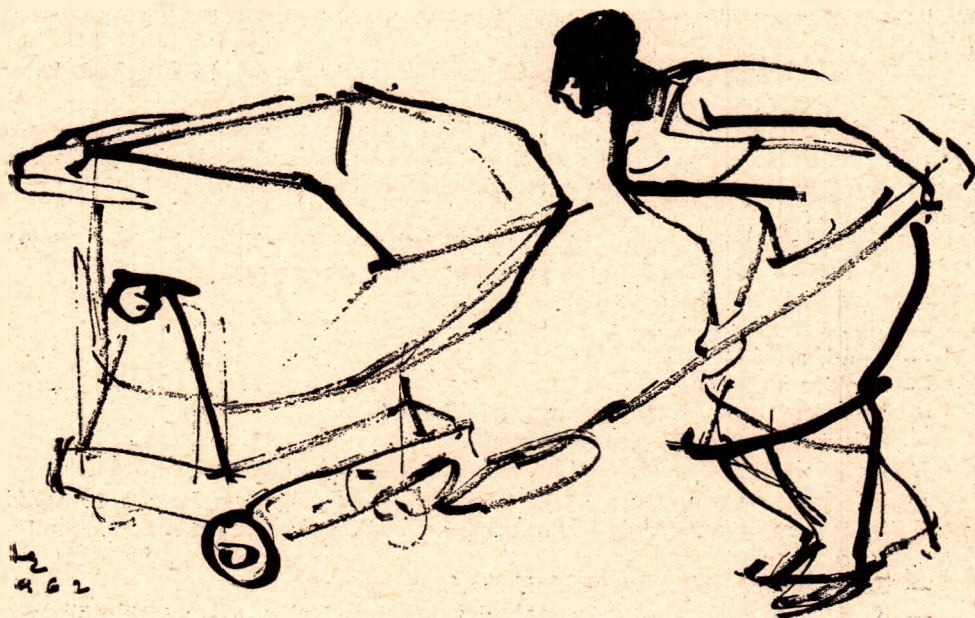
És nem talált semmit a kabátszár alatt. Sem elől a mellkason, mikor megmarkolta. A lábak is csak rendesek voltak.

Egészen megzavarodottan visszahúzta a kezét. S elkezdte meredt szemmel kaparni a kobakját.

Tir pedig fölállt, s odament a kantinoshoz. Cédulát kért tőle, s fölíratta a két spriccert. A lila kis selyemsapkáját üdvözlésül a magasba emelte. — Jó világ jön hamarosan a szegény emberekre!

Mire utána kíváncsiskodtak, túljutott a téglaszáritókon s csak kis villanylámpájának fénye sejtette őt a vaksi bányaúton. Ide-oda imbolygott a kis fénypont vele, aztán a magasságban kialudt.

A vándort elnyelte előlük az éjszaka. De látták, amint Kína felé halad s erről és a szabadság jöveteléről beszéltek még egy év múlva is.

Soltra Elemér rajza

Mai finn költők

Jávorszky Béla fordításai

Egy nép mai költészetéről rövid összefoglalót írni, bemutatni egy szellemi egység mai arculatát, legjobbjait, majdnem olyan képtelen feladat, mint összegezni történelmi eseményeket, folyamatokat, megfelelő időbeli távlatok nélkül.

Későn, nagyon messziről indult a finn irodalom. Első, európai szintű értékeit csak egy százada dobta felszínre a mélység, s bár a Kalevalával és Aleksis Kivivel rohanva, mindent bepótlandó indult meg útján, csak a múlt század utolsó, illetve e század első évtizedében érte el azt a költői magaslatot, amit a mi irodalmunk is elért egy félszázaddal előbb Vörösmartyban: Eino Leinot. De Leino fellépésével végre megindult, végső alapot nyert a modern finn irodalom. A függetlenség első éveiben szinte villámgyorsan szétoldódó, elágazó, minden ízében új s ragyogó tehetségekben megújuló finn szellem új utakat keres; mohón szívja magába a nagyvilág hatásait, s megpróbálja rajtuk keresztül világra hozni érzéseit, örömeit, bánatát. Az izmusok serege burjánzik: expresszionista szabadversek (különösen Waltari költészete), a kubizmus, szimultanizmus (Hollaakoski), a nyugati áramlatok szinte valamennyi fajtája, megfrissítve azt az új romantikát, amelyet Leino a XX. század egész hazai költészetébe beleoltott; s amely ma is él.

A romantika és a társadalmi elégedetlenség jegyében indult meg a huszas évek költészete. A „Fáklyavivők”, az „Ék-kör” és a polgári írók (Kailas, Sarkia, Koskenniemi) gazdag, hatalmas lírát teremtettek a világháborút megelőző évtizedek alatt. S ezt a ragyogó örökséget folytatta, gazdagította a világháború poklából kivergődő új nemzedék.

A hagyományos finn lírát 1949-ben áttörte a modern verselés. Azóta ledőltek a régi bástyák, költők avultak el és az ifjúság egy kicsit már Koskenniemét, a finn líra legnagyobb élő alakját is úgy tekinti, mint a múltba, mozdulatnyságba meredt régkor egyik érdekes alakját. Pedig tagadhatatlanul ez a romantikus és klasszikus költészet táplálja, élteti a mai kor költészetét, Leino lenyűgöző formabiztonsága, kifoghatatlan szóereje kimondhatatlanul is ott lebeg Meriluoto vagy akár Kirsi Kunnas sorai mögött. Koskenniemi a bölcs, klasszikus formák, a komorság, de alkalomadtán a népballada és játékos humor virtuóza, André Mazon professzor szavaival a biztos formakezelés és tiszta mélységek európai viszonylatban is utolérhetetlen mestere. Fialább nála P. Mustapää (polgári nevén Martti Haavio), aki a „Fáklyavivők”-től indult s ma a modern finn költészet egyik legnagyobbja. Különös képei, emlékébrázolásainak szuggesztív ereje s nyelvének modern kifejezésekkel hömpölygő gazdagsága valóban feledhetetlenné teszik költészetét. A „Dal a gyönyörű szemekről” (1925), „Dal a griffmadárról” (1927), az „Üröm, rózsavirág” (1947) és a „Madarász” (1952) c. kötetek darabjai mind megannyi bizonyítékai ennek. Lindbladon, az üstkövácson át mutatja meg az élet végleteit, a szelídet és a vadat, a jót és a rosszat, a szépet és a rútát, mesteri erővel.

A háború után indult költők közül nő érte el a legnagyobb sikert: Aila Meriluoto. „Lasimaalaus” (Üvegfestmény) c. 1946-ban megjelent kötetét a közönség és a kritika egyaránt lelkesedéssel ünnepelte. Bensőséges hang, balladás, egyszerű stílus jellemzi ezt a maroknyi verset, különösen híres darabját, a „Leány a gázlónál” címűt. Második kötete („Beteg lány tánca”, 1952) már erős hanyatlásról tanúskodik. További pályája úgy látszik nem jó irányba vitte a fiatal Meriluotot, Rilket fordított s újabb költészete szinte teljesen Rilke hatása alá került. Akár a zsoltárok, úgy zuhognak ezek a szépen megrajzolt sorok, de egyre-másra Rilkére gondolunk s ez bizony sokat ront Meriluoto újabb peézisén. Egyben-másban hozzá csatlakozik még, bár jóval előbb indult Aale Tynni és Kirsi Kunnas, bár az utóbbi messze távolodott azóta a meriluotoi vonaltól. Szabadon zengő, rimtelen sorai a természet örök rendjéről és intellektuális magabazáródásról dalolnak, tisztán kicsengő szavai mögött ott lebeg az óhaj: teremteni!

Es felcsendülnek a polgári életérzés akkordjai is. Akár a próza (pl. Diktonius), a költészet is a mai francia líra hatását tükrözi, michaux-i homály, sőt érthetetlen-ség, a meg nem értettség szomorúsága, a céltalanság jajkiáltása tör fel egyik-másik fiatal költő ajkán, de szerencsére elnyomja ezt a bizakodó összhangba csendesülő kórus.

Turku egyik parkjában áll egy gyönyörű szobor: három ég felé törő hattyút ábrázol. Ez a szobor jellemezné talán legjobban a mai finn költészetet is: a végtelenség, a szebb és jobb felé törő ember irodalmi megnyilatkozását.

J. B.

Kirsi Kunnas

Hajnali dal

*Megemelkedik lassanként a hegy,
fenyők takarják kócos, büszke vállát,
párában hever odalenn a tó,
szigetek rajai lebegnek rajta.
Reggeli álomban lomhán emeli még
fejét a hullám.*

*Minden vonal előlünk menekül,
akárcsak lépteidtől az árnyék.
Minden vonal előlünk menekül,
minden, minden —
De lépésemet el nem kerülheti
s eléri kezem.
Mondd: hova mégy? Merre távolodsz?
Miért nem vagy
jelen?*

*Gőzölve vár idefent a hegy,
lihegve vár odalenn az erdő,
haját zilálva szétfolyik a köd,
csöpög, dadog —
a szigetek, akár a madarak, úsznak,
a tó felett az éji virágok
kelyhe lehull.
Zihál a tó.*

*Talán te vagy a szél,
mely belezug az erdős, néma csendbe,
eső, amely a fák kérgére csorran,
a bánat, mely a földbe elszivárog.*

*Talán te vagy a szél —
zúgnak a fák.*

A nyár ledobta fakó lombozatát

*A nyár ledobta fakó lombozatát
ahogy beállt az ős kietlen csendje.
Ne nézzétek most sárga, néma törzsét
mert meztelen és meztelen a béke
mely lombjaiban fészkel,
akár a halott,
vértelen karjai mint nő karjai simák,
menjetek haza s tegyetek gereblyét
az ajtók elé,
mert borzasztó ez a magát-odaadás
s még ránézni is iszonytató.*

*Menjetek haza és sirjatok
szél kerekedik hamarosan s letépi
a nyírfák sárga szépségét s az utak
ködbe burkolóznak láthatatlanul.*

Veikko A. Koskenniemi

Őszi szárnyak

*Mikor lassan alkony borul a tájra
tetőnk felett a szárnyak suhogása
megindul, egyre erősebben, kéken
villódzó álmom halványzöld vizében,
trillázva, csengve, zúgva s napra nap
ágyamban hallok suhogásukat.*

*Fölém csapódtak bánat és remény,
a béke és a harcok idején,
szinte már saját életemmé váltok,
hány titkos sejtet fénylő suhogástok!
hány apró hírt a tágas messzeségből,
hegyről és völgyből, földről és az égről!*

*Ha vergődtök, úgy érzem, hogy vagyok,
hallgatva szálló suhogásotok.
S míg ritmusotok szállong, kering bennem,
szinte harsogni érzem régi kedvem.
Csak szálljatok, ti boldog madarak!
csak szálljatok a déli ég alatt!*

*Ti messze szálltok, én itt madarak,
nem hallok vidám suhogásotok,
hanem elmerülök az őszi ködben,
melynek hulláma át-átsap fölöttem,
s sötét tollát feszíti szét a tájon.
Boldog öröm, örökre Isten áldjon!*

Leány a gázlónál

Tünődve gázolt át tétova lábam.
Messzire néztem. És messzire láttam.

Mellettem uszott, majd a hullám-verte
nádasba bújva osont el az este.

Elült a szél, a fények megfeszültek,
a viziútkörre partok, nádak ültek.

S mindez enyém volt: nád, a víz az alkony,
béke pihent a ködmegülte parton.

S lelkembe néztem akkor, majd a tájra. —
Idegen csónak siklott csendbe-mártva:

egy férfi jött a halvány, esti pirban.
Tükröm eltört. — Hajnalra kelve sirtam.

P. Mustapää

Egy cirkusz jött az éjjel

Egy macskát láttam, éppen
a piacon jött által.
Együtt forgott szeme a szemek
örült forgatagával.

Halljátok hát hölgyek, urak:
egy cirkusz jött az éjjel.
Recsegték roppant rezes kürtök,
harsogtak rőt zenével.

Halljátok hát: a hold jelmászott
lassan a sátrak hátán,
mikor a sipok felröhögtek
a bohóc rőt szakállán.

Ó, gyönyörű Izabella,
gyönyör nevedet nézni.
Donna, te legszebb, a bohóc
nem tud nélküled élni.

Ó, gyönyörű Izabella,
talán emlékszel az éjre,
mikor szegény bohóc szívem
szived esengve kérte.

Halljátok hát hölgyek, urak:
egy cirkusz jött az éjjel.
Plakátok voltak teleírva
Izabella nevével.

Egy macskát láttam, éppen
a piacon jött által.
Együtt forgott szeme a szemek
örült forgatagával.

Tüskés Tibor

Kamasz falu

Pécsről Harkányig egy óra az út vonaton. Harkányban át kell szállni a motorra. Három kocsiból áll a szerelvény és kegyetlenül ráz. „Boci pullman”. Az ablakokat mind a két oldalon leeresztették. Nyár van és szárazság, kint porzik a föld.

Valaki a tavalyi prágai utazásáról mesél. Velem szemben egy idős ember ül, kabáthajtókáján a többszörös véradásért kapott jelvény. Egy ideges mozgású, pattanásos arcú fiú a vasárnapi futballmérkőzést idézi: — Csuták nem ismeri a lukrafutást — és legyint. Az öregember közbeszól: — Ha lenne mellette valaki... — Később cigányok szállnak föl, aztán egy gépészruhás férfi kerül mellém. Barna zacs-kót bont és nápolyit eszik. Valaki újságot tereget szét, s akkor egyszerre megtelik a fülke a Vosztok II.-vel. Tegnap lőtték fel, augusztus hatodikán.

Ismeretlen arcú emberek között ülök, magas növésűek, kékszeműek, s valami különös, furcsa lejtése van a beszédjüknek. Még sosem jártam erre. A vasútvonal Harkánytól Sellyéig szinte kettészeli az Ormánságot. Balról erdős ligetek és törpe, guggoló fűzbokrok között az álmos Dráva folyik, távolabbról tiszta időben a jugoszláviai hegyek is idekéklenek. Jobbról a siklósi hegyvonulat dombbá szelődött nyúlva kíséri. A vidék ma is megőrzött valamit a folyammenti táj jellegzetességeiből, itt jegyezték fel az utolsó magyar hajóvontató dalt, s egy-egy magános, villámsújtotta mocsári tölgy, a legelőket behálózó vékony kis víz-erek, melyek esőzés idején gyakran járhatatlanná teszik az utakat — ma is arról az időről regélnek, amikor a falvak között tavasz és nyár idején csónakkal közlekedtek, amikor a betyárnak biztos oltalmat adott minden fa. Csaknem nyolcvan esztendeje Jókai még így ír erről a tájról: „Mindenfelé erdők, évezredes ihar- és égerfák, és az erdők tövében víz. Nagyszerű mocsári tölgy, a legelőket behálózó vékony kis víz-erek, melyek esőzés idején lehajló gallyairól gyökeret húz az éltető víz színe. Ide építi rejtett fészket a hattyú, itt tanyáz a koronásgém, a vakvarjú, az aranylile és egyéb fajai az emberkerülő vízi vadaknak, miknek alig téved ritkaságul egy-egy példánya a lakottabb vidékekre...” (*Magyar Föld, 1884.*) Ma naponta többször vonatzakatolás veri fel a táj csöndjét, a vasúti sínekkel párhuzamosan aszfaltozott, eperfákkal szegett műút szalad, rajt autók, motorkerékpárok pufognak. A földeken is gépek dolgoznak, nagy kerekeken bukdácsolnak a szikkadt, kőkemény tarackok között, s kipufogó kék pára kíséri nyomukat. A learatott, összehordott gabona, a magasra nőtt, tiszta kukoricatáblák a gép és az ember összefogását hirdetik. Ha a szem körbejár, mindenfelé a művelt táj képe fogadja.

A vasútállomáson nem vár senki. Magas, dúslombú vadgesztenyék állnak őrt a sínek mellett és tartanak vastag árnyékot. Tétován és bizonytalanul botorkálok a kijárat felé. Nem „haza” jöttem. A kocsiból kiszállva egyszerre határozatlannak és megfoghatatlannak éreztem mindent. Az első hat évet leszámítva, amit egy Balaton parti vasúti őrházban töltöttem, egész életemben városlakó voltam. Csak távoli paraszti rokonom van, náluk töltött egy-két falusi nyár emléke rémlik föl bennem, amikor a vasútról a faluba vezető útra lépek, hogy egy hónapot K.-n töltsék. Aztán a gimnazista diákevek regős-útjai jutnak eszembe, amikor romantikus, fiatalos, népbárát hevülettel jártuk a zalai és a somogyi falvakat, szombaton az iskolában hagytuk a táskát, s csak hétfőn reggel, sokszor az első órától is elkésve értünk vissza. Hátizsákban vittünk ennivalót. Pajtában aludtunk, tábortűz körül énekeltünk és tán-

coltunk; népdalokat, népszokásokat gyűjtöttünk, régi falusi házakat rajzoltunk, hímezéseket, faragott pásztorbotokat fényképeztünk. Mindez azonban most kevés ahhoz, hogy összehasonlítsam a tizenöt-húsz esztendővel ezelőtti falut a mostanival. A Ormánságról még ennyi közvetlen ismeretem sincs. Csak irodalmi emlékek, olvasmányélmények, Kodolányi regényeinek, feszült, indulatot kavarázó novelláinak, drámáinak az ismerete. De az első pillanatra láttam, hogy engem már nem a *Szép Zsuzska*, a *Szakadék*, a *Földindulás* meg a *Végrendelet* világa fogad. S nem akartam a népfit sem megjátszani, falusi atyafisággal előhozakodni, uram-bátyámos, komázó-bratyizó stílust fölvenni, hisz úgylis csak a rossz népszínművek színvonalán sikerült volna. Városlakó maradtam ebben az egy hónapban is, aki sortban jár és kétnaponként borotválkozik, kicsit talán a városi ember megbocsátható büszkeségével, aki-nek hiányzik a kávéház, a szerkesztőség, a barátok, a friss hírek, a vízcsap és az angolvécé. De azt hiszem, vendéglátóimat is bosszantotta volna, ha én erre az egy hónapra megpróbálom a saját dialektusukban beszélni, ha fontoskodó-okvetetlenkedő megjegyzéseket teszek munkájukra, ha a „hallja kend” közvetlenkedésével alázom meg őket. Egyszerűen nyitva akartam tartani a szememet, megfigyelni az embereket, néhány, de pontos adatot fölvenni helyzetükről, tárgyilagosan jellemezni és diagnosztizálni azt, ahogy ma élnek, ahol ma tartanak.

Utak, házak

Amikor beértem a faluba, olyan volt, mintha egy sűrű erdőben járnék, úgy éreztem, hogy egy más elembe, valami ismeretlen, sűrű közegben merültem el. Nem tudtam tájékozódni. Előbb be kellett járni az utcákat, hogy lássam, tudjam, érezzem, hol vagyok.

Könnyen ment. A falunak egyetlen, derékszögben megtört főutcája van. Valaki mondta, figyeljem meg, az ormánsági falvak mind derékszögben épültek. S hozzátette: Ennek talán valami babonás jelentése van. Ki kellene kutatni. — Nem tudom, igaz-e? K. furcsa módon derékszögben épült. A falu keletre nyúló szárán, az országút mellett kétfelől tágas, gyöpös sávot hagytak libalegelőnek, s az árkon túl, elég mélyen, szabályos rendben sorakoznak a házak. A vasút mögötti rész az újabb település, háború után osztották ki ezeket a telkeket. A házak előtt mindenütt virágos kiskert dáiakkal, szegfűkkel, de virágok illatoznak az udvarokban is. A kerítésen kinyúló gyümölcsfák ágai nincsenek megkopasztva, az alma, a szilva hamvasan lóg a fán. A házak előtti teknősrre koptatott kispadokra esténként ma is kiülnek az öregek. A járda tisztára van söpörve, s amikor odaértem, hétfőn, még látszott, hogy szombaton a kocsit is elgereblyézték.

A református templom falán napóra mutatja az időt, a buzogányos toronyra a golyák raktak fészket. Minden fontosabb épület egy helyen bújtt össze. A templommal szembenéz a kocsmá, a tűzoltószertár meg a tévész-iroda, a templom mellett van a régi iskola, a rendőrség és ezzel átellenben a tanácsháza. A házak gondozottak, frissen meszeltek. Igaz, az új magánházépítkezés nagyon kevés, de mindig akad vállalkozó, aki egy szobával megtoldja a régi épületet, vagy valami más igazítani valót talál házában. A két utolsó zsup-, ill. nádfedeles ház közül az egyikről épp ottjártamkor dobták le a tetőt és cserélték ki zsindeleire. A tanácsház magas épület, valamikor módos gazda lakhatott benne. Most a három nagyobb szobában iroda van. Az egyik az elnöké, a másik a titkáré, a harmadikban az adóügyi csoport dolgozik. Az egyik szekrény tetején feldobva a falusi közigazgatás hajdani jelképe, a kisdob porosodik. Ma az elnök szobájából hangszóró közvetíti a híreket és esténként a hanglemezes üzeneteket. Mondják, ez arra is jó, ha a férj meg a feleség napközben összevész, egyikük bejön a tanácsházra és megkéri az elnököt: — Küldjön egy nótát az én páromnak! — S estére kibékülnek.

A falu felső végén van a vásártér, a vasúthoz közelebb eső részen pedig a legelő. Ott folyik el a Feketevíz meg a Pécsivíz. A Feketevíz a tisztább, ebben horgászni is lehet, de a Pécsivíz fenekére nem ér le a szem, olyan, mint az iszap, s esténként átható bűzt áraszt. A pécsi szénmosó meg a börgyár szennyét viszi a Drávába. A két

folyónak jókora árterülete van, az a legelő. Este nyolc órakor innét hajtják haza a disznókat és a marhacsordát. A disznók után pár szakállas kecske kocog. Az egyik tehén nyakán kolomp himbálódzik. Az állatokat faragott nyelű ostorral két ember kíséri. Az állatok szavába, a kolomp kondulásába néha pontokat csipkéz az ostor-durrogás. A hangok után tülszerű porfátyol lebeg az országút fölött. Csak amikor eloszlik, akkor szólal meg a harang. Este van. Végig a faluban tizennégy utcai lámpa gyullad ki. Aki sötétedés után megy haza, fénytócsából fénytócsába lépkedhet.

Van a környékben persze másfajta falu is. A szomszédos Sz. utcáin, a frissen rakott betonkockákon csak sűrű libapiszok között járhat az ember. Sok itt a nád-fődeles ház, az ablakok, a házak fala csupa por, a háborúban szétlőtt templomtorony ma is romosan mered az égre, csupasz tégláit kiverte a fű. Az egyik udvarban az ólak közül egy meztelen, húszéves forma férfi mászott elő, barnára sült testtel, négykézlábra ereszkedve. A Maugli-szerű alak zagyva, értelmetlen hangokat adott. Mondják, nem tűr magán ruhát, télen-nyáron meztelenül jár, a csupasz földön alszik, kórházban, szegényházban nem marad meg. — K.-nak, szerencsére, nincs „falu boldja”.

Az egyke

Eligazító iránytűnek, hogy tájékozódni tudjak a múltban és a jelenben, két olvasmányt vittem magammal. Az egyik F. L. professzor jóvoltából került a kezembe, egy vaskos köteg cikkgyűjtemény és lapkivágás. A másik az 1961. évi magyar statisztikai zsebkönyv. A megsárgult újságlapok a harmincas évek lehangosabb, leg-többet vitatott problémáját idézték. Ilyen címeket olvastam: „Veszélyben a Dunántúl”, „Pusztuló magyarság”, „Beszélgetés a nagy magyar problémákról: az egykéről és a telepítésről”, „Fenyegető rések a magyar élet piramisán”, „A magyarság pusztulásáról”, „Végig a pusztuló Dunántúlon” és így tovább. Az írások drámai erővel festik le a haldokló baranyai falvakat, a beszögezett ajtajú-ablakú házakat, a hervadó-betegeskedő ormánsági asszonyokat — az egyke következményét. A probléma országgá kiáltói között haladó írókat és politikusokat találunk, Móricz Zsigmondot, Bajcsy-Zsilinszky Endrét, Kodolányi Jánost, a helyi viszonyokat kitűnően ismerő értelmiségieket, Kiss Gézát, Fülep Lajost. Kétségkívül volt ebben erőteljes magyarság-és népszerűség, alkalmankint a németbarát politika és fasizmus előretörése elleni tiltakozás is. Ennek a kötegni cikknek az elolvasása után sem tudtam azonban magamban elaltatni a gyanút, hogy a két háború közti magyar falunak, de az ormánsági népnek sem volt kizárólagos és egyetlen problémája az egyke. Van valami elgondolkodtató abban, hogy akkor, amikor az országra a gazdasági válság és egy új világháború felhője vet árnyékot, — az újságok kizárólag a „dunántúli magyarság pusztulásával”, az egykével vannak tele. S hogy a kormány, az uralkodó politika oly szívesen támogatta és tartotta felszínen ezt a kérdést, óhatatlanul azt a gyanút kelti, hogy ezzel tulajdonképpen más, fontosabb kérdésekről akarta a figyelmet elterelni.

Az ormánsági egyke fölött eljárt az idő. Ha már annakidején túlértem a kérdés, ma kétszeresen anakronizmus lenne bolygatása. Azzal az igénnyel jöttem ide, hogy a harmincas évek cikkgyűjteményét a jelennel szembesítsem. És mit láttam? Az egyke megszűnt, felváltotta a „kettőke”. Ez pedig már nem helyi sajátosság, nem ormánsági specialitás, hanem országosan jellemző. A mai ormánsági falunak nem egyetlen s legfőbb problémája az egyke. Az itt élő emberek életét sokkal inkább kitölti munkájuk, a téssz gondja, a terméseredmények, a várható jövedelem, a vezetők magatartása, a szebb, kényelmesebb, gondtalanabb életre való igény. Valaha az Ormánsággal összenőtt az egyke fogalma. Ma már lassan eltűnnek azok a jegyek, amelyek az Ormánságot valami különálló tájegységgé, etnikai érdekességgé tették. A környező vidéktől elhatároló különbségek megszűnnek, a határok, a szélek letöredeznek. Valaha Kiss Géza még pontosan, számszerűen felsorolta azokat a falvakat, amelyek az Ormánságot alkották. Ma már az itt élő emberek sem igen tudják, hogy meddig tart a tájegység határa. Az itteni gondok — országosak, s ami a mai magyar falura másutt jellemző — az itt is föllelhető.

A Feketevíz hídján két gyerekkel beszélgetek. Klott-gatya van rajtuk, a vaskorlátnak támaszkodnak. Az egyik balkézzel (ahogy mondja: „suttival”) köveket dobál a vízbe, a másik sípol. Apró makk-hüvelyt fog a két ujja közé, a tenyerét ökölbe szorítja és a szájához emeli. Az ügyes kis alkalmatosság fülsiketítő hangot ad. A gyerekeknek értelmes, csillogó szurokszeme van. Megérzi rajtam, hogy nem falubeli vagyok. Sóhajt egyet és rákezd: — Most jöttünk meg Szegedről. Az iskolával voltunk ott táborozni. Budapesten megnéztük az állatkertet. De jó is a városban élni... — Aztán elmondja, hogy az apja egy ideig a bányánál dolgozott, de rászakadt a szén, s féllábra bénán most hazajött a faluba. A gyerek még iskolába se járt, amikor a városba költöztek, nem sok emléke lehet arról az időről. Inkább otthon, az apjától hallhatta, hogy jobb a városban. Amikor megkérdezem, hogy miért, az ő szavait idézheti: — Ott nem olyan pletykások az emberek. — A hídon vontató porzik át, a fiú pontosan tudja: — Ötven lóerős Super. — Nem lep meg hát, amikor azt mondja, hogy sofőr szeretne lenni. Mozdonyvezető nem, mert az „piszkos munka”.

Máskor a tanácsházán vagyok. Két lány kopog be, tizenöt-tizenhat évesek, a közigazgatásilag K.-val egyesített P.-ből valók. Látni rajtuk, hogy pontosan tudják a választ, mégis előhozakodnak a kéréssel. Munkakönyvüket akarják kiváltani. Az elnök is tudja, miért jöttek. — Munkakönyvet azt kaphattok, de nem mehetek el Siklóra. — A lányok lelepleződtek. A munkakönyv mellé a tanácstól valami papír is kellene, engedély, hogy másutt munkát vállaljanak. Hallották, Siklóson a pécsi kesztyűgyárnak egy új részlege nyílik, oda akarnak menni. Naponta vonatoznának át. Meg akarják győzni az elnököt: — Mi nem is vagyunk téesz-tagok. — Én férjhez akarok menni, kellene a pénz a kelengyére. — Hallottuk, hogy másokat már elengedtek. — Az elnök hajlíthatatlan. Valami rendeletről beszél, s hiába potyog a lányok könnye, maradniok kell.

A malomban lakom, a nyugdíjas molnárnál. A malom nagy piros téglapépület, apró, vasrácsos ablakkal. Egyetlen emeletes ház a faluban. Régen híres volt finomra őrölt lisztjéről. A hajdani tulajdonos — meséli a gazdám — nagy gazdaságot, disznókat tartott mellette. Az államosítás után is jó hasznót, sőt az egyetlen jelentős jövedelmet hozta a falunak. Január elseje óta áll a malom. A gépeket leszerelték és elvitték. Ugyanígy történt a környéken másutt is. Most csak Sellyén és Villányban örölnek. Nyolcan-tizen elestek a keresettől, és a falu attól a bevételtől, amelyből járdát, kultúrházat stb. tervezett. A malom udvarán most reggeltől estig motorok járnak, kalapácsütés hallatszik, itt van a téesz szerelőműhelye, az épület nagyobb részét terményraktárnak használják. A karcsú kéményen magános gólyapár lakik.

Van tehát ok elvagyódásra a faluból, különösen a fiatalok körében; valóságos jelenség, hogy falun lassúbb a fejlődés. Hogyan tudnánk másképp megmagyarázni, hogy K. lakossága az utóbbi tíz évben 577-ről 534-re fogyott. Ennek oka pedig nem a születések számának visszaesése, hanem a városba költözés. A nyilvántartókönyvből látom, hogy főleg a szomszédos Pécs, aztán Budapest, majd sorrendben a környező nagyobb települések, Siklós és Harkány vonzotta az embereket. De jellemző, hogy nem annyira a falu alap-lakossága, a földművelésből élők, a parasztok, hanem a napszámosok, alkalmi munkások, a szerelők, iparosok és főleg a pásztorok változtattak lakást.

Amikor a városba özönlésről beszélünk, nem igen szokott szó esni arról, hogy ennek egyik oka az, hogy a városi lakásviszonyok kedvezőbbek, mint a falusiak. Inkább arról hallani, hogy falun egy városi lakásnak fele árán házat lehet venni. És mégis; Pécsen, ahol közismerten súlyos probléma az emberek lakásigénye, egy lakásban (a Statisztikai Évkönyv adatai alapján) átlag 3,5 ember él, egy lakásra 4,4 helyiség (szoba, konyha, stb.) és egy helyiségre két ember jut. Ugyanezek az átlagok K.-n sokkal kedvezőtlenebbek: egy lakásban négy ember él, egy lakásra 3,36 helyiség és egy helyiségre 2,7 ember jut. Tehát kisebbek itt a lakások, kevesebb helyiségből állnak, egy-egy helyiségben mégis több embernek kell megférni.

Nagyobb népmozgalom közvetlenül a felszabadulás után zajlott le K.-n Számos, más vidéken élő család költözött ekkor a faluba, s ez egészen megváltoztatta a község társadalmi, etnikai és vallási arculatát. Az az ellentét, ami korábban oly élesen elválasztotta egymástól a „pógárt”, az „eredeti” ormánsági családokat az idegen, „gyűtment szógától”, a betelepült idegentől, ma egyre inkább eltűnőben van. A hosszabb együttélés, az azonos gondokkal-problémákkal való törődés őslakókat és bevándorlókat egymáshoz csiszolt, egy falu-közösség részévé tett.

Az elmúlt tíz év népmozgalmáról és a mai reális helyzetről akkor kapunk jellemző és érdekes képet, ha összevetjük K. és a környező falvak lélekszámának alakulását. Ha egy képzeletbeli óriási körzónak egyik szarát leszúránk K.-n, a másikkal pedig egy öt kilométer sugarú kört húzánk, ebbe a körbe hét falu esne. E falvak általában K.-nál kisebbek, a forgalomból kiesők, s közülük négyben a lakosság fogyása kétszerese annak, ami K.-n. Tehát a város szívóhatása a nehezebben megközelíthető, a várostól távolabb fekvő településekre nagyobb. Az emberek szívesebben és hamarabb kerekednek fel és költöznek el onnét, ahol távolabb érzik magukat a világtól, ahonnan körülményesebb a városba utazni, viszont a központi fekvésű helységeknek megvan a lehetőségük (és igényük!) a fejlődésre. A téeszek egyesítése óta K. is egy egyesített téesz „székhelye”, s az lenne helyes, ha a jövőben ennek a környező hat hét községnek minden tekintetben centrumává válna. A népmozgalmi adatok alakulásából, abból, hogy a kisebb falvak jobban és hamarabb elnéptelenednek, azt a törvényszerűséget kellene levonni, hogy arra alkalmas helyeken, apró centrumokat építsünk fel. A lakosság igénye, a népesség áramlása azt bizonyítja, hogy K. erre alkalmas hely.

A szomszédos járási székhelyekkel aszfaltozott út köti össze. Naponta egy autóbuszpár jár a falun keresztül. A kis vasútállomás alig tudja lebonyolítani a nagy forgalmat. Amíg az új forgalmista átveszi a szolgálatot, az olajos padlójú irodában, a festett, barna bútorok között az állomásvezetővel beszélgetek. Nagy darab ember, hangosbeszédű és a vérnyomására panaszkodik. Egy kézzel és egy ujjal gépel. Ideges. Naponta öt pár személyvonatot és három pár tehervonatot kell fogadnia. Irányvonatok viszik a nagyharsányi követ a sztálinvárosi kohóba. De csak két vágánya van. Keresztezni csak úgy lehet, ha az egyik szerelvény a kiterőbe áll, megvárja míg a másik áthalad az állomáson, aztán visszatolat és a fővágányon kijár. Nagyon elkelve már a harmadik vágánypár. A helye ki van mérve, mégsem építik. A szolgálattevő is kevés. Huszonnégyezni kell. S neki a szabadnapokon is be kell jönni pénztárt csinálni. Mutatja a vonalazott papírt. A fizető utasok száma havonta öt-hatezer. A júliusi napi átlag 213. És ehhez jönnek még a bérletesek. Persze ezt a forgalmat nemcsak a K.-iek adják. Nyolc-tíz helység lakossága száll itt vonatra. Főként hivatalos dologban mennek a járási székhelyre, vagy portékát visznek piacra, receptet gyógyszer-tárba.

Egyéni tudat — közösségi tudat

Egy hónap alatt, azt hiszem, nem lehet senki gazdasági szakember. Megtanultam egy sor új fogalmat, feltárult előttem egy mezőgazdasági nagyüzem bonyolult élete, de meg se kísérelhettem, hogy a termelés problémáiban tájékozódjam. Ehhez legalább egy agronómus színvonalán mozgó mezőgazdasági tudásra lenne szükség. Hallottam arról, hogy a legbiztosabb jövedelem-alap az állattenyésztés, ehhez viszont jó takarmánytermelés kell. Hallottam a különböző vetésforgókról, a vegyszeres gyomirtásról, a kukorica legelőnyösebb ültetéséről, a várható termésátlagokról. Megtanultam a szovjet meg az olasz búza közti különbséget, vitatkoztunk az öntözéses gazdálkodás, a kerteszet előnyeiről, a gazdaság koncentrációjáról és specializálásáról, az állami gazdaság és a téesz sajátosságairól. De mindezt csak azért volt szükség, hogy megértem, felfejtsem a mélyebb összefüggéseket. Figyelmem inkább az emberek, a viszonylatok felé fordult. Sokfajta véleményt hallottam és raktároztam el magamban. Ezeknek közös nevezője, hogy az emberek problémáikat a téészen belül, és nem azon kívül, nem

annak ellenére akarják megoldani. Többnyire megértették, hogy a továbbblépéshez, az élet tágasabb, könnyebb és szebb berendezéséhez a közös gazdálkodásra, a falu kollektivizálására van szükség. Főként a gépesítés győzte meg őket. Cammogó lovaszerek helyett mindenfelé Zetorok, Superok, Hofferok szaladnak, a szántást és a cséplést teljesen, az aratást is nagyrészt gép végzi. De munkagép még több kellene. Kevesen vannak, akik nem a kombájnt akarják. Ezek így érvelnek: — Idehozták a sok gépet, de mi lesz a tehenemmel. Nekem törek kell, eleség az állatnak.

Az emberekkel beszélgetve óhatatlanul egy sor panaszt, gondot is meg kellett hallgatnom. De majd mind olyan volt, hogy lehetett rajta segíteni, és csakis akkor, ha komolyan veszik az emberek a közösség, az egyes ember érdekeit, boldogság-vágyát nem csorbító kollektív gazdálkodás törvényeit. Az egyik, korábban jól dolgozó üzemegységben a háztáji és a közös kukorciát egybeszántották. Ezzel azt akarták elérni a vezetők, hogy egyforma legyen mindenütt a művelés. Helyette mi történt? Ott, ahol korábban egy holdon 40 mázsa kukorica termett, azután, hogy a téesz átvette a földeket, nem művelték meg rendesen, napraforgót kellett belevetni, de azt is elhanyagolták s — ahogy mondták — „most siralom nézni a gondoztatlan táblákat.”

A fő gondot abban látom, hogy az emberek gondolkozásmódja most, amikor már nem a saját kis darab földjükön, hanem egy négyezer hold szántóterületet művelő gazdaságban dolgoznak, nemhogy továbbfejlődött volna, inkább beszűkült. Ahelyett, hogy legalább a magángazdálkodás lelkiismeretességével dolgoznának a közösben, az egyéni, individuális érdeket is elfojtó könnyelműség és nemtörődömség a jellemző. Azelőtt, ha a paraszt meghozta a terményt a földről, s a lova kiizzadt, az első dolga az volt, hogy lecsutakolja, az istállóba vezesse, abrakot öntsön elé. Maga addig nem kezdett enni. Ma a közösben végzett emberi munkát gépek teszik könnyebbé. A téesz gépei. A fiatal traktoros délben hazamegy. Amíg bent eszik, a ház előtt üresen jár a vontató motorja. Nem állítja le. Így kényelmesebb, nem kell újra gyújtani. Nem az ő lova fárad, hanem a téesz gépe kopik, a közös benzin fogy. A régi erkölcs az volt errefelé: A feleségnél is nagyobb érték a ló. „Asszonyt kapok másikat, de lovat nem.” Ha ma a közösben legalább annyi lelkiismeretességgel, igénnyel, figyelemmel dolgoznának az emberek, mint hajdan a maguk öt-tíz holdján, virágzó gazdasággá fejlődne a téesz. Az egyik vébé ülésen hallottam: ha mindenki legalább hat (!) órát dolgozna rendesen, nem lenne anyagi gondja a tagoknak. Ugyanitt került szóba a kényszer-vágás. Régen az a szólás-mondás járta: falun csak akkor esznek csirkét, ha vagy az állat, vagy a gazdája beteg. Manapság jobb a húsellátás falun, mint városban, olyannyira, hogy rendszabályokkal, kártérítéssel kell védeni a disznóállományt az indokolatlanul sok kényszervágás ellen. Végül még egy többszörösen tanulságos eset. Az említett vébé ülés elhatározta, hogy csatlakozik a falu ahhoz a versenymozgalomhoz, amely célul tűzte ki, hogy augusztus 20-ra elvégzik a cséplést. Ha kell, vasárnap is dolgoznak. Úgy látszott, minden rendben lesz. Sütött a nap, szép idő volt. De a bajt is ez hozta. Az egyik üzemegységben autóbust fogadtak, és a munkaképes emberek java kirándult a Balatonra. Amíg a téesz-parasztok a hús vízben fürödtek, otthon a tanácsi dolgozókból, boltosokból, iparosokból alakult brigád befejezte a cséplést.

A vezetés

Sokat töprengtem azon, hogy az emberek meggyőzésének, tudatuk átalakulásának, közösségi emberré válásának mi lehet a legeredményesebb segítője, mozgatója. Ma úgy látom, egyrészt az, ha érdekeltté tesszük őket a munka megszervezésében, a tervezésben, másrészt ha lelkiismeretes, alkalmas vezetők intézik a közösség ügyeit.

Nagy igény él az emberekben, még azokban is, akik félrehúzódnak vagy nem mindenben értenek egyet a szövetkezettel, hogy beleszóljanak a közolgokba, azokba az intézkedésekbe, amelyek sorsukat, anyagi stb. helyzetüket eldöntik. Valóságos és természetes igény, hogy „az okos nép gyűlekezetében hányják-vessék meg bajuk.”

A kocsmában tartották a P-i üzemegység gyűlését. Késő este volt, amikor átértünk a faluba. A füves árokparton, az utcai lámpa alatt üldögéltek az asszonyok,

bent a kocsmában gyülekeztek a férfiak. Az asszonyok később sem jöttek be. Először a téesz-elnök tartott beszámolót a féléves munkáról. — A vártnál jobban állta meg helyét ez az üzemegység. — A huszonötös körte alatt bóbiskoltak az emberek. Egy borvirágos képű öreg — a faluban úgy hívják: „Lajos király” —, nem lehet róla tudni, hogy részeg vagy bolond, néha közbeszól: — „Helyes. Úgy van. Igaz.” — Az elnök spirális füzetét becukja: — A nehézségeket pedig, kérem szépen, majd az idő megoldja. — Leül és hozzászólásokat kér. Az első sorban valaki feltartja a kezét. Eddig le volt csukva a szeme, úgy látszott, alszik. — Panaszoljuk, hogy kevésszer van olyan gyűlés, ahol elmondhatnánk a véleményünket. Itt van például a bíborhere értékesítésének az ügye. Mi az oka annak, hogy az ígért 900 forint helyett háromszázat kapunk? — A csépléshez új gépet adtak, nem ismerte senki, és a gép törte a magot. Nagy volt a veszteség. A törés szabadszemmel nem is volt látható, csak akkor derült ki, amikor a mag-vizsgálóból értesítettek bennünket. — A gépet ki kellett volna próbálni! — szól közbe valaki. — Igaz, de itt a gépállomás felelőssége is felvetődik. Ezt viszont nehéz lenne kivizsgálni. Sajnos, új típusú gépek voltak. Számunkra az a tanulság, hogy a jövőben a bíbortermelést be fogjuk szüntetni. — Mi lesz a temető melletti bíborral? Le kellene már aratni! — Megnézzük! Jegyzőkönyv van róla, hogy azt tehetünk vele, amit akarunk. — Az elnök mégegyszer a jövő lehetőségeiről beszél: — A tervet a téesz teljesíteni tudja, a beállított munkaegységet ki tudjuk fizetni. Két év alatt láthatták az emberek, hogy jobb a téesz, mint az egyéni. A termésátlagok mind nőttek. A téesz biztosítja a tagoknak a fejadagot kenyérből. — Kis mozgás támad. — A tagoknak? — A családtagok is megkapják a fejadagot. — Újabb hozzászólók jelentkeznek: — A kukoricát nem az utolsó időben kell elvetni! — Valaki a „tavalyi széna” kérdését teszi szóvá. Az elnök megnyugtat: — El van intézve. — A szalmához lesz-e elevátor? — Lesz. — Mennyi árpa van beütemezve? — Másfél kilóval számítunk. — Az idáig ledolgozott munkaegységért nem lehetne már kapni? — Megnézzük. — És így tovább...

A falusi élet legnagyobb gondja a jó vezetés. Falun irányítani, feladatokat megkövetelni kétszeresen nehéz. Itt sokkal közelebb vannak egymáshoz az emberek, s minden hivatalos, közeleti probléma élesebben, azonnal mint magánügy, személyes kérdés jelentkezik. Az emberek hangosabbak, indulatosabbak, szenvedélyesebbek. Mindenkinek pontosan számontartott a múltja, rokonsága, a szomszédok belelátnak egymás tányérjába. Maga a szövetkezet gazdasági fölépítettsége is erősen hangsúlyozza a munkában és a nyereségben való személyes érdekeltséget. A pletykának, a rágalmazásnak, a vádaskodásnak is — úgy találtam — mindig személyes okai voltak.

A falusi vezető jó és rossz tulajdonságaira egyaránt bőven láttam példát. Ez az eset régebben történt, de még ma is emlegetik P.-n. Már a felszabadulás előtt minden képviselőválasztáskor szóbajött a P. és K. közti országút megépítésének az ügye. Az ígélet az első helyen szerepelt a körzet jelöltjeinek programjában. Pár évvel ezelőtt úgy látszott, hogy végre bekötőutat kap P. Megvolt a pénz, a mérnökök kimérték a helyet, csak hozzá kellett kezdeni az építéséhez. De eszébe jutott az akkori téesz-elnöknek, hogy a kövesút nem az ő háza előtt megy el. Nosza új mérnököket hozatott, új tervet készíttetett, hogy ha már országutat kap a falu, ne legyen sáros az ő cipője sem. A sok huza-vonának az lett az ára, hogy P.-nek ma sincs bekötő útja. Legyen dicséretére az új K.-i tanácselnöknek, aki ha kövesutat nem is, de egy keskeny salakos sávot húzott K. és P. között. Esős időben cuppogó sár nélkül lehet most gyalog vagy motoron a két falu közt járni. De ennek is története van. Először társadalmi munkában akarta az elnök a salakot felszórni. De — ahogy mondja — a népek nem értették meg, mi az a társadalmi munka. Mire körülnézett, magára maradt, és a salakot egyedül rakta ki a vagonból és szállította el a két traktorral. Ugyanígy járt a K.-i járdaépítéshez való kőlapok, meg a művelődési ház építéséhez szükséges homok elhordásával is.

Az emberek nehezen értik meg, alig méltányolják, szinte természetesnek veszik a vezetők áldozatát, de azonnal észreveszik a hibákat. Azon nem csodálkoznak, ha szabadsága idején is a tanácsolásán találják az elnököt, a község dolgainak intézésében.

De a kisebb sérelmeket hamar elpanaszolják. Persze ezeket a sérelmeket sem menti semmi. Falun a kis dolgokra is nagyon kell ügyelni. Azt hiszem, nem teljesíthetetlen dolog az, ha a falu egyetlen zsupfedeles házának lakója azt kéri, adjanak neki egy darab földet, hogy rozst vessen bele, mert a tavasszal be akarja foltozni a háza tetejét. Nehezen bocsátják meg azt is, ha a mai faluvezető a mogyorócskai maszek csárdába jár át mulatni a téesz bricskáján. A gorombaságot sem viselik el szó nélkül. Nem éppen szerencsés biztatás a munkára az efféle: — Kössön teknőt a fenekére, mert úgy megrugom... — Természetesnek tartják az emberek, hogy a vezetőnek pontos szakismerete legyen, de a munkában való példaadást is elvárják. Járjon ki a földekre, ne mindig az irodát bújja.

Ezt a történetet két forrásból hallottam. Karácsony első napján vagontételben valami áru jött a szövetkezetnek. Az állomásvezető beüzent az elnöknek, rakassa ki a vagont, mert fekbért kell fizetni. A kézbesítő a kocsmában találta meg az elnököt. — Ez nem hivatalos hely, itt nem veszem tudomásul. Jöjjön máskor. — De biztosan akadna két ember, aki párszáz forintért most is kirakná. — Akkor sem. — Így aztán kijött Pécsről a MÁV rakodási brigádja, s a makacsság háromszorosába került a szövetkezetnek.

Különösen a téeszek egyesítése óta nőtt meg a vezetés, az egész téesz, meg a kisebb üzemegységek és brigádok vezetésének a felelőssége. Kitűnő emberekkel is találkoztam, és a gyarlóbbakban is kitűnő tulajdonságokkal. Sok közöttük a kiváló agitátor, a jó előadó, nem jönnek zavarba a közösség előtt való szerepléstől. Sokszor talán túl magabiztosak. Megismerkedtem két fiatal brigádvezetővel. Annnyira eszményiek, hogy ha nem lenne róluk közvetlen tapasztalatom, azt mondanám, hogy egy mai, szocialista regényből kilépő pozitív figurák. Fiatalok, vannak vágyaik, elképzeléseik, terveik a jövőről. Az egyik most akarja Pannoniáját autóra cserélni, hogy vasárnapokon családjával a távolabbi hazába is eljusson, más tájakat, embereket is megismerjen. Kormos szempillája mindig mozog. Korábban két mesterséget kitanult, nyolc elemije van, de tájékozottabb a világ dolgaiban, mint akárhány érettségizett városi fiatal. Tetszett a K.-i tanácsitkár is. Halk, pontos, lelkiismeretes ember. (Mindent elintéz — mondják róla. — Csak amit lehet — teszi hozzá ő szerényen.) Tiszte mellett a népművelés kitűnő szakembere, most jött meg az egri helyismereti tanfolyamról, az ormánsági néphagyomány lelkes ápolója, korábbi néprajzi pályázatok nyertese. Ismeri Kodolányi, Móricz e tájról szóló írásait, szívesen foglalkozik a népnyelvi sajátosságokkal, a ruházattal, jelenleg az ormánsági építkezésekről ír tanulmányt. De kézzel rajzolgatja a talpas házakat, mert nincs fényképezőgépe. Két lánya a városban tanul.

A nivellálódás

Amikor a jövő osztálynélküli társadalmáról beszélünk, sosem mulasztjuk el a marxizmusnak arra a tételére hivatkozni, hogy a fejlődéssel együtt jár a falu és a város közti különbség eltűnése. — Hol tart ezen az úton K.?

Hétfő van, s Ferenczi Lajos fodrászműhelye előtt üldögélek a padon. Delet harangoznak. Az országúton izzadt, poros menyecske jön. Bosszankodva áll meg a borbély fatáblákkal berakott, zárt műhelye előtt. A nyolc kilométerre fekvő Ilmapusztáról gyalogolt ideig, hogy dauert rakasson a hajába. De nem tudta, hogy K.-n hétfőn zárva van a fodrászműhely.

Mindenfelé azt látom, hogy a falusi emberek igénye nagyon megnőtt a szebb, a kellemesebb, a kultúraltabb életre. Ha egyedül rajtuk állna, hamarabb eltűnnének a falut a várostól elválasztó határok. De igényeik még nagyobbak, mint lehetőségeik.

A faluban egy körzeti orvos van, egy zöldkeresztes tanácsadó és három elsősegélyhely. A nyugdíj határán élő idős orvosnak tíz helység egészségügyét kell ellátnia. Havonta kétszer járja végig körzetét. Nem panaszkodik. Pedig mióta téesz van, megnőtt a rendelések száma. Sokan jönnek csak azért, hogy beutalást kapjanak, hogy kivizsgáltságuk magukat. Ez most a legdivatosabb betegség. Meg „innekción” kérnek mindenre. Súlyosabb problémákra nem emlékszik, helyi sajátosságokat nem

tart számon. Agglegény. Az orvosi továbbképzés miatt nem szívesen utazik a járási székhelyre. A falu három szobás, szép, modern szolgálati lakást biztosít számára. Abban a hónapban, amíg K.-n voltam, nem láttam a házon felhúzott redőnyöket. Mondják, furcsa, zárkózott ember. Tizenkét éve lakik a faluban, de a bútorai még mindig hullámpapírba vannak csomagolva. Katonaorvos volt, ma is pokróccal takarózik, s hideg rendelőben fogadja a betegeket. — Idős ember panaszkodik, itt fáj, ott fáj, adjon valami orvosságot, doktor úr. Azt feleli: — Hát meddig akar maga élni? — Női betegének mondja: — Forduljon el és vetközzön le. — Majd kicsit később hozzáteszi: — A kombinét ne! — Valaki panaszkodik, hogy éjszakánként erősen kiizzad. Megkérdezi: — Mivel takarózik? — Dunyhával, kérem. — Hát látja, azért izzad. Pokróccal takarózzon. — Télen beteg gyereket vittek hozzá. A rendelőben nem volt befűtve. A gyereket átküldte a szemben levő házba, a szíjjártóné konyhájába. — Ott jó meleg van, várjanak meg, mindjárt átmegyek és megvizsgálom.

A faluban nincs gyógyszerár. Receptet csak a nyolc-tíz kilométerre fekvő nagyobb helységekben lehet kiváltani. Pedig a vállalat örülne, ha nyílna patika, de nincs a faluban alkalmas épület rá. Amikor azt mondtam, hogy építsenek egyet, azt kérdezték: — Miből? — Arra gondoltam, csak néhányal kevesebb boltot kellene fölöslegesen felújítani és átépíteni a városban, s máris lenne gyógyszerár K.-n.

Az se tetszett, hogy a nyolc osztályos általános iskola a falu négy különböző pontján van. A hajdani református felekezeti iskolán kívül egy kocsmahelyiséget és egy parasztházat is tanteremnek kellett berendezni. Néhány évvel ezelőtt felhúztak egy elég korszerű, három tantermes épületrészt. Más alkalmas hely híján most itt tartják a tész gyűlést, itt rendezik a bált, itt vetítenek. Persze az apró padokba nem férnek a felnőttek. Felülnek az asztalra és cipőjüket teszik az ülőkére. A négy égtájba szórt hat osztályterem kevés a tanulóknak. Jövőre csak váltott rendben tudják megoldani a tanítást. Ottjártamkor épp azon töprengtek, lehetséges-e, hogy éppen az első osztályosok, a legkisebbek járjanak délután. A nevelőkkel is sok a gond. Kilenc tanerős az iskola, de a kilenc tanító közül csupán az igazgatónak és helyettesének van állandó lakása a faluban. (Az utóbbinak is csak társbérletben.) A többi vagy albérletben él, vagy bejáró. Általában fiatalok, nőtlenek, hajadonok, s csak átmeneti megoldásnak tekintik a K.-i tartózkodást. Egész szívükkel nem tudnak a helyi művelődés serkentőjé lenni. Ezért vannak ilyen véleményekkel róluk: — A munkában sosincs ott, de követelni először tudnak. — A falu szellemi felemelése terén majd akkor tudunk előre lépni, ha azok, akik ezért a legtöbbet tehetnek, a pedagógusok — összefogva a tanácsi vezetőkkel — megfelelő körülmények között és a szükséges támogatással a falu művelődési életének alkotó tényezőivé válnak. A lehetőségek megvalósulása — például kellő számú pedagógus-lakás építése — előtt is teremtsenek a falu vezetői állandó és baráti kapcsolatot az értelmiségiekkel. Amíg csak értekezleteken találkoznak, kevés közös gondon tudnak segíteni.

Szomorúan jártam el naponta a vakolatlan művelődési ház mellett. Csak a csupasz téglafalak álltak, a padlózat helyén gyom virított. Már évekkel előbb elkezdték az építést. Először az Sz. felé ágazó faluvégre tervezték. Nem is lett volna ez rossz hely. A két falu közt egy kilométer a távolság, lassan úgyis beépül, s ha kellő méretekre tervezik, egyszerre két falu kap művelődési házat. De jelszó született: Nem közösködünk senkivel! — Volt a faluban már egy művelődési célokra használt épület. Ezt akarták megtoldani, új tetőzetet húzni rá. Elkészült az első költségvetés. Amikor ledobták a gerendákat, akkor derült ki, hogy a régi vályogfalak nem bírnak el semmiféle átalakítást. Le kellett bontani az egész házat. Új terv, új költségvetés, a KTSZ-ek hosszadalmas munkája. A falak már állnak, de még hiányzik az a kis pénz, hogy az épület végre használható legyen. De vannak, akik már most csóválják a fejüket, mire elkészül, kicsi lesz. Mert az igények nőnek, növekednek, de a lehetőségek szűkebbek.

Jelenleg a falu legszámottevőbb művelődési lehetősége a könyvtár. Az egyik osztályteremben van két öreg szekrény, itt őrzik — kettős sorba zsúfoltan — az iskolai és a községi könyvállományt. (Ilyen kis faluban nem sok értelme van ennek a kettős-ségnek.) A terem egyik sarkába állították a TV-készüléket (ezen kívül még a rendőrpárancsnoknak van TV-je a faluban), az esti adás előtt, hetente kétszer, nyáron is,

itt folyik a kölcsönzés. Az igazgatóhelyettes kezeli a könyveket. Érdekes, kezdeményező ember, testnevelést tanít, de tájékozott a szellemi dolgokban is. Az iskolában láttam, hogy elgondolása szerint kis faliszekrényt szereltek a gyerekeknek, s az apró kis rekeszekben tartják a tanulók a poharat, a szappant és a törölközőt. Úttörővezető, nyáron táborozni viszi a gyerekeket, a FISZ-nek kisállattelepét létesít, nyulakat tenyész, tanácsstag, KISZ sportfelelős, a járási úttörő elnökség, a megyei táborozási bizottság tagja, népfront vezetőségi tag, és a faluban egyedül ő olvassa az Élet és Irodalmat.

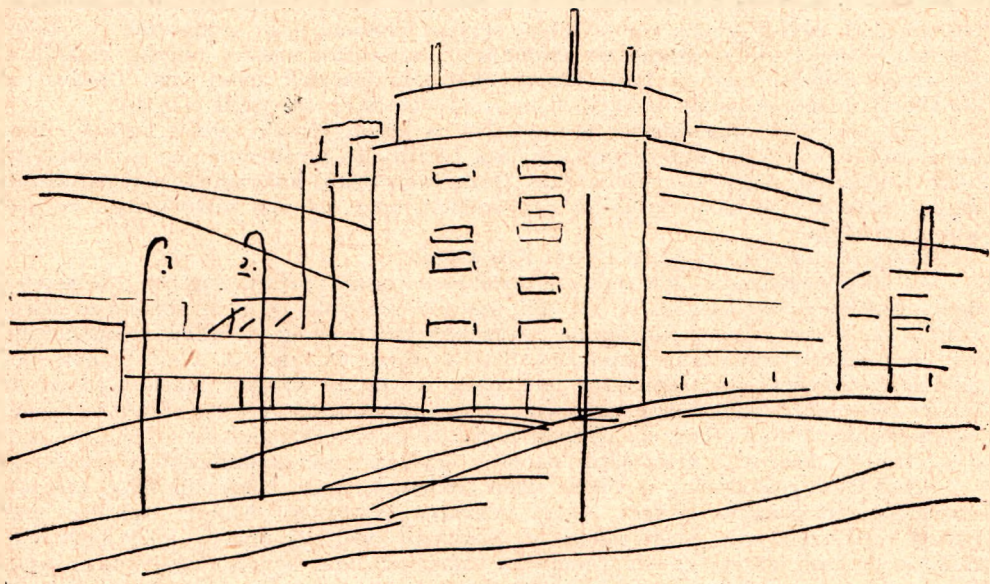
A népkönyvtár könyvvállománya közel ezer kötet. Letéti könyvtárból tavaly lett önálló községi könyvtár. (Az iskolai könyvtaré ennek fele, ez főleg ideológiai munkákból áll, kevés a kötelező olvasmány.) A java regény, kevés a verseskötet, de az Új Magyar Lexikon is hiányzik. Ebben az évben kb. ötezer forintot fordítanak állománygyarapításra. A falu lakosságának egyötöde beiratkozott olvasó. A kölcsönzött művek száma negyedévenként kb. nyolcszáz, tehát majdnem három hónaponként olvasót cserél egy-egy mű. Az olvasottság persze ennél is nagyobb. Hisz ha valaki hazavisz egy könyvet, azt sokszor az egész család végigolvassa, s csak azután kerül vissza. Ezért aztán ha a három hét kölcsönzési határidő lejár, nem szed a könyvtáros bírságot, mert nem hevert olvasatlanul a könyv. A legbuzgóbb olvasó egy vasúti pályamunkás. A beiratkozott olvasók között szép számmal vannak átlalános iskolás korú fiatalok, meg felnőtt emberek, de hiányzik a 14—18 éves korhatár közé tartozó ifjúság. Főleg a szépirodalmat keresik, a mai magyar irodalom javát is szívesen olvasák. Rámutattam egy könyvre, amit éppen akkor hoztak vissza: — Az Égető Eszter? Nagyon kapós könyv.

Az olvasottság felől másutt is érdeklődtem. K.-n nagyforgalmú postahivatal működik. Hárman bent dolgoznak az irodában, négy kerékpáros kézbesítő a környéket járja. Naponta kétszer indítanak postát. A K.-i hivatal kezelésébe tartozó hét községben egy hónap alatt kb. négyezer levelet vesznek fel, s több mint ötezret kézbesítenek ki. Nagy a csomagforgalom is. A fiatal, értelmes hivatalvezető szeretné valami csendesebb helyre cserélni ezt a mostanit. Voltak, akik tíz éves gyakorlattal sem mertek idejönni — mondja. De most már ő is szabadulni szeretne. Naponta tíz-tizenkét órát dolgozik. A hó közepén, meg a végén éjfélig is az irodában van. Tőle tudom, hogy K.-n az újság és folyóirat olvasottsági százalék magasan az országos fölött van. Egy hónapban, júliusban a hírlapok előfizetői és árus példányainak száma 2,600 volt. A postán tartják számon a rádióelőfizetőket is. K.-n a 138 lakás közül 108-ban szól rádió.

A régi faluban — a templom mellett — az egyetlen társas összejövetelt és valamiféle szórakozást nyújtó hely a kocsmá volt. A terítő nélküli, bádog kerti asztalnál, egy pohár málna mellett tűnődöm, milyen lehetőségek rejlenek a mai falusi kocsmákban, az emberek nevelésének milyen iskoláivá lehetne tenni ezeket a helyeket. FMSZ italbolt — milyen jól hangzik. Mi vár bent? Bor, sör kánikula idején sincs. — Majd a télen — biztat a kocsmáros, aki Pécsről jár ki vonaton. — De jó erős aratópállinkával szolgálhatok. — Reggel pár órára kinyit, azalatt is el tud adni belőle két-három litert. — Ha lenne áru — mondja —, havi hatvan ezer forint forgalmat is meg tudnánk csinálni. Most legföljebb negyvenet. A szódavízből nehéz forintot kihozni. — De a málna körül is vastag cigarettafüst gomolyog, esténként emberekkel van tele a kocsmá. Itt jönnek össze negyedórás-félórás diskurálásra az időjárásról, a szputnyikról, a munkaegységről. Elképzelem: tisztára meszelt falak között, fehér abrosszal leterített asztalok, izes ételek és olcsó italok mellett, halk zenével milyen szép falusi szórakozóhellyé, a közös munka utáni közös beszélgetés „piacává” lehetne tenni ezt a mostani kopott, légyiszkos szobát. Az udvaron a lábaspajta üresen árválkodik. Nyáron oda is asztalokat lehetne tenni. Most por, por mindenütt. Az augusztus 20-i búcsú idején is milyen szomorú volt itt minden. Az ízetlen, ragadós meggybortól még berúgni sem lehetett. A veremben ott a jég, de sör nincs. Szódát kapni, de nincs bor. Ám a mogyorócskai maszek csárdás még az Alföldről is összevásárolja az olcsó homoki borokat, s itthon jó áron kimeri.

Megint egy ok a töprengésre: az emberek növekvő művelődési igényeihez nem teremjtük meg a szükséges lehetőségeket. A vágyak, az álmok, a szebb, a kulturáltabb élet távlatai kielégítetlenek maradnak. Kamasz falu — ez járt az eszembe, amikor eljöttem K.-ról. A kamasznak is egyszerre nő meg keze-lába, s a régi ruhából suttán, esetlenül kilógnak tagjai. Mindenbe beleütközik, hangoskodó, elégedetlen, de vannak szép tervei, elhatározásai. A ruhát, a valóságot hozzá kell szabni ehhez a megnövekedett emberhez. Azt hiszem, komolyabban kell venni a falu városiasodásának problémáját. Amit az ott élő emberek elérhetnek (könyv, rádió, újság stb.), azzal élnek — szinte a városi ember színvonalán. Más lehetőségek viszont sajnos kihasználatlanok (gyógyszertár, iskola, művelődési ház stb.). Főként az állami építkezés hiányzik falun. Amikor K.-ra értem, a városi ember fölénye és büszkesége élt bennem. Amikor hazafelé jött velem a vonat és megláttam az éjszakában fénylő, csillogó mecsekalji várost, a rengeteg új épületet, modern házfalakat, s azt az összekomfortos életet, ami e falak között várt — egyszerre szégyenkezés fogott el, rossz lett a közérzetem. Többet kellene tennünk, sokkal többet és éppen nekünk, városlakóknak a magyar falu felemelkedéséért.

(1961. szeptember)

Lantos Ferenc rajza

Achs Károlyné

Kiss Géza

(1891—1947)

Az ormánysági Kákics község volt kálvinista papjának, Kiss Gézának nevével az író és tudományos világ 1937-ben ismerkedett meg, akkor jelent meg Ormányság című néprajzi monográfiája. A nyelv- és néprajztudósok Ormánysági Szótáráért tartják számon és becsülik meg.

Már első művének megjelenésekor nagy elismeréssel nyilatkoztak róla írók és tudósok.

De Kiss Géza nemcsak a szűkebb tudományos világnak szánta művét: fel akarta hívni a figyelmet az ormánysági magyarság pusztulására, ezért úgy írta meg, hogy a „nagyközönség”, diákok, tanárok, maga a nép olvassa, megértse. Ez bizony sokáig csak kívánság maradt, hosszú ideig alig olvasták művét azok, akiknek szánta.

Falujának népe leplezetlenül ellenségesen fogadta. Tanúja voltam, mikor Kiss Géza szombatesti csöndjébe egy részeg ember rontott be, s hangos káromkodással fenyegette, amiért ország-világ elé vitte a felesége halálakor elhangzott siratóéneket. Századokkal ezelőtt szokás volt a falusi egyházi életben, hogy „kihordták” a papot. Ha nem voltak vele megelégedve, családostól, bútorostól kocsira rakták, valahol a határban letették: menjen Isten hírével. Ezt szándékoztak tenni Kiss Gézával is könyvéért, megcsúfolásnak érezték, hogy a nyilvánosság elé tárta életüket.

Ma már ez az ellenségesség is megszűnt. A közeli Vajszló község úttörői otthonukat róla nevezték el. Egy ormánysági falu párttitkára a rádióban, úgy nyilatkozott, hogy Kodolányi regényei mellett Kiss Géza könyvének köszönheti hivatástudatát. Faluja „szülőkéi” se mennek úgy el sírja mellett, hogy egy-egy kapavágással ne igazítanának rajta.

Hogyan jutott el idáig? Ki is volt Kiss Géza?

Mindig idegenkedett tőle, hogy „értékeltesse” magát. Szerénységében szinte mindent megsemmisített (levelezést pl.), ami személyéről szólt. De a rá vonatkozó dokumentumok a kort is élénk tárják, az ő sorsában múltunk egy darabját szemlélhetjük.

A baranyai református papoknak, Sztárai Mihályok, Szegedi Kis Istvánok utódainak évszázadok óta társadalmi feladataik is voltak. Amikor Mária Terézia az iványi reformátusoknak fából való „kitsiny Oratóriumocská”-ért könyörgő kérvényét 14 évi huzavona után elutasítja, nyilván nem a vallásos ceremóniáktól fél, hanem attól a szellemtől, amelyet a református papok s egyúttal „oskolamesterek” terjesztettek.

Kiss Géza családjában is voltak ilyen „rebellis” papok. Négy közvetlen őse volt ormánysági református lelkész. Anyai nagyapja, Munkácsy Albert, Táncsics nyílt hangú kertesként tette nevét üldözőtté. Nagyrészt neki köszönhető, hogy 1848. jún. 20-án a Siklóson összegyűlt nép Táncsicsot választotta meg képviselőjéül. 1848 nyarán Kossuth szózatára egy paptársával több ezer főből álló kaszás ormánysági népfölkelő sereget vezetett a horvátok ellen. 1848-ban az Újépületben vagyonelkobzásra és 10 évi vasban eltöltendő várfogságra ítélték.

Kiss Géza életének, művének elemzésénél nem hagyhattam említés nélkül azt az eszmei örökséget, amelyet a nagyapa hagyott más korban élő, részben más eszközöket használó, de céljaiban, szinte fanatikus elszántságában mégis a nagyapa sorsát vállaló unokájára.

Munkácsy árváját vette feleségül a parasztiúrból pappá lett Kiss József kákicsi

lelkész, házasságukból született 1891. febr. 26-án Kiss Géza. Nehéz körülmények között nevelődött, heten voltak testvérek. Első tanítói között volt az a ma is élő Farkas Éva néni, aki kis dajkájaként taníttatta az ormánysági nyelv édes szavaira, s akinek későbbi népzenei gyűjtésének értékes darabjait s egyik legszebb siratóénekét köszönhette.

A gimnázium alsó négy évét Kúnszentmiklóson végezte. Patronusai között volt Baksay Sándor, írásaival ő mélyítette el benne az ormánysági nép iránti ragaszkodást. A fiatal latni tanár, Mészöly Gedeon növelte benne okos pedagógiával az úgyszólván élő tudásszomját.

Felső gimnáziumba a nagymúltú pápai kollégiumba került. A gimnázium végzetével keletkezett életének az a konfliktusa, amely szinte élete végéig fel-feltámadt, ha kemény fegyelemmel, feladatvállalásokkal el is nyomta. Irodalomrajongó, a klasszikus nyelvek lelkes tudója, s költői ambíciójú is: hivatásérze a tanári, irodalmi pályára, — s az apai kijelentés: csak teológiai tanulmányait hajlandó támogatni. Valószínűleg az anyagi szempontok döntöttek, hiszen a pápai teológián 200 K évi segílyt kapott. Már itt mutatkozott Kiss Gézában a később is többször jelentkező ellentmondásosság, s ez nála mindig szenvedésekkel, vívódásokkal járó belső összezapásokat jelentett, és kialakította s kötelezővé tette magának az áldozatvállalás, szolgálat filozófiáját.

Nem volt könnyű magára erőltetni ezt a filozófiát. Külsőleg elfogadta, amit a körülmények rákényszerítettek. Belsőleg örök lázadás volt, örök csakazértis, mondhatnám: kicsapongás a rákényszerített pályáról. A pálya keret volt, de életének tartalmát a kor- és magaválasztotta feladatok adták meg.

Lipcsei tanulmányi év után Pestre került segédlelkésznek (1914). A világháború hordta már áldozatait a fővárosba. Papi teendők sokasága sebesült katonák, szenvedők mellett. De a lekötöttség se engedi elaludni a régi vágyat. Munkája mellett beiratkozik a bölcsészetre. Egy évig abban a reményben él, hogy elvégezheti. De a nyugdíjba kényszerített öreg kákicsi pap nem bírja a háború nyomorúságát. S megint győz a körülmények kényszerítő hatása: Kiss Géza megy Kákicsra lelkésznek. Akkor még: hogy szüleit segítse. De belső vívódásoktól őrlődik. Évek mennek rá erre a kínlódásra. Az évek szüleit is elviszik, s marad a magányban. De ekkor már kedvtelésként gyűjtögeti az ormánysági népelet adatait, figyeli azt az életet, amelyet kisgyerekként látott, Baksayban olvasott, de amellyel addig tudatosan nem foglalkozott. Gyűjtöget, de még nem tudja, hogy ez lesz az a feladat, amely megadja tartalmát az idekényszerített életnek. Ebben az időszakban találkozhatott Kodolányi Jánossal. Így valóban megfigyelhetett Kodolányi rajta olyan vonásokat, amelyekből megalkotta a szerb megszállás utáni Baranya értelmiségi típusai közt azt a kákicsi papot, aki magánosan, Toldi lovaként él nyomortanyáján, néprajzi gyűjteménye van ugyan egy-két kötetre való, de életkedve semmi. (Kodolányi: Vízválasztó, 52. o.)

Persze, Kiss Géza sokkal összetettebb egyéniség volt, minthogy ezt a maga kínján rágódó, beteg, tehetetlen Kodolányi-alkotta figurát azonosíthatnánk vele. Ez is volt, de csak nehéz perceiben vagy azok előtt, akikben barátot érzett, tehát feltárhatta nekik küzdelmeit is. Ilyen barát volt Csikesz Sándor csányoszrói lelkész majd debreceni egyetemi tanár, aki duzzadó életakarásával újra meg újra talpraállította Kiss Gézát. (Kodolányi Farkas és Kosdy tisztelő, Vízválasztó, Három pap.)

A nép nem ezt az oldalát ismerte akkor sem. Biztatás, segítőkészség, tanítási akarás jelezte faluja iránt. Esti előadásokat tartott, a fiatalságnak, az irodalom szeretetére nevelve őket. Könyvtárát közprédára bocsátva szoktatta olvasásra népét. Gyümölcsnemesítő kísérleteit szinte az egész falura kiterjesztette, oltogatott, szemeztetett. Országos kiállításon díjat nyer almájával — nem egyéni ambícióból, hanem hogy bizonyítsa népének: érdemes gyümölcsstermeléssel foglalkozni. Kis fizetéséből orvoshoz segítette a rászorulókat. Népe így emlékezik rá az akkori időből is.

Hivatalos körök is tudják már, hogy néprajzi gyűjtéssel foglalkozik, ő az 1926-os mohácsi kiállítás néprajzi részének egyik rendezője. 1926-ban népdalainak egy része is le van már jegyezve.

Szülőföldje iránti különös rajongását nagyobb terjedelmű írásban 1927-ben fejezte ki. Jó barátja, Zsinka Ferenc, a Nemzeti Múzeum tudományos dolgozójának

biztatására foglalja írásba több éves néprajzi gyűjtésének eredményeit. Ebből a tanulmányból közölt részleteket a Protestáns Szemle az Ormányság címen. Foglalkozik itt az ormánysági családi hajlékkal, születési, lakodalmi, temetési szokásokkal, foglalkozásokkal (makkoltatás, lovaszság, halászás, csikászás). Egyetlen forrásként a népelet esztendőkre visszanyúló lelkiismeretes tanulmányozását említi, de munkája végeztével eredményeit a meglévő irodalommal is összevetette.

Az Ormányság gazdasági életéről, fejlődési lehetőségeiről hosszú évek megfigyeléseinek eredményeit írja meg az egykéről szóló első nagy tanulmányában. (Prot. Szemle, 1929. ápr.) Felmérte, hány hold átlagon, milyen körülmények között dolgozik népe, hogyan teszi a környező nagybirtok lehetetlenné a fejlődést, milyen állapotban van az ipar, a kereskedelem, milyen a nép magatartása, életigénylés, küzdőkészség terén. A megoldásra is vannak gondolatai: az állam vegye át nemcsak a nagybirtokokat, hanem az egykéző nagyparasztok birtokait is, s adja örökül vagy kisbérletül a föld nélküli, vagy kis birtokon küszködő magyar családoknak. Ipart kell teremteni a népnek, felkarolva a helyi háziipart, lentermelést, művészi szövést, a termékek értékesítésére népművészeti árucarnokot kell felállítani.

Publicisztikáját az örök elégedetlenség, támadó szókimondás, kemény felelősségrevonás, egyházi és világi tekintélyek rombolása jellemzi.

Így intette az egyházat 1930 szeptember elseje után a Marx elleni frontba tömörüléstől, s emberi közelbe hozva meleg szavakkal egy proletárasszony alakját, a „nyomor irtózatoss kérdésre” hívja fel a figyelmet. (Szeptember 1. után, Ref. Figyelő, 1930. szept. 6.)

A gazdasági válság éveiben falujában figyeli a kisparaszt már élni se tudó vergődését. (Péter, Ref. F. 1932. márc. 9., Dal a 70 kiló búzáról, Ref. F. 1932. júl.)

A falu egészségügyi helyzetét több írásában fájdalmasan elmaradottnak látja, lírai keserűséggel siratja el nyilvánosan is az orvosi költség híján szülésébe belehaló fiatalasszonyt. (Mária, Ref. F. 1931. márc.)

Nem rejtegeti népe hibáit sem, bár felelőssé mindig a rendszert teszi. Megdöbentő adatokat közöl, mit rombolt a falu erkölcsi állapotán, hogy szinte kenyerét pótolja az olcsó termő Noával. (A Noa, Ref. F. 1930. A falu erkölcsi állapota, Ref. F. 1930. nov.)

Nagy távolságba nem hallatszhattak el ezek a kiáltások, nagyrészt csak az egyházi sajtó csendjét verte fel velük, azért eléggé magánosnak érezhette magát a küzdelemben.

Tanúkat szeretne, akik a helyszínrre jöve látnák a valóságot, s messzebbre kiált-hatnának nála. Társakat keres a küzdelemhez.

Ezt a messzebbre kiáltást Illyés Gyula Nyugat-beli cikke, a Pusztulás jelenti. Ennek nyomán szélesebb körben kezdenek foglalkozni nem is csak az Ormányság, hanem a Dunántúl helyzetével és jövőjével. (Nyugat, 1933, 189. o.)

Illyés Gyula Fülep Lajos zengővárkonyi református lelkésznel és egyetemi m. tanárnál járt, s az ő biztatására és vezetésével (Illyés hivatkozik Fülep szerepére, Nyugat, 1934. ápr. 16.) vizsgálta meg a dunántúli egyke-kérdést. A magyarság fogyása különösen kétségbeejti, látva a német imperializmus Dunántúlra is szemet vető terjeszkedését.

Illyés bevezető tanulmánya nyomán közli a Nyugat az „Elfogy a magyarság an-két” megnyilatkozásait. Babits az első hozzászóló. Ő is Fülep Lajosra hivatkozik: „Amit őtöle hallottam a baranyai magyarság pusztulásáról, az valami ijedt fantázia lázremének látszott. Pedig minden szó tény és élmény volt: azaz gyötrődés és keserű-ség. Fülep a maga falujában megpróbálta a donkisotti harcot egy apatikus nép ön-gyilkos erkölcsével. »Már késő, nincs segítség!« — nyögte...” (Nyugat, 1933, 269. o.)

Maga Fülep Lajos szól a kérdéshez leglázasan, legmeggyőzőbb hangon „Mit mond a szemtanú” címen. (Nyugat, 1933, 281. o.) Kiss Géza is hivatkozik, mint aki „közismert szaktekintély az ormánysági dolgokban, odaváló születés, nép és vidék legalaposabb ismerője”, s felhívja a figyelmet Kiss Géza 1929-es cikkére.

Valószínűleg ez a felpezsdült érdeklődés készteti Kiss Gézát, hogy Illyés Gyulá-nak statisztikai adatokat küldjön két faluja magyarságának fogyásáról. Illyés meleg

hangú levélben válaszol s nyilvánvalóan Illyés biztatásának engedve írta meg Kiss Géza a Protestáns Szemlében cikkét az egykéről. (1934. jan.) Kiindulásul közli ugyanazt a statisztikát, amelyet Illyés Gyulának küldött. Két kis falujának születés statisztikája száz évre visszamenőleg s az adatokból készített grafikonok. A továbbiakban, mintha valóban vitaanyagot akarna szolgáltatni a Nyugatnak — ahogy Illyés ajánlotta neki az érdeklődés felkeltésére — az egyke okaít új szempontokból vizsgálja. Grafikonjai azt bizonyítják, hogy a születések száma az 1860-as évektől kezdve fokozott gyorsasággal esett, amikor a „különözés”, azaz a függetlenné váló jobbágybirtok elkülönítése az uradalmitól, a közös legelő, erdő megszűnése, tehát a rosszul, fél-megoldásokkal végzett jobbágyfelszabadítás a nép életlehetőségét megszüktette. Követeli, hogy a föld és nép viszonyát változtassák meg, de nem jut el radikális megoldások igényléséhez. Ő is, mint a Nyugat-ankéton Fülep, a földreformban, telepítésben és örökösödési törvényben látja a kérdés megoldását, egy új orvosi gárdától vár sokat, és nagy leleplező eredményt remél egy kidolgozandó egyke-térképtől. Ezzel a tanulmánnyal Bajcsy-Zsilinszky lapja is foglalkozik.

Fülep Lajossal való kapcsolata ebben az időben már baráti vá kezd válni. 1933. szept. 5-én volt Baranya megye közönségének rendes kisgyűlése, amelyen Fischer Béla alispán hatására javaslatot terjesztett elő, hogy a vármegye gyűjtesse össze és adassa ki a baranyai magyarság szellemi néprajzának termékeit. (Berz. Bar. Bevezetés.) Valószínűleg ezzel egyidőben indult meg a tárgyi néprajzi gyűjtés, s ennek során irányító körútján Fülep Lajos Kákicsra is eljutott. (Fülep L. emlékezései.) Személyesen ekkor ismerkedtek meg egymással. Fülep munkáját segítette Kiss Géza 1934. febr. 6-án a református papság számára tartott egykeértekezleten. Itt Fülep Lajos tartott nagyhatású előadást, adatszerűen tárva fel a német terjeszkedést s a magyarság fogyását.

Illyés Gyula is foglalkozik még egyszer a kérdéssel 1934. áprilisában (Nyugat, 1934. 8. sz.), a cikkében közölt k.-i és m.-i adatok Kiss Géza leveléből valók, Kákicsra és Marócsára vonatkoznak. Ebben a tanulmányban fordul Illyés kiáltvánnyal az ifjúsághoz, biztatva a falu megismerésére és a megoldás kivívására.

Illyés Gyula első írása óta egyéb fórumokon is nagy a felporzódulás. A Szabadság ismételten foglalkozik a „Dunántúli veszedelem” kérdésével. (Szabadság, 1934. márc. 18., ápr. 1., ápr. 15.) Bajcsy-Zsilinszky Endre, Talpassy Tibor és Kodolányi János személyesen is nekivágnak az útnak, hogy Baranyát körüljárják. Legtöbb állomásaik Zengővárkony, Kákics, Vajszló, legtöbb adatot a három ormánysági szakértőtől, Fülep Lajostól, Kiss Gézától, dr. Herbert Jánostól szereznek. Mindhárman írnak élményeikről, gondolataikról, itt csak a Kákicsra és Kiss Gézára vonatkozó megjegyzéseket ismertetem.

Bajcsy-Zsilinszky Endre optimizmusra és pesszimizmusra egyaránt talál okot. Egyrészt csodálatos kultúrtermékekkel találkozik. Fülep Lajosnál néprajzi tárgyak formájában. Kiss Géza „remek népdalokat” dúdol előttük. Másrészt dermesztő adatokkal ismerkednek meg a nép pusztulásáról Kiss Géza statisztikáiból. Elismerő és keserű hangját idézem: „Optimizmusra hangoló jelenség a pusztuló magyarság e földjén, hogy itt olyan református papokkal találkoztam, kiknek hatalmas könyvtárszobája köröskörül a mennyezetig roskadásig tömött könyvespolcokkal telve, kiknek eredeti tudományos eredményei csak azért nem hatnak Budapestig, mert művészet-filozófia, népdal, népművészet, csodálatosan gazdag tájszótár, mely világraszóló erővel hirdeti a magyar népi alkotóerő kimeríthetetlen gazdagságát s az egyke ellen való szívós és magános harc: mindez nem sokat érdeklí a budapesti hivatalos hatalmaságokat.” („E szűzi földön valami rág...” Magyarország, 1934. ápr. 8.) Fülep Lajost és Kiss Gézát méltatja így Bajcsy-Zsilinszky.

Talpassy szintén hivatkozik Kiss Géza adataira. (A magyar pusztulás országában. Szabadság, 1934. máj. 6.)

Kodolányi 17 év után jött újra ide, elszörnyedt a látott változás miatt. (Talpassy közlése, uo.) Ő foglalkozik legrészletesebben a látottakkal. Cikk-sorozata végigviszi az olvasót Ormányság több faluján, a pusztulás képét rögzítve. Utolsó állomásként érnek „az Ormányság szenvedélyes szerelmese és kihalásának esztendői óta szemlélője,

Kiss Géza református lelkész ősi parókiájára...” A szűkebb ormánsági látókörből Kiss Géza vezette ki őket — írja Kodolányi. Grafikonok százaival bizonyította nekik, hogy túl Baranyán is fennáll a magyarság fogyásának veszélye. Kodolányi riportjában felhasználja azokat az adatokat, epizódokat, amelyeket Kiss Géza mondott el, és írt meg régebbi írásaiban népe jellemzésére. De érdekesebb ebben a riportban a marócsai jubileumi istentisztelet leírása. Kiss Géza a népnek is feltárja a pusztulás adatait. Kodolányi a jövőjét sirató és önmagát temető népi istentiszteletének hatására visszakérdezi, amit Kiss Géza egy évvel előbb Kodolányi elbeszélésével kapcsolatban kérdezett: „Hangzott-e el már ennél megrendítőbb jajkiáltás a magyar életben? Filmre kellett volna felvenni a kis *baranyai* falu istentiszteletét a *sírva beszélő pappal és a sírva hallgató hívekkel...*” (Nincs gyerek — kié a jövő? Magyarország, 1934. ápr. 14.) Ez az istentisztelet lesz Kodolányi Földindulás című darabjának megnyitó jelenete. (Kodolányi: Kik és miért vádolnak engem plágiummal? Magyar Élet IV. évf., 7. sz., Pálóczi Horváth L.: Lássuk az „eredetét”. Magyar Élet VI. évf. 11. sz.) Ide kívánczok még Kodolányi útinaplójának szeptemberi részlete. Méltatlankodással, keserűség hangján beszél róla, hogyan vész szinte kárba a 3 baranyai kutató munkájának minden eredménye. Milyen könnyen, süket némasággal halad el munkájuk mellett az egész sajtó, az egész közvélemény, pedig eredményeik talán döntő lépéssel vinnének előre a baranyai nép életének megváltoztatásában. Kiss Géza Szegedi Füzetekben megjelenő tájszótárát pl. egy-két tudós veszi csak észre, népdalai, statisztikái a kis parókia évszázados falai között hevernek észrevétlenül. (Szabadság, 1934. szept. 30. Útinapló a pusztuló Ormánságból.)

Ez a megnemértés, bizalmatlanság az adatok iránt, közöny, sőt ellenségesség a hatóságok részéről segített helyett bizony lelohaszthatta volna a harcikedvet. Aki közlelebbről ismerte Kiss Gézát, az tudja csak, mennyi éjszakát is elrabló önmarcangolásába került, hogy mindig talpra álljon. A hitleri imperializmus erősödésével egyre jobban hatalmába kerítette a magyarság pusztulásának gondolata, amúgy is túlérzékeny idegrendszerét, szinte lenyűgözte a magyarságféltés. De ettől csak hangjának szenvedélyessége növekedett. Világosan látta, kit kell felelőssé tennie a rosszabbodó helyzetért — a nagybirtokot —, de ugyanakkor az ún. „középosztálytól”, értelmiségtől várta, hogy cselekvésre kényszerítse a vezető politikusokat. A forradalmi megoldásnak nem tudott híve lenni. A népet úgy tekintette, mint a nagybirtok bűneinek áldozatát. Eppen ezért szinte beteggé tette, ha népe sem értette meg az érte való küzdelmet. Pedig ez a megnemértés, a „kiszervezés” miatti sérelem már ekkor is megnyilvánult. Később már súlyos támadások is érték és ezért el is akart menni.

Mikor aztán alkalma került az elmenetelre — négyszer ajánlottak fel neki konkrét formában új és „jobb” állást — visszautasította. „Ki törődik ezzel a nyomorult néppel, ha én is itt hagyom?” (Kiss Gézáné emlékezései.)

Ebben az évben Ravasz Lászlónak vezércikke jelent meg a Budapesti Hírlapban a „Lélek korszaka” címen. Ezzel polemizál Bajcsy-Zsilinszky. (Magyarország, 1934. máj. 29.) Bajcsy a magyarság gazdasági problémáira hívja fel a figyelmet. Először a gazdasági igazságtalanságokon kell változtatni, azután lehet áttérni a „lelkiek” rendezésére. Kiss Géza kettejük gondolatmenetéhez kapcsolódva foglalkozik a magyarság sorsával. Bírálja a telepítésre vonatkozó kormánypolitikát, s a 3 millió koldus holnapjának a kérdését abban perspektívában veti fel, ha az ország „idegen impérium” alá kerülne. „Ha a mi lelkünk érzéketlen halott annak a 3 millió koldusnak a meglátására, ha mi egyszer lekerülünk a cselekvés színpadáról, — hiszen az a 3 millió magyar koldus éhen fog akkor halni. Ha mi nem törődünk velük, fognak akkor törődni velük?”

Az Illyés felszólítására januárban írt egyke-cikkét most egy jóval élesebb hangú, alaposabb tanulmány követi. 1934. júniusban a budapesti teológián egyke-ankétot rendeztek. Ennek eredményeit memorandumba foglalva terjesztették a kormány elé, persze hatástalanul. (Szabadság, 1937. nov. 28.) Itt elhangzott előadásában (Prot. Sz. 1934. júl.) A birtokviszonyokkal adatszerűen foglalkozik, s türelmetlen keménységgel támad a nagybirtokra. Tépelődéseinek eredményein végigviszi az olvasót. Megdöb-

bentő adatokat közöl arról, hogyan lett a gazdasági ok eredményeképpen közfel-fogássá, erkölcsé az egyke akkor is, amikor a gazdasági ok megszűnt. Mégse lehet „lelki úton” megoldani a kérdést, ahogy sok „farizeus” képzei. Az eddigi megoldási követelmények mellé még olyan egészségügyi intézkedéseket is kíván, amelyek megkönnyítik a gyermeknevelést. Ha egyszer feldolgozzuk Ormánysági múltját, s szükségünk lesz dokumentumokra a nép gazdasági, egészségügyi, erkölcsi helyzetét illetőleg, nem szabad kifelejtelnünk ezt a tanulmányt forrásaink közül. Éles hangjára jellemző egy apró párbeszéd, amely az egyke-ankát után folyt le Kiss Géza és az ankéton résztvevő 3 ismeretlen fiatalember között. „Nagytiszteletű úr, tudja-e, hogy azokért, amiket mondott, börtön jár?” „Tudom...” „De mi is ott leszünk Nagytiszteletű úr mellett.” (Kiss Gézáné emlékezései.)

A gyermeknevelés megkönnyítését máshol is követeli, erősen romantikusnak hangozhatott az a kijelentése, hogy a tulajdonost, aki azért tette ki lakásából Kiss G. pesti munkás ismerősét, mert 3 gyermeke volt, vagyonek Kobzásra kellene ítélni. (Pusztulunk-veszünk. Ref. Híradó, 1935. jan.)

„Vess rám egy-két kapaföldet...” Ez a címe következő felháborodott hangú írásának. (Ref. Élet, 1935. márc.) „Talán megérdemlem tőled” — ez a folytatása a címben idézett versikének. Temetési szokásról beszél, azért szokták vetni az „egy-két kapaföldet”: tudja meg az a halott, hogy siratjuk. Nyírségi nincstelen családokra veti a „kapaföldet” írásával. A Nyírség nincstelen földmunkásai úgy hallották, hogy Délbaranya református községei elnéptelenednek, s ott földhöz, házhoz, munkához lehet jutni. A hírre mintegy háromezren utolsó értékeiket pénzzé tették, hogy vasúti jegyet válthassanak Baranyaig. Egy részük az út felét gyalog, hófúvásban tette meg, Pécsig is eljutott. Más részük elé előbb állt már a csendőrség, s mindnyájukat visszatoloncolták szülőföldjükre. (Féja: „Zselénzky gulyása, Tisza urak csőze”, Szabadság, 1935. febr. 24.) Ennek a nekiindulásnak reális alapja az volt, hogy a pécsi diákok telepítési akciója révén 16 nyírségi család helyet kapott már Baranyában. Boldog leveleik nyomán indult meg a „baranya-vándorlás”.

A kormányígérte, de meg nem valósított reformtervek, a hitlerizmus erősödése a csalódást és a felülről való reformok reménytelenségét olyan erőssé tette Kiss Gézában, hogy 1936 januárjában megírja legradikálisabb hangú cikkét „A magyar föld problémájá”-ról. (Ref. Élet, 1936. jan.) Kiindulásul megerősíti azt a gondolatot, amelyet a „Lélek korszaka” című cikkében vetett fel: a vad iramban előretörő imperializmus újabb világháborúba sodorhat bennünket, s ha még mindig ráérünk a magyar nép belső problémáinak megoldásával, az imperializmus győzelme a mi pusztulásunkat jelenti. A nagybirtok és kisbirtok arányát számszerűleg bemutatja a „tudatosan és gonoszul sírba kényszerített ormánysági magyarság” területén az 1923. évi földreform utáni adatokat tekintve. A létszám-fogyást is megállapítja, de csak azért, hogy a nagybirtokos-politika felelősségét növelje. Fíllérre kiszámítja, miből él K. község (kéziratos glosszája szerint Kapuvár) 2—3 átlagos holdú parasztsága. S a helyzet-képnek egész Ormányságra és egy községre vonatkozó lázító hangú leírása után rátér a hitbizományi és telepítési kormányjavaslatok éles bírálatára. Parasztaival számított ki, hogy a kormányjavaslat szerint éppen a rászorulóknak nem juthatnának földhöz. Tényekkel bizonyítja, hogy az igazságtalan adópolitika mennyivel nagyobb terhet ró a kisbirtokosra a nagybirtokosnál. A nagybirtok helyére falut kellene telepíteni. „De (a jogi paragrafusok tömege) minden utat elzár azzal, hogy a hitbizomány jelenlegi ura élete fogytáig birtokban marad. Isten éltesse Baranya hitbizományi urait az emberi kor végső határáig, de az én Ormányságom népe akkorra már túl lesz a segítség minden határán, mert egyszerűen — nem lesz.”

Evvel az írásával Kiss Géza eljut a bátor bírálatnak, nagybirtok elleni támadásnak legmagasabb fokára. (A sellyei állomáson Draskovics gróf intézője barátja felé lobogtatta a cikket: „Bolond ember ez a Kiss Géza. Gazdaggá tenné a gróf, csak hallgatna.” Kiss Gézáné emlékezései. (De abban, ahogyan a megoldást elképzei, újra megmutatkoznak a népi írók egy részénél jelentkező korlátok. Egy „lélekben” megújult és átalakult intelligenciától várja, hogy végigjárva a falvakat-pusztákat, fel-

mérje a reális helyzetet, és nem ábrándképeket szöve, de a mártíromságig menő áldozatvállalással teremtsen meg a jövőt.

100 éves templomának ünnepét is azért rendezte meg 1936-ban, hogy vendégeinek beszélhessen az Ormányságról. Itt elhangzott előadásából Kákics és Ormányság történelméből tudunk meg érdekes részleteket, különös élességgel beszél Mária Terézia korának magyar-ellenességéről. (Talpas szentegyházak, kőtemplomok, 1937, Kálvin-könyvtár 17. sz.)

Ez az időszak a falukutató munka fénykora. Szinte népvándorlás indul meg Kákicsra is. Egyetemi fiatalok, néprajztudósok, zenészek, írók jutnak el Kiss Gézához. (Farkas Ferenc, Ortutay Gyula, Gunda Béla, Vaszy Viktor, Berze Nagy János stb.) A népi irodalom 1935–38-as szakaszának legradikálisabb hangú képviselői közül Fėja Géza és Kovács Imre látogatja meg.

Kovács Imre perének főtárgyalásán is hivatkozik Kiss Gézánál szerzett tapasztalataira. (A néma forradalom. Kovács Imre izgatási és nemzetgyalázási pere. Szolgálat és írás munkatársaság kiadása): „Találkoztam olyan református papokkal, akik már beleőrültek ennek a szörnyű tragédiának figyelésébe. Hivatkozom Kiss Géza kákicsi lelkészre, aki 25 éve viaskodik az egykével és 25 év alatt nem tudta elérni, hogy legalább egy gyermekkel több született volna.” (1937. okt. 27-i főtárgyalás szövege. 28. o.) 29. o.: „És én sem tettem mást, mint megírtam azt, amit láttam és hallottam. Kiss Géza Kákics határában gyűjti a növényeket és virágokat, kijár a rétekre, földekre, elmegy az eredőkbe. Aztán felkeresi a házakat és szedi össze az etnográfiai vonatkozású tárgyakat. Azokat kirakja a parókián egy nagy asztalra és esténként behívja a falu öregjeit, hogy mondják meg, mi egyes tárgyak és növények ormánysági neve. Ezt azért teszi, hogy megmentse ennek a népnek a nyelvét, kultúráját az utókor számára. Tanú akar lenni, hogy milyen értékes népet ítéltek itt halálra. És ahogy ő mondja: készíti egy nép testamentumát.” 30. o.: Elnök: „Ha testamentumot készít, készítheti a sajátját, de ha a nemzetet tünteti fel úgy, hogy annak testamentumot kell készíteni, akkor kiteszi magát annak, hogy a kir. ügyesség ellen is vádiratot fog készíteni.” Vádlott: „Azt nem szabad megtenni, mert Kiss Géza jó magyar ember és nagy szolgálatot tesz a nemzetnek. Ő sem tudja tétlenül nézni a magyarság pusztulását, hiszen amióta ott van, 100 lélekkel fogyott a község lakossága, de legalább megmenti a legtörzsökösebb magyarságnak a kultúráját. Mit is tehetne mást? De bátorodom hivatkozni egy másik papra is: Fülep Lajos zengővárkonyi lelkészre. Ő valamikor a legnagyobb harcosa volt az egyke elleni küzdelemnek, de látta annak reménytelenségét és most hallgat. És ez szörnyű...”

Az írói perek nem hallgattatják el Kiss Gézát. A Szabadság részletesen beszámol előadásáról, amelyet Ormányság népéről tartott Budapesten a Református Férfiak Társaságában. (Szabadság, 1937. nov. 21.)

S ezen az őszön jelenik meg Ormányság című műve. Szociográfiai részével s céljával — az értelmiség felelősségének a felkeltése a parasztság problémái iránt — szervesen kapcsolódik eddigi publicisztikai munkásságához. Ugyanakkor ez a mű Ormányság hiteles néprajza.

A mű nem elvont, száraz, sematikus, hanem szinte feltámasztja azt az életet, amelyet Ormányság népe élt, ugyanekkor az ízes előadásmód sohase válik a tudományos megbízhatóság rovására. Megismerjük a könyvből Ormányság földjét, a nép hajdani „szállásait”, lakóhelyeit, erdei-mezei foglalkozásait, a betyárvilágból is ízelítőt kaptunk. A népviselet leírásával olyan ruhadarabokat is bemutat, amelyeket ma már meg sem találunk. A népszokásokkal foglalkozó részekből meglátjuk a nép életét „bölcsőtől a koporsóig”. A babonás gyógyítások, táncok, gyermekjátékok, köszöntések, a néphumor szintén helyet kapnak a könyvben. Különösen értékes a tájszótár elkészülte előtt a kötet 100 lapnyi tájszógyűjteménye, valamint az a népzenei függelék, amelynek darabjait Kiss Géza nagyobb gyűjteményéből válogatta ki Farkas Ferenc és Veres Sándor. A könyvben a szociográfus is bőven talál anyagot a „Múlt és jelen” c. fejezetben, ahol Kiss Géza évszázadokra visszanyúló történelmi adatok alapján próbálja rekonstruálni az Ormányság történelmét, különös tekintettel a nép gazdasági helyzetére és népszám alakulására. Az a szempont vezérelte az egész fejezet meg-

írásában, hogy itt is kifejezze nemzetföltétését a hitleri imperializmustól. Új gondolata az, hogy magában a nébben kell felkelteni a hitet önmaga és jövője iránt. A nép akarása, újra kezdeni tudó küzdőképessége nélkül nem lehet megmenteni a népet.

A művet egyetemi professzorok, írók, újságírók ismertették.

Kovács Imre Kiss Géza után „egy pusztuló nép testamentumának” nevezi, s „a magyar történelem legszörnyűbb vádiratának” látja. A könyv írójáról úgy beszél, mint aki „mindig arccal fordult az ormánysági egykés nép halálba induló tömegei felé és lassan elégett a reménytelen küzdelemben.” (Ref. Élet, 1938. febr. 19.)

Kodolányi János a magyar kultúrélet legjelentősebb eseményei közé sorolja a könyv megjelenését. Kiss Gézát úgy említi, mint mestereinek egyikét, s ez a kapcsolat indítja rá, hogy a művet részletesen bírálja. (Magyar Élet, 1938. febr.)

Nincs itt terünk idézni a baráti megnyilatkozásokat s különböző folyóiratok, újságok hasábjain megjelenő kritikákat. De hogy a könyv széles körben hatott, annak egyik jele Móríciz Zsigmond kákicsi ill. baranyai útja.

Móríciznak 1937 szilveszterén küldte ki a művet Bereczky Albert, budapesti lelkes, Kiss Gézának diákkorától kezdve legbelső barátja. Csak bele akart nézni Móríciz, de „feltűzelte, mint a jó baranyai bor” (Pesti Napló, 1938. jan. 9.), egész éjjel olvasta, s reggel utazott is Kákicsra Kiss Gézához. Első érzése a csalódottság volt. A könyv futólagos olvasásakor Móríciz nem figyelte meg: a néprajzi mű azt az életet rekonstruálta, melyet Kiss Géza is már csak az öregek elmondásából ismert. Móríciz szemrehányással illette Kiss Gézát, hogy becsapta őt, nincs már az a világ, amelyet itt látni akart. (Kiss Gézáné emlékezései.) Véleményem szerint regénytémát keresett — ezt később bizonyítom is —, de nem talált ebben a pusztuló faluban. A nyomott hangulathoz az is hozzájárult, hogy Kiss Géza súlyos anyagi gondokkal küzdött, a mű kiadásával járó költségek nehéz adósságokba sodorták, s Móríciz éppen akkor érkezett, amikor az adósságok miatti depressziós állapot legjobban elhatalmasodott rajta. (Móríciz Virág: Apám regénye 455. o., —y F—: „Ormányság”, Kelet Népe 1938. ápr.) Így töltött 5 napi kákicsi tartózkodás alatt vagy után írta meg első ormánysági riportját Móríciz. (Pesti Napló, 1938. jan. 9.), amely még ma is keserű emlékeket ébreszt a kákicsi nébben. Az ő célja is az volt, hogy elrettentő képet fessen az önkiirtás bűnéről, az egykéről. De sajnos elmulasztotta az ehhez a súlyos kérdéshez szükséges alaposítást és tapintatot. (K. G. levele, Pesti Napló, 1938. jan. 19.)

Móríciz a népet vonta felelősségre a kialakult helyzetért, a néptől várta a megoldást is, és ez pozitívum volt azoknak látásával szemben, akik „felülről” akarták oltatást is, és ez pozitívum volt azoknak látásával szemben, akik „felülről” akarták orvosolni a helyzetet. De ebben az esetben az „operátor kése”, aminek szánta írását Móríciz (Móríciz Zs. válasza Kiss G. levelére, Pesti Napló, 1938. jan. 19.), nem „gyógyító kezelés” volt, hanem megkeseredést és elzárkózást eredményezett a népnél.

Móríciz maga is nagyon megkínálta az Ormányság problémájával való találkozást. A Ref. Élet 1938. jan. 22-i száma nagyon szomorúnak látja, hogy „egy nyitott szemű magyar író most fedezi fel ezt a szörnyű nyílt sebet, amelyen át a nemzetnek a vére folyik el évtizedek óta.” Móríciz ugyanítt válaszol (1938. jan. 25.), megdöbbenésének legfőbb oka az az élninemakarás, életúntság, kilátástalanság, amelyet Ormányságban tapasztalt.

Hogy baranyai útja után pótlólag végigolvasta Kiss Géza művét, s hogy ő maga is — néha magának is ellentmondva — keresi az egyke okait, azt cikk-sorozatának további megállapításai bizonyítják. (Pesti Napló, 1938. jan. 28., jan. 30., febr. 18., febr. 20., febr. 24., márc. 23.) Sőt eljut a következő nézethez: „En eleinte fel voltam ellenük háborodva... Ma már más véleményen vagyok. Sokszor már azt mondom: nem tehetnek mást. Sorsuk ott a végeken annyira reménytelen, hogy nem tehetnek mást, el kell múlni. (Kelet Népe, 1938. júl.)

Móríciz Kiss Géza miatt is nagyon bánta az eltévesztett hangot. Attól tartott, hogy Kiss Géza nem kapja meg a vármegyei támogatást a könyv nyomdai adósságának egyenlítéséhez, szándékozott közbenjárni az alispánnál a szubvenció dolgában. Kéri Fülepe Lajost, írja meg Kiss Gézának, hogy „én annyira értékelem az ő föllépé-

sét, hogy nem akarok elmaradni mögött a munkában.” (Fülep Lajoshoz írt levél. Másolata Móricz Virág tulajdona.)

Értékelésének jele — s hogy a Kákicson keresett témához mégis csak talált némi anyagot, ha nem is a kákicsi népeletben, de Kiss Géza könyvében — az, hogy a Rózsa Sándor I. kötetének megírásakor gyakran lapozta ezt a könyvet.

Tudott dolog, hogy Móricznak idegen volt a szegedi tájnyelv, Rózsa Sándorában mégis alkalmazni akarta. Bálint Sándor professzor állandó tájnyelvi segítsége mellett (Móricz Virág: Apám r.) irodalmi forrása volt Kiss Géza Ormánysága. Ezt pedig nem csupán a tájszavak, kifejezések, szólások, közmondások, néprajzi leírások (pl. népi tűzhely) gyakori átvétele bizonyítja, de teljes szövegek és epizódfigurák azonossága is. A katonafogdosás után a csárdában párjukért siránczó asszonyok sirató énekében az ormánysági siratók tartalma, nyelve, ritmusa jelentkezik humoros színnel. (Kiss: O. 121—126. o.) A Tiszán áthajtó parádés kocsis, a fekete kutya, tüzes embőr, a kereszttel megsemmisített ló babonás történeteit — szövegegyezés bizonyítékával — az Ormányságból vette. (Babona, gyógyítás c. fejezet, 132. o.) Két epizódfigura is Kiss Géza Ormányságának köszönheti létét. Egyik Gál Pétör, aki a Csepegtető csárdában nagyon merészen viselkedik Rózsa Sándorral szemben, ezzel megnyeri Rózsa Sándor barátságát. Ez a Gál Pétör Kiss Géza szerint kákicsi ember. Ugyanez az eset történt meg vele ugyanezekkel a szavakkal a kákicsi fertály-kocsmában és kákicsi határban, csak nem Rózsa Sándor, hanem Patkó Pista állt vele szemben. (O. 77—78. o.) A másik Kibir ánygó duttyánjának öreg Gábriása. Az ő egész szereplése — egy-két jelentéktelen szóeltéréssel — egyezik a Kiss Géza könyvében található szöveggel. A kákicsi öreg Köröcsönyi Péternek köszönhető — régen meghalt szegény — Kiss Géza könyvének egyik legremekebb népnyelvi monológja. A változatos, eleven stílus megteremti azt a feszült drámaiságot, amely szükséges egy veszélyes, de sikeres orvvadászat előadásához. Nem csoda, hogy Móricz meg akarta örökíteni ennek a leleményes vadásznak, aki nádon szítja a levegőt a víz alá guggolva, míg az erdőödök távoztak, nemcsak az alakját, de izes ormánysági szavait is. Ugyancsak Gábriás szavaiban használja fel, amit Kiss Géza a makkoltatásról írt. (O. 72—73. o.) S még egy jelenet. Nagy Péter Móricz-monográfiájában említi, milyen drámai érzékkel teremtette meg Móricz a magyar népitánc hangulatát Veszélka Juliska táncoltatásánál. Nos, ez a részlet is Kiss Gézától való, Móricz a táncok sorrendjét, leírását, de még a Kiss Gézától hozzájuk választott ormánysági dalokat is pontosan átveszi. (O. 164—168. o.)

Kiss Gézának könyve még más ismeretségeket és barátságokat is szerzett. Különösen szoros volt a kapcsolata Debrecennel. Az erősen mozgolódó debreceni fiatalok számon tartották munkáját, meghívták előadás tartására az Ormányságról. Meleg líraisággal kapcsolja össze ebben az előadásban Ormányság népének pusztulását a debreceniek felelősségvállalásával.

Ezután már csak egy helyen látjuk, hogy Kiss Géza az ún. politikával foglalkozott, amikor részt vett 1939-ben a Keresztes-Fischer összehívta szociál-politikusok konferenciáján. (Szabadság, 1939. márc. 4.)

A további magatartást a visszahúzódság, a tudománnyal való körülbástyázódság jellemzi. Csüry Bálint biztatására hozzáfog, hogy a könyvében megjelent szótári részt tovább bővítse s önállósítsa. Az ősi ormánysági szavak láttán fokozottan ráveti magát a finn nyelvre és nyelvtudományi munkákra, hogy a finnugor összehasonlítással tudományosan is foglalkozhassék. Tanulmányaiban is Csüry Bálint irányítja, s ugyan-csak ő biztatja Arvi Järventaust finn író, hogy látogassa meg Kiss Gézá. (Csüry levele keltezés nélkül.) Järventaus két napot tölt Kákicson 1938 elején, művészi útirajzában egy megleghangú fejezetet szán a Kiss Géza családi körében szerzett élményeknek. (Järventaus: Itkevien pajujen maa, 97. o.) Kapcsolatuk továbbra is megmarad, Järventaus Rákóczi-kori regényével, egy finn ábécével ajándékozza meg Kiss Gézá. Kiss Géza Järventaus versét fordítja magyarra, s finn tudását olyan fokra emelik, hogy Järventaus regényeit is fordíttatja — csak magának és családjának. Levelezésük tart Järventaus egy év múlva bekövetkezett haláláig. (4 kis verses finn állatmese fordítását is megtaláltam.)

Tájszógyűjtő munkájában legtöbbet Csűry barátsága jelent. Az 1938 májusában megszerzett bölcsészeti doktorátus után még szélesedik kapcsolata a tudományos világgal. A Magyar Nyelvtudományi Társaság választmányi tagsággal akarja megtisztelni. (Csűry lapja, 1938. VIII. 4.) Csűry többször meglátogatja, s minden levelében biztatja a tájszótár készítésére. Csűry halála után is a neki tett ígéret kényszeríti a súlyosodó betegség miatt sokszor kedvét vesztő Kiss Gézát a munka elvégzésére.

Ezen az „erkölcsi” kötelességteljesítésen kívül az is állandó jellegűvé teszi a szótárral való foglalkozást, hogy az Államtudományi Intézet 1942. jún. 15-én megállapodást köt vele. Ennek értelmében Kiss Géza vállalkozik rá, hogy 1942. szept. 1-re beküldi a Dunamelléki Református Egyházkerület egykestatistikáját 100 évre visszamenőleg, s elkészíti Ormányság tájszótárát 1945. jan. 1-ig. Az előző munkát át is adta az Intézetnek. Kiadására, felhasználására nem kerülhetett sor. Szomorúan jelképes értelmű ennek a munkának a sorsa. Évek során megrendítette, harcba készítette adatainak tömegével azokat, akik Kiss Géza parókiáján hajoltak fölé Ormányság s a magyarság problémáin tépelődve. S ahogy erősödött a hitleri imperializmus, úgy hangosodott ezeknek az adatoknak a kiáltása a magyarság pusztulásáról. Az Államtudományi Intézet Budapest ostroma előtt a várba mentette legféltettebb irataival együtt, biztonságba akarta helyezni az utókor részére. A várnak éppen az a része égett el, amelyben ezek a féltett írárok voltak. Szándékosan sem tüntethette volna el ügyesebben a fasiszta háború egy letűnt korszak vádoló dokumentumait. (Dr. Altner László szövege.)

Másik munkáján — megrendülő egészséggel s a háború miatt fogyó kedvvel — állandóan dolgozik.

Megmaradt baráti közül — Csikesz, Csűry már halott — Mészöly Gedeon most is az a „pedagógusa” Kiss Gézának, aki a hajdani kúnszentmiklósi kisdíjakban táplálta az önbizalmat. „Sokat tudnék tanulni Tőled, ha melletted lehetnék. Nem Te én-mellettem, hanem én Te-melletted!” — írja, mikor Kiss Géza, reményét veszti a végtelennek látszó munkában. (Mészöly levele, 1944. jan. 16.) Mészöly meg is látogatja Kákicson. Kapcsolatuk a baráti mellett mindig tudományos is, Mészöly nyelvészeti tudományával támogatja Kiss Gézát, Kiss Géza adatokat küld Mészölynek az ormánysági tájnyelv köréből nyelvtudományi tanulmányaihoz.

A háborús fejlemények erősítik benne a bizalmatlanságot, a letörtség, reménytelenség szinte állandó jellemzője lesz kedélyvilágának. A megfáradásból, a bizalmatlanság dermedtségéből a felszabadulás ténye sem tudja felrázni. Csak szemlélője, megfigyelője lesz annak az új világnak, amelynek kiáltója próbált lenni egész előbbi munkássága folyamán.

Pedig az új világ is számított az ő működésére. 1946 nyarán megalakult a Magyar Népi Művelődési Intézet Illyés Gyula vezetésével. Illyés Gyula kiáltványt bocsát ki a parasztság művelődése ügyében. Keresi a módzatait, hogyan lehetne a gazdaságilag felszabadult parasztságot, különösen a volt zselléreket, uradalmi cselédeket kulturális felszabaduláshoz is hozzásegíteni. Magától a néptől várja, hogy szerezze meg magának a kultúrát. „A magyar szegény parasztság forradalom nélkül juthatott egy forradalmi vívmányhoz: a szabad földhöz. Szellemi szabadságához csak a maga forradalmi lendületével juthat el: lelket nem lehet kölcsönözni” — mondja a kiáltvány. Ebben a forradalmi átalakulásban látták nagy szerepét az újonnan kialakítandó népi értelmiségnek. Ezért állították fel az Ormánysági Csányoszáron is egy tanítóképzőt paraszt dolgozóknak, hogy „a nagybirtok »halálgyűrű«-jéből kiszabadult ormánysági magyarság részére biztosítsuk a politikai és gazdasági demokrácia után a kulturális demokráciát is.” (Dr. Harsányi István levele Kiss Gézához, 1946. nov. 22.) A tanítóképző munkájába szeretné az Intézet bekapcsolni Kiss Gézát is. Harsányi István miniszteri osztálytanácsos járt lent nála, de nem találta otthon, akkor is kórházban volt. Harsányi levélben kéri meg Illyés Gyula nevében is, hogy vállalja a tanárságot a tanítóképzőben. Néprajzot kellene tanítania, faluszemináriumot szerveznie s lerakni alapjait egy ormánysági néprajzi múzeumnak. Teljesen szabad kezet kapna munkája megszervezéséhez. A levél az Ormányságot járt és ott akkor is sötét helyzetet talált

ember megrendülésének hangulatában keletkezett, azt a meggyőződést fejezi ki, hogy az ormánysági nép kulturális demokráciájának biztosítása Kiss Géza hathatós támogatása nélkül nem valósulhat meg. (Harsányi említett levele.)

Sajnos, már ez a meggyőző hang sem tudta Kiss Gézát bekapcsolni a munkába. Kórházból írt válaszában (1946. dec. 6.) kifejti ennek okait. 1939 óta negyedszer fekszik kórházban tüdejével kínlódva. Már 1943-ban nyugalomba kellett volna mennie orvosi szerint, de 3 kiskorú gyermeke miatt nem teheti. Erejével nagyon csínján kell bánnia. Minden maradék erejével a szótáron dolgozik, hátralévő idejében szeretné még befejezni. Legalább fél év előkészületre lenne szüksége, hogy nyugodt lelkiismerettel foghasson a tanári munkához. De elvi kifogásai is vannak a tanítóképző munkája ellen. Legfőbb ellenvetése, hogy yaz amúgy is kislétszámú falusi fiatalságot elviszi a faluból, s a falu fiatal, tehetséges szakemberek nélkül marad. Szerinte ezen az ifjúság nélküli vidéken nem tanítóképzőkre, hanem mezőgazdasági szakiskolákra van szükség, amelyek helyükön erősítik meg a fiatalokat, ugyanakkor általános műveltséget is adva nekik, s falujukért érzett hivatástudatukban teszi őket biztosakká. Elkeseríti az a műveletlenség is, amely ezeknek az iskoláknak tanári gárdáját jellemzi. Éppen Ormányság kulturális felemelkedése érdekében nagyobb, alaposabb előkészületet és jobb szervezést kíván.

A falu nevelésében — hisz levele bizonyítja, hogy nem zárkózik el makacsul, hanem vannak egészséges elképzelései a kulturális munkát illetően — valószínűleg részt vállalt volna, ha váratlan halála nem akadályozta volna meg, hogy most is, mint annyiszor, megtalálja helyét a küzdelemben.

Váratlan volt ugyan ez a halál mindenkinek, de ő tudatosan készült rá. A kórházból is szinte csak azért ment haza, hogy szótárát egy utolsó irammal befejezze. 1947 februárjában betegedett meg újra, s akkor már tudta, hogy ez az utolsó. Kemény erőfeszítéssel küzdött a betegség ellen, hogy munkáját bevégezze, de a Szótár Bevezetőjének egy részét már ágyból diktálta feleségének. Mikor elkészült vele, újra bement a pécsi kórházba, hogy ott fejezze be életét 1947. ápr. 28-án. Temetését is azokkal az ormánysági fiatalasszonyokkal beszélte meg, akiknek jövőjéért életét elégette. Koporsóját messze falukból özönlőve vették körül azok s azoknak ivadékai, akikől összegyűjtött Ormányság ősi dallamait, ízes szavait, művészi tárgyait, s akiknek életéért nem szűnt meg kiáltozni.

Szótári hagyatékának gondozását a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete vállalta. 1950 tavaszán Keresztes Kálmán kákicsi származású tanárt bízta meg a szótár átszerkesztésével a nyelvtudomány általánosan elfogadott szótárszerkesztő elvei alapján. Ugyanis több szempontból egyéni utakat járt Kiss Géza, s a használhatóság kedvéért kellett azokat a változtatásokat elvégezni, amelyekre Kiss Gézának már nem volt ideje. (Keresztes bevezetése.) Az Ormánysági Szótár 1952-ben látott napvilágot.

Legújabbban az Akadémia Népzenekutató Csoportja vette át Kiss Géza népzenei gyűjteményét, anyagát folyamatosan bedolgozzák a Magyar Népzene Tárába.

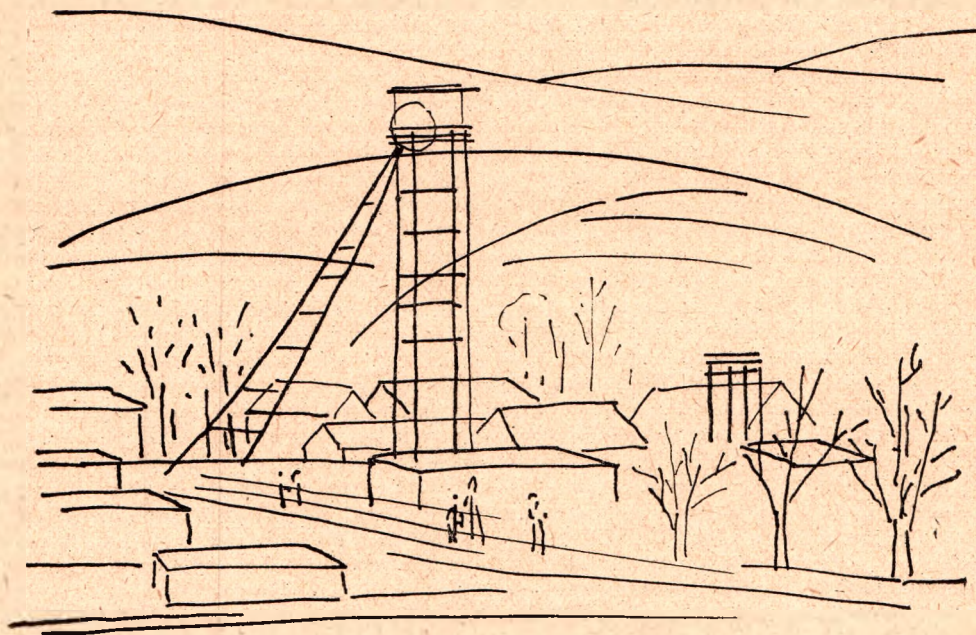
A szótár szerkesztésekor Keresztes Kálmán kihagyta Kiss Géza hagyatékának nem szervesen „szótári” anyagát. (Nyelvtörténeti adatok bizonyos szavaknál, finnugor összevetések, nyelvesztétikai méltatások, szószármaztatások.) Ezek összegyűjtése és értékelése még vállalkozóra vár. (Keresztes bevezetése, XVII. o.)

Egyházi feladat volna feldolgozni azokat az írásait, amelyek a korabeli református egyház bűneit támadják

Befejezésül illenék összefoglalni, mit volt érték ebben az életben. Időálló két nagy műve. Néprajzi monográfiájának értékelését végzik azok, akik nem nélkülözhetik, sőt hatása alól sem tudnak szabadulni, mikor Ormányságról írnak. (Pl. ifj. Kodolányi: Ormányság.) Munkájának nagy elismerése, hogy a Nyelvtudományi Intézet, ha valakit népnyelvi gyűjtéssel bíz meg, Kiss Géza szótárát nyomja kezébe mintául. (Szépe György közlése.)

Én inkább egyéniségéről szeretnék még valamit mondani. A pápai kollégiumra emlékezve Kiss Géza jellemzi a kollégium neveltjeit. (Régiek dicséreti, Ref. Figyelő,

1932. febr.) Négy jellemvonást hangsúlyoz: „Sohasem akar többnek látszani, mindig kevesebbnek... De belenéz minden felfújt nagyságba s nem tud meghajolni semmi üres forma, és emberi hiúság előtt... Sohase beszél három lépés távolságból. Meleg a szíve... Tud ideálokat hordozni.” Ezt az „ideálokat hordozó” s céljaiért áldozni tudó, tekintély előtt nem hajló, de szerény és nagyon melegszívű embert ismerték és szerették benne barátai, tanítványai, hozzátartozói. Ha arról volt szó, hogy nem becsülik küzdelmeit, a legőszintébb alázattal felelte gyakori és kedves mondásával: „Mindig többet kaptam, mint amennyit megérdemeltem.” Sohase személye: mindig az ügy volt fontos. Élete példa, hogyan kell minden körülmény között megkeresnünk hasznos feladatunkat, s önmagunkat is legyőzve vállalnunk a küzdelmet.

Lantos Ferenc rajza

Pécs márciusa

A nagy napok

„Nem volt vidékről mit írni — így emlékszik vissza a *Reform* című lap 1848 áprilisának végén a márciusi napokra — mindennűn ugyanazt kellett volna ismételtnünk, ilyformán: *Kecskemét*: a pesti 12 pont elfogadtatott, népgyűlések, illumináció. *Szabadka*: a 12 pont nagy lelkesedéssel fogadtatott, népgyűlés, estve fényes kivilágítás — és így végig egész Magyarországon.”

A jellemzés találó. De szerencsére nem mindenki gondolkodott így, s az egykorú sajtóban sűrűn olvashatunk közleményeket, melyekben a vidéki levelezők részletesen beszámolnak városuk forradalmi eseményeiről.

Pécsett március 18-án volt március 15-e. Az első híradást a baranyai városból a *Jelenkor* közölte, „rendes levelező”-je tollából:

„Becses lapjaival ma érkezett budapesti események felőli program nálunk is mint a haza javáért buzgó hazafiaknál szívből rég óhajtott vágyak teljesítéséből eredt intézkedéseket igényelt; 18-án délutáni négy órára a polgárság kívánsága folytán tanácsi ülés volt bejelentve, hová azonban, nyílt ajtóknál tartatván ez, számos választópolgár és városi lakos jelent meg. Ez alkalommal városi főbíró Pintér Mihály úr a mai ünnepélyes összejövetel célját előterjesztvén, határozottatott: 1) Kihirdetett a Jelenkorhoz csatolt s Pest-városilag elfogadott programban lévő 12 pontból álló óhajítás. 2) A nemzeti zászló kitűzetett a városház tornyára ünnepélyesen, választvány által. 3) Közgyűlés márc. 19-re reggeli tíz órára van határozva, hol a program többi pontjai tárgyalatni fognak. 4) Noha már tanácsilag sebes postán a főhely ezüstpénz-küldés végett megkérletett, most aziránt lesz fölhívandó, hogy ezen túl a sóhivataloknál levő ezüstpénz fölküldését ne kívánja. 5) A közbátorság fenntartása végett a nemzeti őrség fölügyelésre és éberségre, a kapitányi hivatal pedig fölvigyázásra utasíttatnak. 6) A közönség megnyugtatósa végett mai gyűlés célja kinyomatni s a lakosság közt kiosztatni fog: kifejeztetett gyűlés folyta alatt, hogy Pécs város koronás fejedelme iránt tántoríthatatlanul hív, s fejedelmeért, honáért s alkotványaért véré, életét s vagyonát föláldozni kész; szintűgy a közbátorságot minden módon fönn tartani legfőbb föladatának tartja. — Sietek e körülményt, mivel a posta indul, a tanácsülésből megírni, melyben több kormányhivatalbeli is részt vön. — A nemzeti kokárdát mindenki föltűzte. Nemzeti lobogó nemcsak a városháznál, hanem a város beltemplomában is ki van tűzve.” (Márc. 23-i sz.)

Néhány nap múlva a *Pesti Hirlap*ban is olvashatunk a pécsi eseményekről:

„Március 18-án közöltetvén a reformpontok e város tanácsával, általa elfogadtattak. Üléseit ezúttal nyilvánosan tartani már megkezdte. A nemzeti színű lobogók kitűztettek. Egy óra múlva a nemzeti kokárdát már mindenki viselte. A mozgalom kezdője itt is az ifjúság volt. Másnap, 19-én közgyűlés tartatván, a 12 pont a főtéren összehullámozott nép elé terjesztetett elfogadás végett, és ez által lelkesedéssel megerősítettett. Délután már a só-, posta- s más köz- és magánépületen kétféjű sas nem láttatott, s az őrség a polgárőrségre bízott, melynek tagjai aláírás által tetemesen kitűztettek. Egy óra múlva a nemzeti kokárdát már mindenki viselte. A mozgalom szaporodnak. A felfegyverkezett ifjúság a polgársággal egyetemben résztvesz az őrségi szolgálatokban.” (Márc. 31. sz.)

E rövid tudósításokat érdekesen egészíti ki Zöld Sándor március 20-áról keltezett levele az *Életképek* április 9-i számában:

„A világmozgalom elvcsatában nyilatkozik, s keresztül rezgi a megifjodott Európa minden üterét. Az ő és újvilág szerepet látszanak cserélni. Míg ez hetven éves öszként fejét hitetlenül rázza a roppant súlyú események villámszerű egymásutánja felett, addig az, pezsgő vérű ifjúként, a népszabadság zászlójával kezében, merészen keresztülront a megcsontosult százados szolgarendszeren, romain rögtön a testvériség, egyenlőség és szabadság örökös palladiumát felállítandó. A békés forradalom rángásai nálunk tegnapelőtt nyilatkoztak először. A reform trikolor-zászlója kitűzetett elsőben is a nemzeti casinóban, később a városházán, megyei s több középületeken. A városi tanács, klubok és megye a mozgalom élére álltak. Tegnap a főtéren népgyűlés tartatott, melynek hozzájárásával a tanács elfogadta a 12 pontot, a polgári őrsereg rendezését választmányra bízta (a beíratás ma és holnapra kitűztén) a kétfejű sas helyébe magyar címert, a sárga-fekete szín helyébe a nemzeti háromszínt tételni rendelé, mi rögtön fogantatba is véteték; valamint azon határozat is, hogy a kitűzött helyeken polgárkatonaság tegye a rendes szolgálatot. Fiatalaink s tanulóink pár nap múlva fegyver alatt állandanak. Este a megyénél tartatott gyűlés, hol több szükséges rendeletek mellett az eddigi követek visszahívatván, helyöket a nép kívánatával megegyezőleg s rögtön választás folytán Majthényi József és Perczel Miklós pótolandják. Este az egész város ki volt világítva. Örömtias nép hullámzott az utcákon, s a kiűtött tűzveszély dacára legkisebb rendbomlás és zavar nem történt. Mindezen oly váratlan s mégis lelkünk legmélyebb mélyéből öhajtott reformoknak korszerű előpostáinak tekinthetők az ellenzéki népies táncvigalom, *Kázmér* napján az ellenzék lakomája és Mihálovich Imre elnökük által szinte az nap tartott igen fényes táncestély, mindezeknek koronáját tevé Mihálovich Károlyné szinte ellenzéki modorban adott böjti táncestélye.

Örömlelkedésülve nézünk a legszebb jövő elébe, minden honfikebeld egy szent öhajtas rezgvén át, hogy jelen békes forradalom sikerdús és áldáshozó legyen a századokon keresztül annyira zaklatott szegény magyar hazának!”

E lelkes beszámoló szerzője föltehetően ugyanaz a Zöld Sándor, akit 1848 májusában Baranya megye tisztújító közgyűlése első aljegyzővé választott, és alkalmasint azonos azzal is, akit Szinnyei nagy életrajzi lexikona, említ — sajnos, minden egyéb adat nélkül — mint egy 1893-ban *Pécsett* megjelent közjegyzői iratminta-gyűjtemény kiadóját. Nevével 48 előtt is találkozunk néhányszor az *Életképek*ben.

Első levelét két nap múlva újabb követi; a folyóirat a kettőt együtt, egy lapon közölte.

„Éppen ma egy holdja, hogy a népmozgalmak nagymesterei, a párizsiak, kitűzik a népszabadság zászlóját. Azóta a forradalom hullámai elgyűrűztek az óvilág majd minden nemzetei felett, míg a villámsebességgel rohanó habok, megtörve az északi óriás jégpáncélján, másfelől a moszlimek érzéketlenségén, ismét a rend és béke medrébe visszatérendenek, nyomain mindenütt a rendíthetlen világssabadság dísló virányait teremtvén. És az éretlennek gúnyolt nép, a durvának tartott tömeg, a túlzónak elnevezett fiatal nemzedék férfias nyugodtsággal, mondhatni eszélyességgel becsületesen végzé be a nagy munka fáradaimait. Nagy mestereink meg lesznek elégedve tanítványaikkal. — Városunk polgárai s mindenrendű lakosai, főleg pedig a tanulóifjúság, példás érélyességet s rendszeretetet tanúsítanak. Azon vészes hír, miszerint az izraeliták iránti ellenszenv erőszakos lépésekben fogna nyilvánulni, hála isten, megghiúsult. — Uraim, polgártársaim! Az európai nemzetek vére nem áldoztatott fel a szabadság oltárán egyedül kedves énünk vagy egyes kaszták végett. A népek az összes emberiség boldogságáért küzdöttek. Ha pedig méltányos oka van panaszaikoknak, örködni fog felettetek a teljes méltóságába visszahelyeztetett törvény, s orvoslást szerzendó általatok s választottaitok által. A nemzeti polgári őrsereg, mely keblében bírja a tanács- (melynek érélyes tagjai éppen tegnap, buzdító például, megkezdék a rendes éji örködés szolgálatát), az egész tanulóifjúság-, polgárok- s oklevelesekből egyesült honpolgárokat, köteleessége szerint fenntartandja az eddigi csend s nyugalmat. Hiszünk a szent szabadság nemtőjében, hogy a fenn érintett célba vett retrográd lépés nem fogja beszennyezni a diadalmas haladás szűz zászlóját.

A tanulók hazafias érzelmeit, melyek vidékünk minden honpolgárában egyenlően nyilatkoznak, szerencsésen tolmácsolá egy örömdal, szerzője Tóth Kálmán tanuló.

Az átalakulás ünnepelt férfiai, Batthyány Lajos és Kossuth arcképeik számos példányokban kelnek nálunk is. De ki is lehetne napjainkban oly közönyös, hogy honfiörömet legalább azzal tanúsítani ne igyekeznek, miszerint az első független nemzeti miniszterelnök, valamint Magyar- s Erdélyország újjáteremtőjének arcképeit, hogy úgy mondjam, házi istenei közé [ne] sorozza.

Végül baráti kérelemmel fordulok levelezőtársaimhoz, felszólítván őket, hogy a dicsően kivívott szabadsajtó folytán közléseiket saját nevökkel jegyezni szíveskedjenek. Higgyék önök, bármely igénytelen név nagyobb jelentőséget fog adni cikkeiknek, mint valamely hetekig faragcsált s azért mégis többnyire éltelen álnév. Vagy ezentúl is a szerkesztők felelőssége alá akarunk bújni?"

Ezek a híradások az események ünnepi jellegét emelik ki, maguk is lelken-dező stílusgyakorlatok. A forradalom azonban nem merő ünnepély, zászlólengetés, illumináció. Az események komorabb arculatáról a *Jelenkor* „rendes levelező”-jének újabb írása tájékoztat.

„Midőn tegnapi levelemet postára küldém, éppen délután öt órakor jött a megyei alispántól meghívás déleesti hat órakor a megyeház teremében tartandó konferenciára; a Pécssett jelen volt karok és rendek ekkor össze is jövének s Perczel Imre másodalispán az elnöki széket elfoglalván, előterjeszté, miként az országos mozgalmak, különösen e napokban Pécs városban kifejezett mozgalmak szükségessé tevék a megyei rendek tanácskozását netalán teendő intézkedések végett, egyszersmind bemutatá a követi karnak Pozsonyból küldött s a legközelebbi napok eseményit tudató jelentését, ezzel és a vitatkozás közepett előadatott amaz észrevétel, miként a mai, azaz márc. 18-án (a dátumot 19-ére kell helyesbíteniünk! — L. S.) a pécsvárosi főtéren népszónokok által kiejtett azon szavak, hogy máától kezdve minden kaszta s úrbéri viszony kárpótlás nélkül megszűnván, a jobbágy tökéletesen szabad, a jobbágy-ság közt félreértést támaszthatnak, és ezek a szakmányt nem teljesítvén, a vetés nem történhetik meg, mi gyászos eredményüvé válhatik, a rendek abban állapotdakt meg, hogy kiküldendő választmányok által kerületenként nyomtatott és szétosztandó proklamációban a jobbágy-ság világosíttassék föl, hogy ez engedély, a rendi tábla által javokra téve levén, a főrendek s fejedelem hozzájárulandása következtében rövid idő múlva teljesezésbe jövend, addig is adójokat fizessék, s közmunkájokat teljesítsék, a megyei tisztek irányában pedig engedelmisséggel viseltessenek, a földesuraságok ellenben engedékenységre kéressenek meg. A proklamáció azonnal föltétetvén elfogadtatott; továbbá indítványoztatott, hogy a megyének jelen konzervatív elveket képviselő követei mentessenek föl ama kellemetlen helyzetből, miszerint ők meggyőződésük ellenére a mostani diadalt kivítt ellenzéki elvek mellett szavazni kénytelenek legyenek, miért is azonnal ma helyettük más, szabadelvű követek választassanak; mire előterjesztetett, hogy közgyűlés márc. 28-án leendő, a mai pedig csak konferencia, hol a megyei nemesség nincs jelen, sőt a követek egyike a rendi tábla által ugyan az országgyűlési teendőink iránti fölírásnak Bécsbe a trón elibe leendő terjesztési választmányhoz van kinevezve, bizalmatlanságra okot sem adtak, és az ily rögtönzés káros hatást idézhetendő elő; de másrésről előadatván, hogy a mai összejövetel rendkívüli közgyűlés, s jelen helyzetünkben minden kijöven a kerékvágásból, a régi formákhoz ragaszkodni nem kell, következőleg a nemesség jelenléte sem szükséges, hanem praesentes concludunt: az elnök alispán kimondja, hogy a mai rendkívüli közgyűlésben választassanak meg szabadelvű követek, mire báró Majthényi József és Perczel Miklós megyénk követivé kikiáltattak, nekik költség s a credentialis azonnal kiadni rendeltetvén. Ezek után a közrend, csend és személyi, úgy vagyoni bátorság fönttartása tekintetéből nemzeti őrsereg állíttatott föl, s alakulása iránt választottság is neveztetett ki. A fentemlített, márc. 28-ára köröztetett közgyűlés napja megszüntetni határozatván, este kilenc óra után a rendek szétoszlottak. Fényesen kivilágított városunkban a lödözések s a harangok félreverése az e napi nemzeti ünnep örömet, kiűtött de szerencsére elfojtott tűz megzavarta félórág. Márc.

19-én délután a császári címerek nemzetivel cseréltettek fel, és a kir. pénztáraknál; úgy hivataloknál rendes katonaság mellett polgári katonaság is őrködik; a nemzeti polgári őrsereg ügyelt s ügyel eddig a közbátorságra, az éj nyugodtan folyt le, noha a népség ezrei hullámoztak szerte az utcákon. — Márc. 19-én este s 20-án virradóra érkezett három sebesposta mindenki tudvágyát ingerlé, s reggel fél kilencre hívatott össze a városi tanács gyűlésre, a megye rendei pedig tíz órára tanácskozványra. E két helyen olvastattak föl a nagyméltóságú helytartótanácsnak a szabad sajtó ügyében tett ideigleni rendszabályai, melyek kinyomatását s a népség közti kiosztatását a városi tanács megrendelte; a városi választmány, mely a városi őrsereg tárgyában működik, fölhívást intézett a polgársághoz; a megyei konferenciának szinte a szabad sajtó ügyében tett rendelkezések, úgy a megyei követeknek a pozsonyi hongyűlési legközelebbi események felőli tudósítása szolgált tárggyul. A jobbágyság több helyen a népszónokok beszédeinek félreértéséből az úrbéri kötelességek teljesítését meg kezdi tagadni, s a dolgok mibenlétének kitudhatása végett képviselőket küld Pécsre, kik a főtéreni csoportok beszédeire csupa szem-fülek. A városi nemzeti őrségbe igen sokan íratják magokat, példát a tanács maga adott; a lelkes tanulóifjúság küldöttségileg nyilvánítá fölfegyverkezési szándékát, és sorban íratkoznak be a haza védelmezői közé.

Tegnapai tudósításomból kimaradt, hogy pécsi család származéka, Stancsics Mihály is díszpolgárnak választatott, és hogy még Petőfi Sándor, báró Wesselényi Miklós, Perczel Móric, báró Eötvös József, Pulszky Ferenc, Vörösmarty Mihály, Bónis Sámuel, Pázmándy Dienes, gróf Teleki László, Vay Dániel, Szemere Bertalan s több hazafi szinte díszpolgárokka lettek, kiknek a polgári levél meg fog küldetni. A püspöki lakon, megyeházán, s több magányos épületen, sőt még a székesegyházon is nemzeti lobogó van kitűzve. — Múlt héten földrengés vala, mit a sok épület összeomlásából következtethetni." (Márc. 28-i sz.)

E sajtóközlemények alapján röviden összefoglalhatjuk Pécs mozgalmas napjainak eseményeit. A megyei ellenzék lakomán, hazafias táncestélyeken vívatozott és expektorált, várakozó hangulatban figyelve Európa híreire; a nép körében, mint Pesten s másutt is, nyugtalanság mutatkozott a gazdasági válság következtében akadozó pénzforgalom miatt (ez abból látható, hogy a városi tanács az ércpénz-készlet biztosítását tartotta legsürgősebb feladatának). A pesti forradalomról Pécs március 18-án szerzett tudomást a *Jelenkor*hoz mellékelt röpirvből. A tanács, a polgárok és különösen a tanuló ifjúság követelésére, nyilvános ülést tart, csatlakozik a pesti vívmányokhoz, és elrendeli a nemzetőrség megszervezését. A magyar lobogót, akkurátosan megadva a módját, választmány tűzi ki. Másnap délelőtt népgyűlés a főtéren; a város vezetői, a kormányhivatalnokokkal egyetértve, igyekeznek mederben tartani a közhangulatot; ünnepélyeskednek és díszpolgárokat neveznek ki (a *Jelenkor*ban fölsoroltakon kívül még Batthyány Lajost, Kossuthot, Széchenyit, Deákot, Madarász Józsefet és másokat). Mindamellett a „népszónokok” (nevükről, sajnos, nincsen híradás) a jobbágyság eltörléséről is beszélnek, s ez nyugtalanságot kelt a nemesek között; délután hat órakor megyei közgyűlést tartanak, és a parasztokat a jobbági kötelességek teljesítésére utasítják, amíg az országgyűlés s a király nem dönt sorsukról, másrészt elcsapják a megye konzervatív követeit, s helyettük két ellenzéki férfit választanak meg, miután a liberális csoport visszautasította a kormánypárt ügyrendi, formai kifogásait.

A nemesség aggodalma nem volt alaptalan: a jobbágyszabadság híre gyorsan elterjedt a közeli falvakban, s már másnap, március 20-án hallani lehet a robot megtagadásáról; az utcákon rajzó tömegbe fülelő falusi csoportok vegyülnek. Reggelre megérkezik Budáról a helytartótanács határozata, melyet a forradalom csikart ki, a cenzúra eltörlése ügyében; szövegét a városi tanács azonnal nyomdába küldi. Tudomásul veszik a határozatot a megyei rendek is.

Forradalmi bizottmány — a fővároséhoz s néhány vidéki helységéhez hasonló — *nem alakult Pécsen*. A régi vezetőréteg még hónapokig meg tudta óvni hatalmát; a megye csupán követeit sietett kicserélni; a polgármestert és a városi tisztikar egy

részét csak a május végén megtartott tisztújító közgyűlés váltotta le. A tömegmozgalom hamar lecsendesedett; április 9-én a frissen létesült helyi lap már ezt írja: „Unsere Stadt befindet sich vollkommen ruhig.” Fáklyafényt, kivilágítást, zászlóerdőt, sereglo tömeget, majd csak május 3-án lát ismét a város: ezen a napon érkezik oda a megye új főispánja, Batthyány Kázmér...

A költő-katona

Zöld Sándor tudósítása megemlékezik „Tóth Kálmán tanuló” — a később népszerűvé vált költő — „örömdal”-áról. E vers röplap-formában jelent meg, *A pécsi főtanodai ifjúság örömdala* címmel, név nélkül. Nem sok idő múlva újabb politikai esemény adott tárgyat a verselő diáknak: a jobbágyfelszabadítás törvénybe iktatása. Ez alkalomra írta *A szabad magyar jobbágy dala* című költeményét, s ugyancsak röplapként a liceum nyomdájában adta ki, saját nevével.

A kezdő költő verskísérleteinél érdekesebbek cikkei, melyeket a forradalom sajtója rejteget. Az egyik, a *Marczius Tizenötödike* 1848. évi augusztus 18-i számában jelent meg, s a radikális lap levelezőinek pattogó modorában érdekes leleplező adatokat közöl a pécsi főtanoda „csókolnivaló” tanáiról.

„Szerkesztő!

Remélem, szabadelvű lapjába szíves leend felvenni a pécsi főtanoda hű tükrét — azon tanodának, melynek okos tanárai az ifjúságtól minden szellemi műveltséget tenyésztő társulatokat eltiltottak, úgymint a bált, színházat stb. (holott ez Pesten megengedett), azon tanodának hű tükrét, melynek csókolnivaló tanárai az ott tanuló ifjúságnak megparancsolták, hogy az 1847-ik évi baranyai követválasztáskor az ellenzéki színeket feltenni ne merészeljék.

Hogy tehát az oktatás legfontosabb ügyét ily kezekre ne bízzák, e gyönyörűség-teljes valódi mákvirágokat egyenként elélállítom.

Első legyen a kolompos prodirektor. Neve Nagy János, rangja kanonok.

Ezen emberen azt csudálom, hogy lehetett pap, annál inkább prodirektor, mert tudománya = 0, hanem egy igazi papi karakterisztika van benne, ti. a fősvényiség, mert noha kétszázezer pengővel bír, mégis megmondta a tanulónak, mit felel, egy forintért, azaz egy font *tubákért*. Szónoklati tehetsége demosthenesi; egyszer így szolt hozzánk: Aki itt van és felolvastatik, kiáltson: itt vagyok, aki pedig nincs itt, az hallgasson!

A műveltséget is szereti, egyszer így végzi beszédjét: Édes öcsém, én nem jártam színházba, se bálba, mégis kanonok vagyok, és mégpedig kántor.

Igazsága van, nem is való az olyan másnak, mint kanonoknak.

Schneider Gáspár természettan-tanár és táblabíró. Előadása oly elandalító volt, hogy testeiket a tanulók a legkellemesebb álomnak bocsátják kedves pusziznivaló tanárjuk éneklő előadásának miatta; minek következtében a tanulók, mihelyt a derék tanárjuk előadása közelget, az ablak redőit behúzták, nehogy alvásukban a pap nékiek alkalmatlankodják. — Tekintélye nagy volt, mert aprószentek napján ugyancsak megsuprikázták tanítványai.

Plitzner Lőrinc bölcsészettanár és táblabíró, tudománya csak volna, csakhogy ő maga neveletlen, kinek nevelnie kellene... Goromba, ez is leütötte az ellenzéki jelt egy tanuló kalapjáról, de most már miniszteriális.

German József történettanár.

Három ember meg egy fél
Csuhájában majd elfér.

Ez ám a gyönyörűségteljes mákvirág! Termete vastag, esze vékony. Martinovicsot és társait vízeszűeknek nevezte! Még ön mer valakit vízeszűnek nevezni? oh ön agnus dei! Előadása a könyvhöz ragaszkodó, történelmi ismerete nincs, szóval ki kell adni rajta.

Egyébaránt jó tulajdonságai is vannak: excellens sörívő, minek következtében majd mindig rekedt volt, és sokszor egy hétig nem volt előadási órája... — A tanulók szerették, kedvelték, mert macskazenével tisztelték meg őt és a gorombaságban hú életpárját, Plitzner tanár urat. Par nobile fratrum.

Tesztl Károly mennyiségtan-tanár.

Úgy beszél, mintha prédikálna, szórul szóra a könyvből. Olyan embert, ki egy év alatt könyvből felolvas valamit, száz bankó forintért is kaphatni.

Liebbhardt Lukács hittan-tanár.

Ennek is volna tudománya, még azt is be tudta bizonyítani, hogy a római catholica anyaszentegyházon kívül nincsen üdv; minden előadásában a reformátusok ellen papol!

Rudits Dienes magyar nyelvtanár.

Talpig becsületes, őszinte magyar ember, ki száraz tanját is kedvessé tette előttünk. A színházba való járást számtalanszor ajánlotta, szóval: szabadelvű, tudós ember. Meg lehet győződve, hogy tanítványai hálás emlékét magának biztosította.

Jónás József políciatartó, címzetes kanonok és ideiglenes igazgató.

Ezen polgártárs, midőn kérték a tanulók, hogy engedné a délutáni órákat fegyvergyakorlatra, és látá, hogy az őszves ifjúság kívánatainak engednie kell, azt mondá: En tehát nem bánom, játsszanak katonásdit.

Ad vocem katonásdi! ha mindenik így gondolkodnék, mint ön, drága nagysád, akkor csakugyan hamar innának a rákok a bécsi jó borból, és kedves nagysád hasacs-kájáról a vörös övet leoldoznák, s az arany kereszt helyett aligha mást nem tennének nyakacs-kájára!!!

Radnits Ferenc honi magánjog-tanár. Növendékei ha korrepetálnak, rendesen eminensek.

Most tehát pá, pá, kedves madaraim! Isten veletek azon jó szándékokért, hogy bennünket, midőn a kávéházai járásért azzal mentegetőztünk, hogy ott újságot olvasunk, ti kedves mákvirágok (nem hiába papok vagytok), a köpönyegforgató Budapesti Híradó olvasására! no de pardon! hisz csak elveiteket akartátok belénk csepegtetni, melyeknek ideje, valamint a táblabíráké, elvégre lejárt!!

Adieu! ne haragudjanak önök rám, egykori tanítványukra, ki már nem önöké, hanem a márciusé."

Tóth Kálmán másik cikkét a *Pesti Hírlap* 1849. évi május 25-i száma közölte. A tizennyolc éves ifjú a diákságot akkorra már a katonáskodással cserélte föl, s a déli arcvonalon teljesítette kötelességét. (Néhány hónapja egy másik fiatal költő, Vajda János, küldözte tudósításait ugyanerről a frontszakaszról a pesti sajtónak.)

„Óbecsei tábor, május 16. Tollat vevék kezembe, halovány vonásait adandó az egyes magyar hősök dicső tetteinek; nem önérdék, nem levélírási viszketegség készít engem erre, hanem legalább megemlézése azon dicsőeknek, kiket a hálátlanok megkoszorúzni vagy elfelejtének, vagy nem akarának... Igaz ugyan, hogy nem tiszteket, nem magas agyból származottakat mutatok be, hanem csak szegény, előbb pór, közvitézeket, de nagylelkű hősöket, kikben a magyar mint szabadságharcának felkent hőseiben méltán büszkélkedhetik.

Nem akarom a szent igazságot ékes szavakkal cifrázni, hidegen sorolom elő a tényeket, melyből mindenki ítélhet.

Ápril hó közepén Gaál ezredes s hadosztálynok úrtól parancsot vőn az alatta lévő harmadik dandárság, miszerint Földvárt, a rabló rákok egyik nevezetese fészket, miután onnét a rákok kivonultak, gyűjtassa fel. E parancs következtében a mieink csekély erővel három ágyú kíséretében Földvár alá menének; de a hír, hogy a városban egy rác sincs, nem valósult, mert előcsapatjainkat sűrű puskalövésekkel fogadták, s minthogy a hídon, miután a rákok az átmenetelre szükséges gerendákat felszedték, átmenni lehetetlen volt, céljokat a mieink kivihetlenné látván, már visszavonulni akarának, midőn a bács megyei mozgó lovasság első osztály első századának lelkes őrmestere, Devits Gábor, buzdítani kezdé legényeit az átúszásra. Még szavai el sem hangzottak, Pásztor János, az említett őrmester magánszolgája s szá-

zadbeli közvitéz, levetkőzve, a hidegség és a túlpartról reá irányított száz meg száz golyók fűtyülése dacára a túlpartra átúszik; a kislelkű rácok bámulva a magyar hősiesség ritka példáját, megszaladnak, s Pásztor János erősen kezdi gyűjtogatni a gaz fészket, később az átmenetelre szükséges gerendákat Radvánszky János mozgó lovas közvitéz segedelmével a hídra felrakja, s az egész erő a hídon átvonul, s lángba borítja a rablók tanyáját.

Az említett közvitéznek Gaál ezredestől negyven forint pengő ígértetett, de maiglan jutalma csak azon boldog öntudat, hogy édes hazájának megfizette mind, amivel tartozott.

Ugyanezen Pásztor János a csurogi csata alkalmával az ágyúfedezet mellől főnökei parancsa dacára hat társaival kitör, s hat rácot levágnak, az említett közhős egyiknél egy rác öt pengőforintost talált.

Jövő alkalommal folytatni fogom az egyes hősök tetteit.

Mi táborunkat illet, mi másfél hete Becsén vagyunk, s túrjuk örömet a táborozás kellemetlenségeit, mert tudjuk, hogy mentve lesz az édes haza!

Tegnap vonult táborunkon keresztül a tethős és dicső tábornok, Perczel Mór, az egész tábornak őszinte éljenrivalgása között. Hogy merre mën, isten tudja! ő nem szól semmit, csak tesz!!! Koszorúzza meg útját a szabadság istene.

A rácokkal nézetem szerint harcunk némigen lesz, Pancsovakin meg fogják adni magukat! De adja az isten, hogy ne érezzük keserűségét nagylelkűségünknek...

A védsereg a jövő héten meg lesz alakulva, egyenruha sötétkéék atilla, veres zsinórral, pörge kalap. Úgy hiszem, ez lesz alapja a magyar határőrségnek.

Nem hagyhatom említlenül táborunkban azon nagy fegyelmet, mely talán a rendes honvédeknel sincs. A mozgó csapatok, különösen a lovasság, négy hónap alatt úgy kiképezvék, hogy csak egyenruha- és rendes fegyverrel legyenek ellátva, dicső honvédeinkkel vetélkedendnek. Ezt köszönhetjük erélydús, ne mondjam, túl katonás szellemű vezérőrnagyunknak, Czintula Antal úrnak.

A botozás, korbácsolás nagyszerűen divatozik; de hiába, a volt rendes katonának, mint tisztjeink, nem lehet kiverni fejkéből, hogy bot nélkül is lehet jó katonát képezni.

Úgy látszik, Titel bevétele nem módosul.

Isten önnel. Jövő levelem nem tudom honnét írandom."

A pécsi hírlapírás kezdetei

48 előtt Pécsnek nem volt újságja; a forradalom alatt kettő is keletkezett.

Az egyik magyar nyelvű volt. Erről semmiféle bibliográfia, sajtótörténeti munka nem tud, fennmaradt példányát nem ismerjük, létezését csak az egykorú lapok bizonyítják. Először a *Nemzetőr* június 11-i számában olvashatunk róla: „A jó irányú *Fünfkirchner Zeitung* mellett magyar lap is fog megjelenni *Pécsi Tárogató* cím alatt. Próbaszáma az új pécsi tisztikart ugyancsak megcibálja.”

A mutatónyyszámon kívül több valószínűleg nem is jelent meg a *Tárogatóból*, mert már az indulás előtt bonyodalom támadt körülötte. Erről Angyal Pál, a 48-as országgyűlés egyik baranyai képviselője értesít a *Pesti Hírlap* június 25-i számában. Előbb arról számol be, milyen szabálytalanságok segítségével jutott parlamenti mandátumhoz Aidinger Pál, Pécs város nemrég megválasztott polgármestere, majd így folytatja: „No, de hallgatok, mert utóbb még engemet is, ha e cikkem a *Pesti Hírlap*-ban megjelenik, a most kapott statárium alá fognak tán állítani tisztelt (?) polgármester úr, mint a pécsi *Tárogató*-nak szerkesztőjét akará, midőn az nem tett egyebet, mint jöreggelt kívánt polgármester úrnak, vele barátságosan konverzált. Sőt e konverzációban laesae criment vitatva s az 1847—48. évi sajtótörvényre s ennek folytán tett miniszteri intézkedésekre mit sem adva, criminalis investigatiót rendelt. Mert úgymond, itt még rémítő dolgok fedeztethetnek fel, s tán akasztófára is leend szükség. A nyomdafelügyelőt pedig, sub amissione privilegii, a *Tárogató*-nak további

nyomhatásától szigorúan hivatalból eltiltotta, csupa sajtószabadság iránti szereteténél fogva.”

A pécsi városháza nagy darázs-fészek volt. Aidinger heves küzdelemben, zajos röpirat-csatával tudta kiszorítani onnét polgármester-elődjét, Luzevich Lászlót, de maga sem működött közmegelegedésre. Képviselői mandátumát visszaélései miatt meg is semmisítették, a második választáson azonban sikerült újból többséget nyernie. Hogy a *Tárogató* ismeretlen szerkesztője milyen vádakkal illette őt és hivatalnoktársait, a mutatóvényszám ismerete nélkül nem tudhatjuk. Tény az, hogy neki-rontott az új polgármesternek, s az, úgy látszik, rendelkezett annyi erővel, hogy el-némítsa ellenfelét.

Pécs német nyelvű hírlapja megelőzte a *Tárogatót*. Első száma 1848 április ele-jén hagyta el a nyomdát *Pressfreie Flugblätter* címmel. Neuwirth E. Adolf volt a szerkesztő; az újság terjedelme négy kicsi lap; hetenként kétszer jelent meg. A buda-pesti könyvtárakban csak egy példány van belőle: az április 9-i, második szám. Eb-ben a szerkesztő az új sajtótörvényt bírálja, különösen a magas kaució miatt; pécsi helyzetrajzában beszámol arról, hogy a város élete a nyugalom képét mutatja, az ipari és kereskedelmi tevékenység zavartalanul folyik, a nemzetőrség létszáma nap-ról napra nő, és lelkes hangulatban készül arra, hogy bárminő ellenséges támadást elhárítson. A lap beosztása, modora a pesti német nyelvű újságokét követi; tárcá-jában verset is olvashatunk: *Ausrückung-Lied der National-Garde*.

Neuwirth újságja néhány hét múlva megszűnt, de hamarosan feltámadt *Fünf-kirchner Zeitung* címmel, s júliustól kezdve már hetenként háromszor látott nap-világot. Most a hadi események szóltak közbe: szeptemberben Neuwirthnak mene-külnie kellett Jellasich csapatai elől, s az első pécsi szerkesztő már csak a fővárosi német lapokba dolgozhatott. A gyér adatokból is vonzóan kirajzolódó alakjára ez-után tragikus árny súlyosodik: 1849 elején Neuwirth a császáriak kezére kerül, a hadi-törvényszék halálos ítélettel sújtja, s bár büntetését tizenöt évi várfogságra mérsé-kelik, az olmtüzi börtön, a négy esztendei magánzárka végez áldozatával: amikor 1859-ben megnyílik rabságának ajtaja, egy szerencsétlen tébolyodott lép ki rajta. Bizonytalan híradás szerint a kilencvenes években halt meg.

LUKÁCSY SÁNDOR

Rövid vallomás a költészetről*

1.

Egy járási székhelyen, Külső-Somogyban születtem. A falunk Kilátó pusztájától igen sokrétű kultúrtáj panorámáját ismertem meg. Tihany, Ságvár, Kőröshegy őskori-római és árpádkori emlékei ezek.

Az országút a kereskedelmet és az ipart hozta és vitte szét szülőházamból elég széles távlattal. Öregapámék, ha kellett, a szót németről olaszra, majd szlávra fordították. A ház körül a gyümölcsstermelés, kertészet, méhészet és a szőlőművelés az életet és egy mediterán jellegű derűt erősítve versenyeztek egymással. Mindez természetesen hatással volt az életemre. Apám Fiume helyett a kaposvári tanári kinevezést választotta, s mert később magam is az lettem, ebben a városban, tehát szinte mind mai napig szűkebb értelemben vett lakóhelyen Somogy maradt. Hazámnak mégis valami szélesebbet, az időt és a világot éreztem. A technika és a természettudományok előretörésével és egyetemes világkép szűkülésével és tágulásával még inkább így érzem. Gyermekkoromban a természet szinte kézzelfogható racionális és lelkes ismeretén túl, — mint már megírtam egyszer — két könyv volt rám a legnagyobb hatással. Az egyik „A természet csodái” három kötete, a másik pedig Blücher „Modern technika” című könyvének két vastok modellatlasza. Az első egy nem értelmi, de vizuális tarka világképet adott. Az ásványok, kőzetek, csillagok, óceánok minden fantáziát és abstrazskciót túllépő életének és szerkezetének a birodalmát. A másik pedig ezekhez az elképzelt utazásokhoz képzeletemnek a legreálisabb alapot adta. Ugyanis e technika modellatlasz kihajtogathatós ábráin át a szemléltetés kézzelfogható részletességével ismerkedhettem meg már gyermekfejjel a nem is olyan régen felfedezett repülőgépek, léghajók és tengeralattjárók szerkezetével. Ez volt az én politechnikai nevelésem. Az ábránd a valósággal, a képzelet az értelemmel és realitással így kovászkodott bennem akkor egy naiv harmóniává.

2.

És a költészet? ... Ez is a formákkal és a színekkel indult. Rajzzal és tanult zenével. A vers és a zene állandó műzakként tanyáztak házunkban. Dédapám az első magyar Phaedrus-fordítók közé számít. Aztán Rippl-Rónai és Balázs János környezete miatt is a vers nálam a képből és a zenéből mélyült tovább. Akkor 13—16 éves voltam, és kréta, víz és olajfestékek spektrumában láttam mindent.

Ezekből a formákból, melyek mögött a látható és a létező világ hangtalan, reális valósága lakott, nőtt ki bennem a költészet utáni vágy. A tárgyban, a szerves és szervetlen világban létező érzés megpendítésének a vágya. A reális valóságban való gondolat megszólaltatása. Így lett aztán első köteteimben a költészet tárgya elsősorban a valóság, a látható. Az, amelyre én tárukoztam rá az ecsettel, az a valóság, amely szem nélkül is rendíthetetlen nyugalommal figyel valamennyiünket, s amelyben benne pihen a gondolat is... Ezek a versek vajjon csak egy tájat tükröztek?... Egy pro-

* Elhangzott a Magyar Írók Szövetsége költői szakosztályának 1961. XI. 24-én tartott ülésén.

vinciát? ... Nem! Nemcsak a költők, de a provinciák hazája is széles e nagyvilág ... Így néztem, és így cseréltem ki a festészet és a költészet eszközeit. De a kép és a képek örökre megmaradtak a gondolatok bábáinak. Így tehát nálam ez a valóság, mondjuk a táj és a tárgy és a hozzájuk fűződő szín és ritmus verseimben nem más, — legalább is én annak szántam, — mint az a teremtetől létező anyag, melyet csak arra használok, hogy segítsen formával, realitásával kifejezni azt a lírai világot, melyet a mindenség titkai között kertészkedő szellem a világból megérez és fölfoghat.

S itt van az a metszési pont, ahol a költészet és a költő a végtelennel és a véges-sel egy személyben találkozik. Így aztán az igazi költészetben a világmindenség emberi méretű aránya bontakozik ki ... Ennek a mindenségnek kettős távlata érdekelt elsősorban. Egyrészt az az anyag, az a valóság, amelyből „nyílik a legszebb virágok édes zöldje.” Tehát a lét materiája, a kimeríthetetlen. Másrészt az anyagot és a léte-zést körülölelő egyre táguló végtelen. Az, hogy e kettőt megérezhetem, tehát maga a léte-zés szerintem a legértelmesebb, és a legérdekesebb szépség. Ha pedig ebből az érzésből csak szerény is, de mégis költészet születhet munkámmal, akkor azt a sok kint és küzdelmet, amely alkotómunkámat kíséri, kell hogy végső soron derű ra-gyogja be.

Amit mondtam, abból talán világosan következik, hogy a mai élet épp úgy érdekel, mint az eltűnt, vagy a most alakuló, vagy a még fel sem fedezett világ. Engem a tárgyi és szellemi valóságtól inspirált, racionális hajlamú, de ugyanakkor érzés és látomásból, nem is mai, de már a holnapi lírai világkép építésének lehetősége izgat ... Hogy milyen eredménnyel, azt nem óhaj és vágy, de mű döntheti csak el ...

3.

Ami pedig a közösséget, a költő és költészet emberiség iránti hivatását illeti, azt hiszem írásaimról, — akik ismerik, tudják, — hogy az egyszerű emberek és a gya-logjárók sorsa érdekelt mindenkor, nemcsak megyém keretében, de országos vonatkozásban is. Mindig köztük éltem a felszabadulás előtt, és a felszabadulás után is. Életemben többet kopott a lábam a gyalogutakon, a sikált padlón, mint az aszfal-ton vagy a parketton. S ebből nem akarok, s nem is akartam soha érdemet kovácsolni. Ez így volt, és így van jól! Ez vitt 1945 előtt a földreform reményével, mint a Márciusi Front tagját Finnországban, és 1945 után is mint néprajzzal sokat foglal-kozó kutatót gyalog és hátizsákkal a nép közé. *(Így mentem én télben, nyárban / min-dig magam útján járva. / Duda, ha szólt kijjebb álltam. / Megfürödtem benzingázban. / Nem siettem s mindent láttam. / nyitott szemmel az országban. / Ekképp, mert ha másképp tettem, / jég volt már a szívességben, / s mint a grófot, úgy fogadtak, / hall-gattak és bólogattak, / de akikhez én így léptem, / szívük enyém lett egészen ... / ... Öszinte szó és igazság / — tollad, ha tintába mártják, / verseden a papírhártyán, / átsüt a maradó-márvány ...)* Hogy nem mindent mondhattam el, amit hallottam és láttam, sokszor, de nem mindig rajtam múltott. De ennek az elmondandó lehetőségé-nek horizontja mindig jobban tágul ...

Életem során mint költő előtt se mindig a költők voltak az eszményképeim, ha-nem legtöbbször az adott ideális esetekben azok az emberi közösségek és eszmék, ame-lyek a költőket és a közösségeket szülték és irányították. A görögöknél például a filo-zófiai iskolák, az akkori demokráciák szelleme, és benne a szobrászok és a dráma mes-terei. Röviden közelebbi példával: a francia forradalom, a magyar jakobinizmus, aztán a reformnemzedék és Petőfiék, mint a csúcs ... Tehát az emberi életformák voltak ideáljaim. S a történelem folyamán gyermekkorom óta ezekben a társadalmi keretekben azt kívántam mindenkor, azt a szellemi és anyagi szintet és jólétet, mai szóval életszínvonalat a köznépnek, amelyet az a mindenkori társadalmi vezető réteg élvezett. Egyszóval azt hiszem, minden korban igazságérzetemnél fogva az osztály-nélküli társadalom ideális állapotának voltam híve, és mai is az vagyok a fentemlí-tett formában. Mindez az igény és igazságvágy nem 1945 után született lírámban, de legalább 1937-re megy vissza.

Az alkotómódszert nálam éppúgy, mint másoknál is, a szabad idő kevés volta alakította ki. Tudniillik ezzel a kevés idővel is állandóan hadilábon állok. Aki az írói munka mellett még hivatalban is szolgál, az idejének és életének gyertyáját a két végén egyszerre gyújtja meg. Egy biztos, dolgozószobám elsősorban és legtöbbször az utca, a gyalogút, és a vasúti pad, ha rám nem köszönnek az ismerősök. S ki nem ismeri egymást egy kisvárosban? Segítőtársam az állandóan zsebben hordozott kis notesz. A vázlat egy olyan gyorsírással, amelyet csak magam tudok olvasni. Legtöbbször csak egy-egy vers lényegét tudom rögzíteni, de lassan ez is átalakult egy fejben való fogalmazássá. Utcán, úton és minden járművön, az apostolok lován és a MÁV kerekén így mondtam el némán a legtöbb versemet. Memória kérdése legtöbbször már egy-egy versem. Ha leülök, vagy méginkább ha lefekszem, legtöbbször már csak a készlet formálom s ez sokszor elég gyorsan megy. Elalvás előtt általában gyorsan és jól tudok koncentrálni...

Csak 1945–1948 között jutott osztályrészül olyan három év, amikor Kaposvár város, mint író örökbefogadott, amikor aztán annyit írhattam, utazhattam és horgászhattam, amennyit fizikai és lelkierőm elbírt. Más a helyzet Becén, az írók Szigligeti alkotóházával szemben, ahol a szívemhez szabott környezetben egy víkendházban dolgozhatok, de csak hivatalos szabadságom alatt. A legtermékenyebb évszakom az ős... Itt és így kellene mindig élni és írni, de erre csak egy „de” a felelet, és az a 25 év, melyet egy gazdánál, a magyar művelődésügynél szolgáltam egyhuzamban.

A verseim alapozásáról még csak annyit, hogy a környezet, amennyiben múzeumban dolgozom, mégis csak a Múzsák galériáját egyesíti. S a velük való hivatalos foglalkozás filozófiával, természettudománnyal, művészet- és irodalomtörténettel, régészettel, ha jelentős adminisztrációval fűszerezve is, de naponta legalább 8–10 órát az íráson kívül is mégis csak környezetükben tart.

TAKÁTS GYULA

Az intellektuális költészetről

Költészetünkkel, költőinkkel kapcsolatban mind gyakrabban használják ma az intellektuális jelzőt. A gondolati költészet irodalmunk egyik legérdekesebb, hatásában, összefüggéseiben legváltozatosabb kérdésévé tárgult. Aktualitását az is bizonyítja, hogy a múlt év őszén a Rádió is két részből álló kerekasztal értekezletet, illetve vitát indított róla, neves irodalomtörténészek s érdekelt költők bevonásával. Beszéltek itt az értelem szerepéről a tisztán érzelmi indítékú költészetrel szembeállítva, — mint állandó, történetileg folyamatosan élő költészettípusról, s beszéltek speciálisan a mai korra, a modern ember egyéniségére jellemző fokozott intellektualitásról, ennek okairól, a csak értelemmel megoldható természet-társadalmi szövevények hálójáról, a modern ember világképének hatalmas kitárulásáról. Mindemellett mégis úgy érezhetjük, hogy az intellektuális költészetet másképpen definiálja irodalomtörténész és aktív alkotó — ez a még pontosan meg nem határozott fogalom tágabb, cseppfolyósabb az egyértelmű meghatározásnál. Ez a szerény hozzászólás sem törekedhet erre, mindössze az intellektuális költészet egy-egy jellegzetes művéről, s a költészet ez ágának összefüggéseiről és hatásáról próbál elgondolkodni.

Kiindulópontul a Rádióban is elhangzott véleményt vennénk, azt, hogy a mai költő mindenképpen meghatározni igyekszik helyét a környező világban. Ne tartsuk ezt közhelynek: ma valóban nehezebb ez a feladat, mint a régi, a természethez köze-

leb álló korokban. A természet erői elvesztették ugyan misztikus hatalmukat, azonban a laikus számára hozzáférhetetlen tudomány bonyolultságába öltöztek, s megterhelték az ember és világ közvetlen kapcsolatát. A mai ember — s nemcsak a szocializmusban — inkább társadalmi lény, igen sok, szinte már ösztönös társadalmi relációval —, természetes, hogy mindez a kutató, gondolkodó felelősség visszatükröződik költészetében. S méginkább érvényes ez a szocialista költőre, aki hivatását a társadalmi felelősség kifejezésében látja, s ember és természet, ember és történelem kapcsolatát tudatos nevelő szándékkal, az értelemre is hatékonyan kívánja ábrázolni.

Az intellektuális költészet mai formájának kialakulása nem választható el a XX. század művészeti változásainak egészétől, s ebben a költészet „nem-intellektuális” irányzataitól sem. A költészet sohasem lehet csak értelmi hatású — hatásában érzelmi, sőt érzéki, tehát elsődlegesebben zenei-ritmikai, hangzási elemek is szerepelnek. Így van ez az intellektuális költészetben is. — s a mai ember intellektualitásának, főleg pedig ilyen irányú problémáinak kifejezője nem is képzelhető el más-keppen, mint az érzelem, s a formanyelv megváltozott eszközeivel. Tudatos és ösztönös, érzelmi és intellektuális elemek: a nagy költészetben összefonódva tartják egyensúlyban egymást.

A modern művészet a romantikával kezdődik: az egyetlen, aktuális tartalom kifejezésére alkotott formával. Úgy hiszem, ebben az alapvető formai jellegzetességben a XX. század valamennyi stílusirányzatának magja potenciálisan bennrejtett. A XX. század művészi formavilágára még szembeszökőbben jellemző ez a csak egyszer alkalmazhatóság, tartalomnak és kifejezésnek egyetlen összetalálkozása. Ez az egyszerűség részben a mondanivaló tudatosabban individuális lényegével függ össze, a belső világ jelentősége egyre nő, és egyre inkább eléri, majd túlnővi a külső kollektív élet általánosabb élményeit. Ez a befelé-fordult érdeklődés az éppencsak tudatos élmények, asszociációk hatalmas tartományait tárja fel; gondoljunk például a szürrealizmus álmokból-asszociációkból kinőtt művészetére. A XX. század „izmusai-ból” szándékosan ezt idéztem: alighanem ez, az egyéni „tudatalattiban” való elmerülés, az alkotás közbeni értelmi funkciók mellőzésének vágya lehetett történelmileg közvetlen elődje a mai intellektuális költészetnek. Eliot költészete a szürrealizmusból nőtt ki: a modern irodalom egyik legnagyobb hatású költeménye, Eliot híres „Pusztaság”-a nagyrészt szürrealista eszközökkel megírt gondolati költemény. Ebből mindjárt az is látszik, hogy az intellektuális költészet mennyire hajlékony, finom, líra kifejezésekre is alkalmas, egyszerűen, mennyire „igazi” költészet. A „Pusztaság” hatalmas társadalmi problematikája szinte lírai mélységben ábrázolt, sőt tudatosan is lírai szólamokban: csak hogy nem egyértelműen és kizárólagosan a költő líraiságán, hanem szereplőszzerűen megszólaltatott, szimbolikus hangokon át. Ez pedig objektivitást tételez fel — nem csak a szubjektum problémáinál tágabb, átfogóbb érdeklődést, meglátásokat, hanem valamiféle távolságot is alkotó, s a művében kifejezett vallomás között; e kettő értelmileg belátott elszakadását. A költő távolabbról nagyobb összefüggések részeként látja magát, maga és a világ kapcsolatát, s ezzel egyszerre látja azt általánosabbnak, s relativisztikusabbnak is.

A mi kérdésünk számára melyek a „Pusztaság” legfontosabb jellemzői? Az egyik az, hogy lírai, asszociatív, tartalma tágabb társadalmi, mondhatnánk objektív probléma kifejezésére szolgál — a másik formájának tudatos szerkesztettsége, variációs rendszerének, visszatéréseinek szigorú kompozíciója. Az intellektuális költészet megértése szempontjából a kettő egyformán, és egyszerre érdekes — különösen a második, szubjektívebb, inkább érzelmi hangolású költészetre is jellemző, nálunk pl. Weöres Sándoréra.

Eppen itt látszik azonban az „intellektuális” költészet befolyása korunk egész költészetére. Az erre jellemző formai megújulás természetes útja ugyanis, véleményünk szerint, az intellektualitáson át vezet. A hagyományos, klasszikus formák sok szempontból időszerűtlenné váltak, szerepük jó költő kezében inkább a jelzés, utalás stilizálás, tudatos hivatkozás mai tartalom és hagyomány folyamatosságára. (Ismét Eliotból egy példa: a Négy Quartet tudatos Dante-deminiscenciái.) A formai

forradalom kezdeti anarchizmusa, a spontaneitás, a fellázadt, szándékolt „természetesség” után elkerülhetetlen egy fokozottabban ellenőrzött és irányított fázis — ez: pedig csupán külsődleges, merev formai sémák kialakításával nem valósítható meg. Úgy látszik korunk nem bírja el a stacioner jellegű formaképződményeket — legalábbis úgy látszik, s erre még visszatérünk, hogy a letisztult, zárt és mégis eleven formarendszer még nem alakult ki véglegesen. A fellazított, mobilis formakincset a józanabb, intellektuális ökonomia kezdi használni, úgy azonban, hogy mindazt, amit az újabb lélektan napfényre hozott, s az újabb művészet ebből kifejezett, magába olvasztja. Így lesz Eliot is a társadalmi-történelmi objektivitás mellett a társadalmi-történelmi szubjektum, az aktuális kollektív (vagy helyesebben, kollektíven magányos) psziche tudatalattijának is tudatos kifejezője.

Az állandó intellektuális figyelem és kontroll lehetetlenné teszi a már készen kapott formák használatát. A klasszikus, lezárt forma ugyanis, költészetben is akár — csak a zenében mindig valami megoldás, feloldódás felé halad. S ha a forma automatiássá válik — mint sajnos ma igen sok költőnk kezében — ez a vers mondani-valóját, végső kicsengését is ellaposíthatja. Ha nem eléggé tömör a tartalma, ha nem tölti ki teljesen a vers kereteit, a költő óhatatlanul a forma autonóm, gépies megoldásai felé sodródik, s a forma spontán, nyugvópontra törekvő tehetetlensége (a rimelő sorvégek, a ritmus szuggesztivitása, de még a képalkotás bizonyos, előre meghatározott szükségzerűsége is) a vers problémájának megoldását hiteti el az olvasóval. A gondolati költészetben azonban, ha valóságosan van is megoldás, sőt, ha a vers ezt a megoldást bizonyítja is, a lényeg inkább a probléma felvetése, helyesebben talán a probléma meglátása. A vers feszültsége tartalom és forma pólusai közül a tartalmi szférába tolódik át: a dolgok komplexitásukban, egymással ellentétes erők hatásaként elevenednek meg, s ez a feszültség tölti ki a verset. Ez a feszültség azonban semmiféle feloldódást, még formait sem tűr meg, s itt jelentkezik a gondolati költészetben jelenlévő belső ellentmondás: az, hogy a költő végső soron mindig valami harmóniát keres, szubjektív líraiságában éppúgy, mint a nagy, társadalmi perspektívákban. Az alkotáshoz is, úgylátszik, a feszültség pillanatnyi tónusdifferenciája, hirtelen fokozódása, vagy valószínűbben, hirtelen elernyedése szükséges. Ez pedig akaratlanul is valami érzelmi túláradással, nem gondolatok által kormányzott mélyebb lelki funkciók előretörésével jár. Akaratnak és elengedésnek, adásnak és elfogadásnak, értelemnek és ösztönnnek hajszálnyi egyensúlya teremti meg a költői alkotást. Ezért gondoljuk azt, hogy a tiszta intellektualitás nem lehet végleges megoldása, ezen túl — járt útja a modern költészetnek. Így mutatja ezt a nagy „intellektuális költők” életműve is. Eliot, a „Pusztaság” költői eredményeit megtartva, azokat felhasználva túlnő intellektualitásán, s intellektualitásból és tudatalatti asszociációkból tudatos lélektani ismeretből és líraiságból megrázó, szinte zenei szerkesztettségű szimbolikát épít fel a Négy Quartetben. Úgy látszik, hogy a gondolati költészet inkább csak átmeneti jelenség, valószínű, hogy az ember és környező világának harmóniája a költészetben is egy mostaninál gazdagabb és sokrétűbb formátípust fog kialakítani — ehhez azonban az intellektuális költészet útját is meg kell járnunk. Bizonyos, hogy a jövő költészete csakis a gondolatosság magábaolvasztásával képzelhető el.

BENEY ZSUZSA

A történelmiség szava a szülőföld és irodalom viszonyáról*

Amikor Szabó Ede rendkívüli érdekes fejtegetéseit olvastam a Jelenkor hasábjain a „szülőföld és irodalom” viszonyáról, — arra gondoltam, hogy milyen különböző módon lehet a szűkebb szülőföldet, vagy tágabb értelemben a hazát szeretni. Úgy is lehet, mint Baradlay Kazimir, vagy Pató Pál úr, hogy hermetice elzárkózunk a magunk kis vackába, szemet húnyva az élet nagy zajlásai előtt, és úgy is lehet, mint mondjuk, Csokonai, vagy Ady, akik koruk leghaladóbb eszméivel akarták felfrissíteni az áporodott betokosodásban élő szülőföldjüket. A szülőföld, illetve a haza szeretetének ez a két formája két véglet, és a történelem folyamán az emberi haladás zászlóvivője sohasem az első, hanem mindig a második forma volt.

A már említett történelmi példák, és igen sok más tanúságtétel azt bizonyítja, hogy a szülőföld szeretete, a szülőföld népi légköre, hagyománya csak akkor csikarhat ki nagyot egy-egy alkotóból, ha az író és a szülőföld viszonya nem „belterjes” öndicséret és provinciális szembehelyezkedés az idővel, konkrétan az író korával, hanem éppen ellenkezőleg, az egész világ, az egész emberi horizont hatalmas lencséjén keresztül nézzük szülőföldünket, hazánkat, és mérjük fel helyét az emberi társadalomban.

Azért kell erről beszélnünk, mert nálunk nem a szépen megírt elméleti cikkekben és irodalmi vitairatokban, hanem elég nagy mértékben az irodalom gyakorlatában még mindig tartja magát a szűkebb értelemben vett szülőföldnek, a „tájnak” egy olyan visszahúzó, az egész emberi horizont eltakarására hajlamos túlbecsülése, ami indokolatlan és korszerűtlen. Ennek a tájnak az őrzője és megszólaltatója első sorban — még a nyugati technikai haladás mögött is, 1939 előtt is messze elmaradt — paraszti életforma volt. Napjainkban viszont a magyar falvakon — nem beszélve most egyéb szerkezeti változásokról! — mérföldes vascszimát öltve, százados elmaradást pótolva rohan előre a gépesítés.

Arra a kérdésre tehát, hogy: „kötődjék-e a szülőföldjéhez az író?”, egyértelműen igenlő feleletet adhatunk, de figyelembe kell venni a legnagyobb példákat, akik a korabeli legszélesebb emberi érdekek magaslatára emelték fel azt az erőt, amit szülőföldjük ősi televényéből magukba szívtak. Nem a szülőföld húzta le őket, hanem ők emelték fel azt. És ugyancsak ki kell egészítenünk igenlő feleletünket a történetiség ama kérlelhetetlen törvényével, amely eleve meddőnek, nem a jövőbe mutatónak jelez minden művészi törekvést, ha a táj kátyujába akadva, — vagy bármely más indítékból, — visszafelé akarja forgatni az idő kerekét. Hogy erre a kiegészítésre szükség van, csak egyetlen példát említünk: a mai magyar költészetben igen elharpóztak az impresszionista tájversek. Mintha csupán az apró és az intellektus által rendszerbe nem fogott, csak hangulati képekben meglátott benyomásokat érdemesítenék egyes költők arra, hogy mint költői témákat megénekeljék. Ebben a magatartásban a fától nem látják az erdőt, a táj leszűkített kerete nem engedi, hogy meglássák benne az ország napról-napra fejlődő, újjá alakuló életét. Az ilyen jellegű szülőföldhöz kötöttség a mi viszonyaink között bántóan korszerűtlenné vált művészeti iránynak, a naturalizmus és a l'art pour l'art talajából kinőtt lírai impresszionizmusnak a melegágya. Sőt, mindjárt hozzátehetjük azt is, hogy az ilyen művészi program, az ilyen jellegű szülőföldhöz kötöttség a provincializmus legsekélyesebb eszmei mocsarából nem engedi kilépni azt, aki egyszer belelépett. Így Szabó Ede és más kritikusok is a provincializmus egyik fajtájának tartják azt a „hamis panonizmust”, amit Szabó György — nem Szabó Ede — így jellemez: „... kifejezési

* Hozzászólás a „Szülőföld és irodalom” kérdéséről indított vitához.

eszközök csillogók, az élet legapróbb részleteit is mesterien foglalják keretbe, csak éppen az egész hiányzik belőlük, — az élet szépségeit egyedül a terített asztalban, a szorgosan tevékenykedő hitvesben, a borpincékben és a lágy dombok derűjében találják meg.” (Valóság, 1961. év 5. szám.)

Ha van ilyen „hamis pannonizmus”, — mint ahogy van! — akkor ez visszahúzó erő, komoly akadály a szocialista irodalom fejlődésének útjában. A Jelenkor szerkesztőinek és minden más dunántúli irodalmi fórumnak szembe kell vele nézni, még akkor is, ha ismert nevű költőkről kellene egyszer már végre az igazat is megmondani. De hát nem akarok elkalandozni a tárgytól, azért ezúttal csak annyit: a „hamis pannonizmus” nem azért veszedelmes, mert néhány költő ilyen jellegű verseket is ír, — csak hadd írjanak, irodalmunk sokrétűsége, gazdagsága elbírja az ilyen verseket is! — hanem azért, mert elharapózása és a helyzetét felmérő korszerű marxista kritika hiánya miatt művészeti mérce és követendő példa is lehet az írói utánpótlás számára. Azért a leghatározottabban látnunk kell, hogy a „pannonizmusnak” ez a válfaja valóban hamis. (Ezt a jelzőt Szabó Edétől és Szabó Györgytől veszem át.) Mégpedig azért hamis, mert igaz ugyan, hogy a dunántúli táj szelídebb vonalú, mint a sík Alföld markánsnak és végtelennek tetsző rónasága, és az is igaz, hogy a dunántúli nép is kedélyesebb, lágyabb arcú, mint az alföldi ember ridegebb, keményebb életstílusa, — de ezzel szemben az is igaz, hogy éppen a legnagyobb költők, akiknek közvetlen közük volt a Dunántúlhoz, mint például Berzsenyi, Csokonai, Vörösmarty, Babits, nem a „hamis pannonizmus”, vagy „dunántúli idillizmus” (ez utóbbi Szabolcsi Miklós megjelölése, Élet és Irodalom, 1961. február 10.) hangján énekeltek, hanem a magyar történelem és társadalom legtüzeesebb vasait (koruk haladó, sőt leghaladóbb eszméit!) szorították kezükben író toll gyanánt. Mindennek lehet őket nevezni, csak éppen nem kispolgároknak. Így tehát ha ma vannak olyan költőink, akik dunántúliaknak érzik magukat, és talán még egyik-másik nagy elődre is hivatkoznak, de megtagadják azoknak a magyar és az emberi haladás érdekében vállalt színvallását, — akkor ezek a mi társadalmunk kispolgárai, akik a szocialista irodalom számára nem lehetnek sem művészi mérce, sem követendő példa.

Szülőföldünk és népünk szeretetének szoros egybeforrottsága más értelemben retete a legtöbb embernél egybekapcsolódik a nép szeretetével, amelyik a szülőföldön él. Ez így helyes. De már Ady is össze tudta egyeztetni a magyar nép szeretetét más népek megbecsülésével. A történelmi fejlődés itt is rohamléptekkel halad előre.

A szülőföldhöz kapcsolódásról még azt is el kell mondanunk, hogy a szülőföld szei követi a történelmi fejlődés irányát. És ez a népiség értelmezése. Elég sokat vitatkoztunk már az ún. „népi” irodalomról. Legújabbán Szabó Pál már „az utolsó szirmait hullató népi irodalomról” beszél. (Élet és Irodalom, 1962. január 20.) Persze, ez az elégikus hang csak akkor létjogosult, ha a népi jelzőt időzőjelbe tesszük. Mert hát mi a történelmi perspektíva? — Ma már aligha jelentheti a „dolgozó nép” fogalma csak a parasztságot, amint az 1945 előtt és után is szokásos volt. Az átalakuló parasztság mellett a „dolgozó nép” fogalmába lassan belesorolhatjuk a munkásosztállyal együtt a technikai vezetők és az értelmiségi dolgozók rétegét is. Így aztán ha a „nép” kategóriáját a társadalmi fejlődés ilyen módon kiszélesíti, illetve újjáteremti, az idézőjel nélküli népi irodalom nem fogja „utolsó szirmait hullatni”, mert meg tud majd felelni annak a követelménynek, amit így állíthatunk fel vele szemben: „Azok a műalkotások, amelyeket népnek nevezünk, impozáns erővel fejezik ki a társadalmi tudatnak az adott korban elért legmagasabb fokát.” (A marxista esztétika alapjai, 324. old.) Ilyen értelemben a régi „népi” fogalomnak ez a forradalmi átalakulása egyik oka annak az irodalmi vitának is, ami az Élet és Irodalom hasábjain folyik a paraszti élet ábrázolásának módjáról és lehetőségeiről. Bizonyosak lehetünk afelől, hogy a magyar irodalom nem szegényedni, hanem gazdagodni fog ilyen és ehhez hasonló társadalmi változásoktól, amelyek szülőföldünk, hazánk régi tájait, régi arculatát gyökeresen megváltoztatják, dolgozó népünk életét felemelik. Ha pedig irodalmunk nemzetközi rangjára gondolunk, az a véleményem, hogy ezek a változások új nemzetközi valutát jelenthetnek a Babits Mihály által „nagy erők, kevés méltó alkotás és

úgyészolván semmi siker" szavakban összegezett „világirodalmi számlánkon”. (Babits Mihály: „Magyar irodalom” c. tanulmány.)

Amint az eddigiekből is kitűnik, Szabó Ede cikkének csaknem minden megállapításával egyet értek. Szívesen egészítettem ki néhány új vonással azokat a kérdéseket, amelyeket ő vetett fel olyan elgondolkodtató módon. Van azonban még két olyan felvetett probléma, amiről vitatkozni szeretnék.

Az egyik a fővárosi és vidéki irodalom viszonya. Elismerem, hogy megindult bizonyos decentralizációs folyamat, és biztos, hogy nagyobb ipari üzemeknek vidéki elhelyezésével, céltudatos művelődési politikával egy ilyen egészséges decentralizáció idővel erősödik majd. De tudni kell, hogy ennek a folyamatnak még nagyon a kezdetén tartunk. A lehetőségei sem tetszés szerintiek, mert akármennyi idő is telik majd el, Budapest mégis csak az ország kulturális életének a szíve marad. Persze, lesz előrehaladás! De a „vidéki író” egyelőre a gyakorlatban még nagyon hátul kullog a „fővárosi író” mögött. A vidéki provincializmus, ha valahol felüti a fejét, mindennek szemetszúr. A fővárosi presszókhoz és íróasztalokhoz kötött provincializmus, — mert hát ilyen is van! — meglátásához már élesebb szem kell. A vidéken élő írók, — hacsak nincsen már országosan ismert nevük —, még nagyon sokáig hátrányban lesznek a fővárosiakkal szemben, mert kevesebb a publikációs lehetőségük, és az is, ami van, jóval jelentéktlenebb, és mert a „vidéki” adottságok következtében nagyon kevesen juthatnak el oda, hogy munkaidejük jelentős részét „érdemes” lenne az irodalom ügyének szentelni. Így a fővárosi és vidéki irodalom viszonya, és különösen az utóbbi helyzete innen vidékről ma még korántsem látszik egyszerűnek és megoldottnak.

A másik kérdés, amiről vitatkozni lehetne, a táj, a szülőföld, vagyis a földrajzi helyzet hatása egy-egy művészeti ág, vagy éppen az irodalom fejlődésére. Szabó Ede a szülőföldhöz kötöttség csaknem minden lényeges előnyét ismerteti az irodalomnak, mint többé-kevésbé autonóm művészetnek a sajátos törvényein belül. Ezzel egyet kell értenünk, mert ez így igaz! De egyszer ő is említést tesz: „holmi öncélú tájjelleg túltengés”-ről. Hát éppen erről van szó. Ha a szülőföldet, mint a földrajzi tényezők összességét tekintjük, és elismerjük, — mert el kell ismernünk! — a művészetek egészséges fejlődésére gyakorolt kedvező hatását, — akkor az esztétikának, mint a filozófia egyik szaktudományának jelentős alapkérdéséhez jutunk el, és már ebben a viszonylatban így hangzik a kérdés: ha a szülőföld és az irodalom viszonyáról beszélünk, és elvi megállapításokat teszünk, nem kell-e mindjárt arra is felhívni a figyelmet, hogy az irodalomnak, mint a társadalom felépítményének, mint a társadalmi tudat egyik megjelenési formájának fejlődésére igen nagy hatással van ugyan a földrajzi környezet (szülőföld!), de világnézeti tévedésbe esnénk, és tudománytalanul járnánk el, ha nem utalnánk rá, hogy az irodalom végső meghatározója nem a táj, vagy az „ember a tájban”, nem is a tágabb értelemben vett szülőföld, hanem a gazdasági alépítmény, tehát az egyetemes emberi történelem primér meghatározója.

Soraim elején abból indultam ki, milyen ellentétes módon lehet a szülőföldet, a hazát szeretni. Ugyanolyan ellentétes szempontok szerint lehet a szülőföld és irodalom viszonyát értelmezni. Kétségtelen, hogy a korszerű értelmezés előre lendíti napjaink magyar irodalmának fejlődését.

BELLYEI LÁSZLÓ

Jegyzet Dürrenmattról

Alapigazság, hogy aki történelmi témához nyúl — annak vállalnia kell az olvasónak a jelenhez kapcsolódó analógiáit, sőt félreértéseit is; s kiváltképp számolnia muszáj ezzel a lehetőséggel annak a művésznek, kinek a történelem csupán groteszk ürügy, az eseményeknek kizárólag *látszatára* és nem *hűségére* törekszik. Dürrenmatt nyilván ilyen író: történelmi drámái egy hatalmas, ön-törvényű szimbólika-rendszer alkatrészei. Amolyan aristophanesi látással — és ha már az irodalmi asszociációknál tartunk: — igazán madách-i lelkiismerettel egy világrend összeomlását fejezi ki. Az „Angyal szállt le Babilonba”^{*} kétségtelenül a legjelesebb e drámasorozatban. „A nagy Romulus” talán egységesebb, kevesebb benne a szerzői „kiszólás”, de ez a színmű egyértelműbb, egy világnézetnek a maga nemében egyszerű kifejezője. Arról nem szólván — számunkra pedig most ez a momentum a lényeges —, hogy az „Angyal szállt le Babilonba” minden más műnél hívebben árukodik szerzőjének álláspontjáról, illetve indítékairól.

Németh Lászlónak igaza van: a dráma valóban Akkiért, a koldusért íródott. Akki a küzdés szimbóluma, a végcél, a megoldás hijján a küzdést *mindenként* értelmező emberé. Romulus ellenpárja is lehetne, hiszen ő a hiábavaló harc és a megszűnés értelmét hirdeti, ad absurdum. Egy társadalmi rend felborulásának pillanatában... Akki ezzel szemben nem képvisel a fejlődés folyamatában semmiféle megállást: ő sem a jelenben, sem a továbbiakra nézvést nem reménykedik; az örök főminiszter, az örök főteológus, az örök hóhér mellett a küzdés célja sem változhat, azaz a totális semmi marad. Ezen a ponton Dürrenmatt legpozitívabb figurájával kell vitába szállnunk, s aligha ismerhetjük el állítólagos — mármint az író által feltételezett — „*érdemeit*”. Akki egyéniség ugyan, de még saját kategóriáján belül is elviselhetetlenül borzalmas, akár naiv ellenzékiiséget, akár (és ez a valószínűbb) nagyon tudatos tevékenységet vélünk felőle. Nincsen konkrét elképzelése nemcsak a jövőre vonatkozóan, ám semmiféle vonatkozásban sem: a napi megélhetés, mint bölcsnek tetsző epikureus elv kielégíti s megkísérli magasabb elvekkel igazolni ezt. Dürrenmatt művészi ereje képes is időlegesen elhítenni ezt a látszat igazságot, s mármár tökéletesen „becsapja” az olvasót, amidőn rá kell jönnünk, hogy Nebi — egyes magyarázókkal szemben — nem a *rendet* képviseli, még az autokrata uralkodói elképzelésében sem. Hiába ellentét párja Akkinak, lényegileg megegyeznek: „örök céljaik”, „*eszményeik*” érdekében az értelmetlenséget hirdetik. És persze a többiek is: az isten, aki értelmetlenségre teremtette Kurrubit, vagy az angyal, akit éppen ez értelmetlenség gyönyörködtet, jóllehet hatalma lehetne rajta.

A tisztító szenvedély itt csap át általános hitetlenségbe. Romulus kijelenti Odoakernak: „Hátralevő idődben megkísérled majd, hogy *értelmet plántálj az értelmetlenbe*... Néhány olyan esztendő következik, amelyről meg fog feledkezni a történelem — mert minden hősiségnek hijján lesz — de e kusza világ legboldogabb évei lesznek mégis. (Mellékesen: meghökkentő párhuzam lehetősége adódik József Attila egy töredékének néhány sorával: „Majd csöndbe fognak a dalok, / a hősiség eloldalog / irgalmat kérnek a balog / és kapzsi szenvedélyek”. A felbomló kapitalizmus kettős malomköve között könnyörtelenül őrlődő ember kiáltása mind a kettő, de Dürrenmatté nem mentes egy cinikus fintortól, amellyel a boldogságot kiiktatja a történelemből, József Attila pedig éppen polgárjogot követel ennek az érzésnek.) A babiloni drámában a földöntúli hatalmak felhasználásával, amelyek nyilván egy magasabb értelem, vagy egyszerűen az Értelem nevében és helyette cselekszenek — igen, ezzel az utolsó lehetőség is megtagadtatott. Dürrenmatt pesszimizmusa teljessé lesz így, az utolsó reménysugarat is számúzi látóköréből, s fordul e pesszimizmus rögvest

^{*} A *Nagyvilág* 1961. 12. számában közölte a színművet, Fáy Árpád kítűnő tolmácsolásában.

a visszájára azzal, hogy nemcsak a megvalósulás lehetőségeit, hanem magának a jónak fogalmát is tagadja. A humánusmot a Romulusban egy béke-eszmény képviseli, itt a humánus is értelmetlenné lesz és pusztán a küzdés, mint öncél igazolhatja az emberi létet. „Én meg a Földet szeretem, mely mindig megmarad... A fakó vak Babilon tornya, mely acél s beton, és feltarthatatlanul a magasba tör, a romlásba — széthull, összedől; de túl a viharon, melyen összeégett arccal átigyekszünk, lovasoktól úzve, nyilak záporában... homokon gázolva át — új ország vár messze ránk, felbukik az alkonyatból, páráll a fény ezüstjében, tele új üldözéssel, tele új ígérettel és új énekkel.” Ki tagadhatná Akki zárómonológjának nagyszerű patoszáát és ki azt, hogy e patosz alapvető tartalma nihilista, jóllehet „erkölcsös nihilizmus” — Veres Péter szavaival élve. (Erről persze lehet vitatkozni: *ma* lehetséges-e erkölcsös az abszolút tagadás, mint a haladás kifejezése? Általában nem, de olykor az író kétségbevonhatatlan szándékai, avagy a szándékai ellenére megvalósuló mondanó, tehát e nihilizmuson belül megnyilvánuló belső ellentmondás — felmentést adhat.)

Tragikus magány-érzést fejez ki Dürrenmatt — hadd ismételjük — megvesztető művészi erővel, de egyáltalán nem elfogadhatóan. Nem a jövő elismerését várjuk tőle, hanem, hogy túl a harc germánizű kultuszán (nem tehetek róla és senki nem tehet róla, ha a német író tollából különleges értelme és súlya van ennek az élet felfogásnak) értelmet lásson a harcban. Az áldozatot csak a cél, a szükséges humánus cél igazolhatja: a küzdés értelmetlenségében látni valamilyen nagyszerűséget, a szerző szándékaitól függetlenül — kísérteties párhuzamokat idéz. Ez a megállapítás ilyen formán túlzás, de a polgárság vésztébe rohan, önmagát végzi kell — történelmi analógiák sokasága kínálkozik bizonyítékul —, jóllehet menteni óhajtotta volna magát. Van egy lenini igazság, amely szerint „az igazság folyamat”. Bizonyos, hogy ennek a fordítottja is igaz: a folyamat végsősoron igazság. Dürrenmatt, az igazság konkrét és elvont formáiról előbb kijelenti, hogy nem tudja mi fán teremnek azok, majd paradox módon az igazság létét is tagadja.

Dürrenmatt dekomponált egyéniség, aki önnön valóságát a szigorú formai fegyelem látszatával leplezi el. Valóban, a mai nyugati dráma válság-tünetei közül keveset észlelhetünk nála, ami a külsődleges szimptomákat illeti. Másutt azonban — véleményem szerint még Ionesconál is! — ez az abszolút anarchia sokszor kivagyiskodó mutatóvány, míg Dürrenmattnál véres igazság, a céltalanság igazsága. Annak az embernek az igazsága (és ez tipikussá emelkedik Dürrenmatt műveiben), aki úgy vész el a világ forgatagában, hogy eleve erre a sorsra ítéltetett, de ezt tudva és átérzve, a tökéletes értelmetlenség donquitjotei gesztusával küzdeni kíván ellene. Nálunk sokan a nyugati világ leleplező lelkiismeretének szerepét emelegetik Dürrenmattal kapcsolatban, holott amit ő csinál, az nem leleplezés, vagy ha úgy tetszik: nem cselekvés, hanem állapot. Állapot, hijján akár a külső figyelő szenvtelenségének, akár a szenvedélyes kritikus originális bátorságának, vagy bármi másnak is. Egyszerűen szenved és fájdalomát cinikus mosoly kíséretében csak önmaga számára teszi tudomásul vehetővé. Beteljesedik ezzel Dürrenmatt írói „végzete”. Az „Angyal szállt le Babilonba” hátborzongató akasztófa-humor voltaképpen s így cseréli el magasabbrendű hivatását az életmű is. Igazoló, támogató erő lehetne, s a rombolás, e passzív szenvedély is végeredményben idegen marad tőle, hiszen az örök fogalomkörén belül még az anarchiának sincsen helye.

E. FEHÉR PÁL

S Z É L J E G Y Z E T

IRODALMI ÉS KÉPZŐMŰVÉSZETI PÁLYÁZATUNKRÓL

Pécsett és Baranyában évről-évre pályázatot hirdettek különböző szervek íróknak és képzőművészeknek. A pályázatok művészeti életünk fejlődésének *serkentőivé váltak* ugyan, de a vártnál általában kevesebb eredményt hozta; a pályaművek többségének tartalma, színvonala nem ütötte meg a kívánt mértéket; a pályázatok meghirdetésének hagyományos módja nem adott annyi segítséget az alkotómunka kibontakozásához, amennyit a ráfordított erkölcsi és anyagi támogatás alapján reméltünk. Ezért az elmúlt évi pályázatok meghirdetésénél szakítottunk a korábbi gyakorlattal, s *új módon* hirdettük meg a pályázatot.

Az új módszer elvi alapjai a következők voltak:

1. A Baranya megyei Tanács, Pécs város Tanácsa és a Szakszervezetek Megyei Tanácsa *közösen hirdette* meg a pályázatot, egyesítve a korábban szétforgácsolt összeget.

2. Az alkotómunka nagyobbarányú kibontakozását legtöbb művészüknél *az idő hiánya* akadályozta, ezért a pályázatot hirdető szervek egy hónap fizetés nélküli szabadság igénybevételének anyagi lehetőségét teremtték meg a művészek számára.

3. A pályázóknak az egy hónapot *élmények szerzése, a munkások és parasztok életének* környezetének tanulmányozása céljából üzemekben vagy falvakban kellett eltölteniök.

4. A pályázat nem egyes művek alkotására szült, hanem *általában kívánt segítséget nyújtani az alkotómunkához*, olyan művészek számára, akiknek eddigi tevékenysége alapján joggal várhatták a pályázatot meghirdető szervek újabb művek létrehozását.

A pályázathirdető szervek 20—20 000, összesen 60 000 Ft-ot biztosítottak, 9 író és 8 képzőművész számára, hogy egy-egy hónapot tölthessenek el az általuk választott, és a pályázatot hirdető szervek által jóváhagyott területen. Egy-egy művész 3000—4000 forint ösztöndíjat kapott. A művészek közül nyolcan baranyai falvakba, hatan a pécsi és komlói bányavidéken, hárman ipari üzemekben töltöttek egy-egy hónapot.

Korai lenne még a pályázat eredményeit számbavenni, ezt a teljesség igényével nem is tehetjük, hiszen az élmények hatása esztendőkön keresztül gazdagíthatja az alkotómunkát. Azt azonban már most is megállapíthatjuk a művészek beszámolóiból, hogy az *új pályázat eredménye összehasonlíthatatlanul nagyobb, mint a régieké volt*. Az írók 2 regény, 4 kisregény, 1 versciklus, 1 dráma és 1 tanulmány megalkotásához láttak hozzá, s ezek mellett novellák, irodalmi riportok s más kisebb lélegzetű művek is születtek. A képzőművészek *április 4-én kiállításon mutatják* meg a közönségnek alkotásaikat. A *Jelenkor áprilisi száma* is több olyan írást tartalmaz, amely a pályázat eredményeképpen született meg.

A pályázaton a következő művészek kaptak ösztöndíjat: Bertha Bulcsu, Bizse János, Borsos József, Cseh László, Csongor Rózsa, Erdősi András, Kelle Sándor, Kende Sándor, Lantos Ferenc, Őrsi Ferenc, Pál József, Simon Béla, Soltra Elemér. Szöllősy Kálmán, Thierry Árpád, Tóka Vendel és Tüskés Tibor.

Biztosak vagyunk abban, hogy az új rendszerű pályázat valamennyiük művészi fejlődéséhez, alkotómunkájuk kibontakozásához *segítséget adott*, s a művészetet kedvelő közönség meggyőződhet munkájukon keresztül a pályázat eredményeiről. Ha némi módosítással is, de *hasznosnak és szükségesnek látszik a pályázat rendszeres meghirdetése*. Remélhetjük, hogy a kezdeti eredmények arra ösztönzik a pályázatot meghirdető szervezetet, hogy hagyománygyógyítsa a pályázatot, s művészeink alkotómunkájukban egyre jobban gyümölcsoztatják az ösztöndíjban rejlő lehetőségeket.

Lemle Géza

EGY FILMRŐL, MELY VÉGRE MONDOTT IS VALAMIT

Filmgyártásunkat már hosszabb ideje csöndes zúgolódás kíséri. Láttunk ugyan jó képeket is a sok rossz között, de általában mind belekövesedtek valamiféle sematizmusba. Legnagyobb gyengéjük az volt, hogy nem tudtak semmi újat mondani; vagy nem akartak, vagy nem is mertek. És ha mégis, akkor bántóan megérezett rajtuk a lakkozás, vagy az igazi konfliktusok gondos kerülése.

Ebben a tespedésben a Megszállottak úgy hatott, mint egy harsány kiáltás. Súlyos, egész épülő mai életünkre jellemző problémákat visz a kamera elé, őszintén, bátran, kendőzetlenül, nem győztünk eléggé örülni neki. Megoldásában is találtunk biztató, új vonásokat. A filmet a közönség zöme látta, ezért a storyról csak ennyit: Bene mérnök már régóta foglalkozik az alföldi katasztrófális vízhiány leküzdésével, de felülről mindig csak gáncs éri, végleg elkedvetlenedik, sőt egészen letörik. Egy állami gazdaságban alacsony, szintező állást vállal, itt találkozik ennek kirobbanó energiájú fiatal igazgatójával, Kecskével, aki mániákusan hajszol vizet, hogy Édenkertet varázsolhasson a csupa-homok alföldi pusztára. A két fantaszt összefog és minden hivatalos segítség nélkül, sőt felső hatóságukkal dacolva, fűrt kutakkal vizet fakaszt. Csakhogy a Vízügyi Főigazgatóság csatornát akar ugyanoda építeni, de bürokratikus lassúsággal, és ezt a két lobogó temperamentum nem bírja kivárni. Engedély nélkül, saját szakállára tovább fúr, szabálytalan pénzügyi eszközökhöz nyúl, ezt viszont már a hatóság nem nézi tétlenül. Az összetűzés elkerülhetetlen. A két hős láthatóan vesztébe rohan. Feletteseik nem akarják elismerni igazukat, ők pedig annál inkább nem engednek. Végül hatalmi úton lezárják a kutakat, állásukból elbocsátják őket, — kész volna a drámai kifejtés, ha a Központi Bizottság egy képviselő tagja oda nem érkezik, hogy meggyőződjék az igazságról. Ő végre rendet teremt az elmérgesedett ügyben, és teljes elégtételt szolgáltat a meghurcoltaknak.

Nem éppen bokros a cselekmény, mégis hatalmas feszültséget tud kelteni, és ez forgatókönyv, rendező és színészek együttes érdeme. Elsősorban azért, mert a film sorsdöntő problémát visz a vászonra: a csigaleptű bürokrácia és a bátor egyéni kezdeményezés harcosszecsapását. A tematika, a színtér egészen realiztikus és mai. Szereplői hús-vér emberek, valódi dolgozók, nem kiagyalt regényfigurák, amit eljátszanak, mindenkire közel áll, vele is megtörténhetik. „A hivatalnak packázásai” két derék, jellemes embert, akik pedig csak a közösségért égne, már-már a pusztulásba kergetnek. Együtt izgunk velük, a nézőt katharzis fogja el: ritka film az, amely ilyen mondanivalóval tudja ezt elérni, és ezért igen-igen magas elismerés járna, ha... csakohgy valami „ha” rendszerint adódik, és ha alaposabban szemügyre vesszük, itt is. A problémafelvetés, a bürokrácia és az egyéni kezdeményezés eredendő ellentéte kétségkívül kitűnően exponált. Csak az az egyetlen, de súlyos hiba, amit a film alkotói tán nem vettek kellően figyelembe, hogy a két főhős falhoz szorulását nemcsak bátor és lelkes munkájuk okozza, hanem sajnos az is, hogy mind a ketten a címnek megfelelően valóban kissé „megszállottak”. Nem mondhatók éppen patológus alkatúaknak, de egészen normálisnak sem, józanságról nem is beszélve, mert hiszen nyilvánvaló, hogy a legjobb szándék sem jogosult tilos eszközökkel céljait megvalósítani. A régi mondás igazolódik, hogy a pokol tornáca is jószándékkal van kikövezve. Már pedig Kecskés igazgatónak olyan indulatos a természete, amilyent vezető állásban mindenkinek le kell küzdenie. Bene mérnök jellemében viszont a fanatizmus és a letargia olyan sajátos keveréke működik, amelyet tipikusan neuraszténiának mondhatunk, és tetteinek, fejlődésének ez legalább annyira rugója, mint az objektív körülmények, melyekkel éppen szubjektivitása sodorja súlyos ellentétbe. Igazuk van ugyan, mégis éreznünk kell, hogy egy jó ügyet az élet valóságainak sutba dobásával rosszul szolgálunk. A másik oldal ugyancsak tartalmaz reciprok értékeket is. A főigazgató, Mezei-Hart és a főmérnök valóban tipikus bürokraták, sőt feltűnő csúnya opportunisták szereplőket viselnek, a néző is felháborodik csökönyös értetlenségükön, de azt sem szabad szem elől téveszteni, hogy hibáik mellett ők is jószándékú állami tervet képviselnek, még ha közben a maguk kis pecsenyéjét sütögetik

is. Azonfelül pedig, legyenek különben bármily hitványak, kötelességük a szabálytalanságokkal szembeszállni, mert erre a szocialista törvényesség elve kényszeríti őket, ebben pedig alku nincs! Így innen is, onnan is kihullik néhány szál a szorosabb szövétből, ami azért sajnálatos, mert ezáltal a tragikus góc hígabbra oldódik, fellazul, pedig valódi drámai mag rejlett benne, a közönség eleinte szinte hallani vélte az „amanké” sötét szárnyasuhozását. A tragikus elbukás szomorú, mégis fölemelő lehet. Ezúttal is mélyebb tanítást tartalmazott volna, mint ez a csaknem happy end, mert a nézőt megnyugtatta ugyan a végül mégiscsak megérkező elismerés, de a képviselő útján történő igazságszolgáltatás óhatatlanul „deus ex machina”-szerűen hat, és nem érezzük a megoldást hiánytalannak.

Mesterség dolgában ugyancsak találunk pluszt és mínuszt egyaránt. Láttunk remek pusztai felvételeket, néhol kitűnő jelenetezést, és csaknem végig emlékezetesen jó színészi játékot. Különösen Szirtes Ádám vérbő, plasztikus alakítása tetszett, valamint Pálos György elmélyült, pszichológiai tanulmánynak beillő mérnök-figurája. Pap Éva kissé halványabb volt, de a szerepe is az, afféle szerelmi betét a storyban. Pécsi Sándor, Maklár, Básti, Tompa élő, mai embereket formáltak meg. Makk Károly rendezői pályáján ez a film jelentős állomás. Nemcsak életszerűsége miatt, mely hasznosan épített néhol a képbe jó olasz neorealista eszközökkel, hanem az egész játék szoros egybekovácsolásáért, mely az elég gyér cselekmény mellett egyenletesen tudta fokozni a feszültséget. Közben egész sor lelki folyamat meggyőző ábrázolását láthattuk. Ritkaszerű férfibarátságot érlel meg előttünk a közös munka, mély és tartózkodó líra fűti, a jellemek és események pontosan kapcsolódnak, mint a fogaskerek. Visszont kissé sokalltuk a premier-planokat és a hozzájuk iktatott párbeszédet. Néhol retorikai hatást keltettek, fölöslegesen, és csökkentették a játék ütemét.

Mindent összevetve, a Megszállottakat nem mondhatjuk tökéletes alkotásnak, de igényességével, főként pedig bátor és jelentős eszmei mondanivalójával az utóbbi esztendő egyik legjobb magyar filmje.

Werner István

MÉG EGYSZER A „FELBEMARADT KÖLTŐ”-RŐL

A Jelenkor 1961. évi 6. számában Várkonyi Nándor gazdagon dokumentált írásban idézte fel a mártírhaltalt Nagyfalusi Jenő (1901—1944) alakját és a Pécsen létrehozott Symposion c. folyóirat történetét. Az utolsó Nagyfalusi-levél, amelyből idéz Várkonyi, 1927-ből való. A következőkben — részben Féja Géza és Vas István felvilágosításaira és visszaemlékezéseire támaszkodva — Nagyfalusi későbbi munkásságának néhány adatával szeretném kiegészíteni a Várkonyi által elmondottakat.

1938-ban a Kronos kiadó Nagyfalusitól Van Goghról jelentetett meg kis könyvecskét, amelyre azért is érdemes a figyelmet felhívni, mert „A magyar művészet-történeti irodalom bibliográfiája” (szerkesztette Bíró Béla, megjelent 1955-ben) megfeledezett róla. Nagyfalusi már egy 1925-ös levélben arról számol be Várkonyinak, hogy Dürerrel és Holbeinnel foglalkozik, — úgy látszik, a képzőművészet iránti érdeklődése később még határozottabbá vált. A kis Van Gogh-könyv művészeti irodalmunk jelentős értéke, s az első magyar nyelvű kísérlet Van Gogh életművének történelmi materialista megvilágítására. A hollandus mester — Nagyfalusi gondolatmenete szerint — a lesüllyedő nyugateurópai kispolgárság kétségbeesését kifejező művész, aki nek „megrendítő erejű formáját társadalmi véredények táplálták”. Döntő jelentőséget tulajdonít azoknak a hónapoknak, amelyeket Van Gogh a bányászok között töltött el: „Van Gogh a Borinage-nak köszönhette művészetét és önmagát.” Általában nagy gonddal rajzolja meg Nagyfalusi az 1871-es párizsi kommun utáni francia gazdasági-társadalmi helyzetet, a kezdődő imperialista korszakot s annak a szellemi életre gyakorolt hatását. Könyvében szembefordul a feudizmussal, amely „a gyer-

mekkor ösztönéletében előforduló zavarokból" vezeti le a művészeti jelenségeket. (A Kronos könyvek között jelent meg egyébként az angol marxista esztéta, F. D. Klingender „A modern művészet” c. tanulmánya is, amelynek egyes szempontjait Nagyfalusi felhasználta.)

Féja Géza — egyik levelében — az alábbi érdekes és szép jellemzést adta Nagyfalusiról: „Jól ismertem őt. A 20-as években jött egy valóban anyagi nemzedék: Sárközi Gyurka, a két Szedő, Nagyfalusi... — Jenő kistermetű férfi volt, feketehajú, ragyogó sötét szemekkel. A hasonlelkűek közül benne égtek a legnagyobb tervek, Symposion címen folyóiratot alapított a tiszta szellem jegyében. Tán fölösleges bizonygatnom, hogy a Horthy-korszakban mennyire nemcsak ellenállást, de fölkelést jelentett ez, természetesen a maga módján. Közben szerénysége, szelídsége és átszellemültsége révén a saját személyi dolgát sehogysem tudta megoldani. Nevelősködött módos polgárcsaládnál, s tudjuk, hogy még megbecsülés esetén is milyen alárendelt viszonyt jelentett ez. Egyideig tanított a zsidó gimnáziumban is, közben krajcárjait az utolsóig szellemi célokra fordította. Mégsem tudta folyóiratát, a Symposiont folytatni, — ez volt legnagyobb veresége. Uralkodó vonása az ártatlanság volt — ezt nem tűrte ama bűnbe esett kor. A 30-as évek elején szerkesztettem Bajcsy-Zsilinszky lapját, az Előőrsöt, ez utóbb Szabadság címen folytatódott. Közöltem egy tárcáját a 48-as szabadságharc bukása utáni lelkiállapotról. Finom, nemes lírai írás volt, ám azonnal fölhorkant ellene egy Zs. J. nevezetű üres, ostoba fajvédő. De — emlékezetem szerint — támadta Jenőt a Nemzeti Újság is. — A Kronos: az ő krajcárjait jelentette. — Jenő a szellem fegyvereivel próbált küzdeni, de az egykorú magyar társadalmi helyzet reménytelenségét tisztán látta. Az akkori urbánusok többségével ellentétben: ismerte a szegényparasztság sorsát, és vállalta az érette induló harcot. Alkata hasonlított Sárközi Gyurkáéhoz, aki ifjú lírájának átszellemült világából ugyancsak ártatlansága és tiszta embersége folytán lendült át a népi forradalom vidékére. Nem tudom már, hol született Jenő, de — mint általam közölt írása is mutatja — a magyar vidéki élmény sem hiányzott belőle. — Többnyire Budapesten találkoztunk, azonban egy ízben az esztergomi Fürdő-szálló kertjében is töltöttünk néhány szép órát. Én akkor Esztergomtáborban tanítottam, és ő iskolájával lenn volt Esztergomban.”

Vas István visszaemlékezése szerint Nagyfalusi a 30-as években a szocialista szellemű magyar írók között is a legbaloldalibbak egyike volt. Mielőtt 1944-ben elvittek, felgyújtotta lakását, — hátrahagyott írásai, holmijai megsemmisültek. Senki sem maradt.

Dévényi Iván

SZEGÉNY „OLD MAN”

Az irodalom iránti széleskörű érdeklődés részben a kritika színvonalától függ. Ki hozhatja közelebb az író és művét az átlagolvasóhoz, ha nem a tisztafejű, lelkes és érettfíteletű bíráló? Átlagolvasóról beszélek és semmiképpen nem lekicsinyléssel. Hazug nézet az, hogy az átlagolvasó nem ért meg bizonyos dolgokat — tehát ne is kíséreljünk meg hozzá szólni. Ma fokozottan hazug nézet ez, mert az átlagolvasó szintje ma már a régi „intellektuális réteg” színvonalán áll, ha nem magasabban. A legnagyobb írókat és kritikusokat mindig megértette az átlagolvasó. Pontosabban, éppen azért lettek nagy írók és kritikusok, mert meg tudták értetni magukat az átlagemberrel, s nem a szakmabeliek szűk köréhez, hanem mindenkihez szóltak.

A kritikának mindig volt és sajnos még ma is van egy olyan faja, amely szándékosan, az „eredetiség” kedvéért kifacsart és nyakatekert mondatszőrnyekkel akarja kivívni a csodálatot. Persze nem a mű, amelyről beszél, hanem a maga iránti csodálatot. Mi ennek az eredménye? Csupán annyi, hogy az átlagolvasó az első mondatok után leteszi az ilyesfajta írást, s gondja lesz rá, hogy hosszú ideig ne is vegyen hason-

lót kezébe. Aki pedig ismeri a művet vagy életművet, amiről szó van, esetleg átrágja magát rajta, és bár megérti — azaz, kisejdi az értelmét — a gyomrát valami kellemetlen érzés szorítja össze. Olyasféle érzés ez, mint ami akkor fogja el az embert, ha valami sznob asszonyka az utazási élményei kapcsán összehabrikál hetet-havat világlátását és „előkelő” ismerőseit fitogtatva.

Mindez a Nagyvilág szeptemberi számában megjelent, Hemingway életművét értékelő esszéről jutott eszembe. A bíráló már kezdetben „Hemingway-opust” emleget, s ehhez még jelzőt is kell ragasztania, hogy kifejezze azt, amit egyszerűen is leírhatott volna: Hemingway életműve. „This rewier”, említi magát, s hozzáteszi: „ahogy náluk titulálják magukat a bírálók.” Kezdjük ott, hogy „náluk” nem így „titulálják” egymást a bírálók, hanem a magyar irodalmi kritikusnak ez az angol megfelelője, s ugyanilyen joggal minden az esszében szereplő magyar szó angol megfelelőjét is lehetett volna közölni. Akkor, mikor ilyen felesleges mondatzaporításokra van helye és ideje, arra nincs, hogy a legjelentősebb Hemingway műveknek leírja a teljes címét. Akkor, amikor az Akiért a harang szól (náluk így „titulálják” ezt a művet: *For Whom the Bell Tolls* — ugye milyen képtelenül hangzik ez így? — c. regényről beszél csak *Harangot* emleget, és ugyanígy mindenütt. Nem is tudom hirtelenében megokolni, miért bántó ez, de bántó, és fölényeskedés íze van. Ugyanígy a főhősök ilyenén emlegetésének is pl.: „Renátánkról van szó”. Gondoljuk el csak milyen bántó lenne, ha valaki így írta: „Nos, erre a mi Hamletünk...”

This rewier csak az isten tudja kinek ír. Az átlagolvasóknak semmi esetre sem. De az irodalommal eljegyzetteknek szintén nem. Legfeljebb az általa is ostromozott sznob szemforgatóknak, akiknek annál jobban tetszik valami, minél kevésbé értik. Azoknak, akik az állva tapsoló nézőtérre egyedül ülnek és szájukat huzogatják.

Mért nem tudnak — hogy csak egyetlen példát hozzak fel — Sükösd Mihály logikus, tiszta egyszerűségével írni a kritikusaink? Hogyan szabad és lehet ilyen bekezdéseket írni egy rewiernek (akit Magyarországon irodalmi kritikusnak „titulálnak”):

„Az „old man” színházat játszik halászinásával: itt játék és valóság nem bután túlhangszerelt romantikus kontraszt, álom és valóság ellentéte régen nem mafla nagyképűséggel tragikus, az illúzió csak annyi, mint a só vagy whisky, vagy enyhe hashajtó, mindennap és csoda nem harcolnak, mint a neuróták gátlás-rácsos képzeletében, érett öregség melegmosolyú harmóniájában egyesül itt minden. Nem szép klaszszicizálódás-e ez (és van-e más irodalmi és életi csalétek?) — hogy a halász-zsargonból, jaj, ki ne essünk. Az öregkor számára (Hemingwayt parodizálva) a „rotten”, vagyis cefre-erős klasszicizmus maradt.”

Ez a bekezdés a világirodalom egyik legkristálytisztább, s egyben legegyszerűbb, s egyúttal legművészibb eszközökkel megírt kisregényét magyarázza.

Nem akarok kötözködni, de mindez fáj, és meg kellett írnom. Különösen fáj, mert nemrégiben olvastam Hemingwayről egy nemrégiben megjelent angolnyelvű könyvet, amely a világszerte megjelent műveivel foglalkozó kritikákból közöl válogatást, s még ezután is el kellett ismernem, hogy találhatunk a Nagyvilág fentemlített esszéjében újat és értékeset.

Így kétszeresen rosszul esik a bombasztos, a szakácsot és nem az ételt hangsúlyozó tálalás.

Rákossy Gergely

Ajándék könyvek

Goethe: Itáliai utazás — Babits Mihály: Összegyűjtött versek —
 Rónay György: Fekete rózsza — Birkás Endre: Kő és homok

Négy kötet ajándék könyv fekszik előttem. Először ízléses külsejükről kell szólni. Régen nemes ékszerek tokja készült ennyi gonddal, selyemben, bőrben briliánskövek, valódi gyöngysorok kerültek, a kivételesek meglepetésére. Most Goethe Itáliai utazását kaptam kékselyem köntösben, fedőlapján a költő arany emblémájával. Fűzött könyv, mely már olvasás közben szétesik, és szemétnak kínálkozik, most nem kerül kirakatokba. Az olvasók marandót várnak a könyvtől, hogy úgy őrizték gyűjteményükben, ahogy valaha metszett poharakat, szépen festett porcelánt helyeztek a vitrin üvegfalai közé. És ez a szép könyv (Goethe eredeti színes rajzaival) nem is drága, legalább a szomjas olvasó nem találta annak, mert tudtommal pár nap alatt eltűnt a kereskedésekből. Ez nemcsak könyvkiadásunk szerencsés útját jelzi, de még inkább az olvasásra nevelt tömeg igényét, mely azonnal jelentkezik, ha a kirakatban olyan művet lát, mely századokon át kibírta az idő porlasztó munkáját.

Számomra különösen nagy ajándék volt, mert életem több ünnepét hozta közelebb. Egészen fiatalon eredetiben olvastam először, és vágyakat hozott, szárnyakat bontott. El is jutottam hamarosan Itáliába. Nem is egyszer, többször is. Első utam alkalmával kétségtelenül Goethe vezetett, de később a dolog változott és minél többször láttam ugyanazt, annál függetlenebb lettem. Mikor ötödik olaszországi utam után megint elolvastam az utazást, már gadagabbnak éreztem magamat, mert mind a két olvasás kizárólag Itáliára figyeltetett és csak most az anyanyelvemre átültetett szép fordításban találtam meg az igazi Goethét. Azt az óriási kamaszt, aki többször megmászva a Vezuvot, így elmélkedett: „minden veszedelemben van valami ingerlő, valami, ami kihívja az ember ellenkezését, s arra készíti, hogy dacoljon vele.” Megtaláltam a mohó kíváncsisággal kutató gyermeket és az ifjút, ki örök kérdéseket bontogatott. Ezért gyűjtött az antik földön köveket, az ősnövény titkát keresve ezért hajolt le a növényekhez, képzelete a mindenség titkait fürkészte és végül mégse oda érkezett el, hanem vissza önmagához. Hogy az idegen világot feltáró tükörben folyton önmagát nézegette, jegyzetei bizonyítják: „Az újjászületés, mely belülről kifelé átförmál, egyre tart. Tudni tudtam, hogy valami érdemlegest fogok itt tanulni, de hogy az iskolában ilyen messzire kelljen visszamennem, sőt elejétől újmód, újratanulnom, ezt nem tudtam. Hanem most már meggyőződtem és teljesen átadtam magamat a dolognak és annál jobban örülök, minél inkább meg kell tagadnom magam.” Újjászületéséből születtek újja művei, melyeket otthon már félig meddig elkészülten tett bőröndjébe. Önmaga felfedezésével készült Iphigénia, Tassó, Egmont. Hogy a kettős csoda megtörténhessen, rengeteg elem zsúfolódása kellett. És különösen az, hogy kiszabadulva társadalmi börtönéből, cifraságait ledobva névtelenül és felelőtlenül kószáljon. Lelkesen írja: „Oly világosságban élek itt, aminőt réges-régen nem éreztem. Tiszta látásomhoz ragaszkodom és tökéletes mentességem minden előítéllettől hasznomra válik.” Festeni tanul, agyagot gyúr, az emberi test bonctanát bújja és közben állandóan önmagába pillant. A kettő összeolvadásából kapjuk az élményt, hogy beleshetünk alkotó műhelyébe. Miközben érdeklődése ezerfelé szakad, szívósan szorongatja Iphigéniáját: „Nem először fordul elő, hogy azt, ami a legfontosabb csak úgy mellékesen csinálom” írja, s mikor postára adja, szerényen kéri: „Fogadjátok szíve-

sen, mert ha nem az áll is a papíron, amit alkotnom kellett volna, mindenesetre kivethető belőle, amit alkotni akartam." Beszámol, hol és mikor dolgozott rajta, s végül bevallja: „Este lefekvéskor fölkészültem a másnapi feladatra, mielőtt fölébredtem, azonmódon nekiláttam." Pár hét múlva nyugtalan: „Tudom, Iphigéniam megérkezett hozzátok, bár értesülnék szíves fogadtatásáról. Ha tudnám mit szoltok hozzá, ez irányításomul szolgálhatna." Mert akkor a San Onofrio kolostorban már megtalálta Tassó szobrát: „A tehetséges, gyöngéd, finom magabazárkozott férfit", és új élménye összetépette régi kéziratát: „mert mostani fölfogásommal már semmi rokonsága sincs." Később Palermó felé a vitorláshajón tengeribetegséggel fülkéjébe zárkózik és jegyzi: „Elzárva a külvilágtól, szabadjára engedtem a belsőt. Írásaim közül csak egyet hoztam magammal: Tassó első két felvonását. Szenderegve és félálomban folytatom drámám tervezgetését."

Élményeit oly közvetlenséggel jegyezteti, hogy szinte maga mellé ülteti olvasóját, részesei leszünk, hogy fakadt és emelkedett saját átnivelésével hősének sorsa és hogy került költői formába. „Sokat láttam, még többet töprengtem; a világ mindjában megnyílik előttem és sok minden, amit már régóta tudok, csak most válik sajátommal" írja Nápolyban és Herdernek így számol be szicíliai görög élményeiről: „ők a létet ábrázolták, mi többnyire a hatást; ők a rémületet rajzolták, mi rémületesen rajzolunk; ők a kellemeset, mi kellemesen. Innét származik minden túlzás, modorosság, hamis báj, minden dagályosság." Ebből szabadította ki magát. Még Nápolyban panaszkodik: „Miért vagyunk mi mai emberek ilyen szétszórtak; miért támasztunk magunkkal szemben új meg új követelményeket, amelyeket sem elérni, sem teljesíteni nem tudunk." De visszaérkezve Rómába föllélegzik: „Bőven van új gondolatom. Ha magambamerülök, a legkisebb apróságig viszontlátom kora ifjúságomat; aztán fölragad a dolgok fölsége és méltósága oly messzi magasba, ameddig mostani lényem egyáltalán fölhatolhat." Ebben a magasságban közli: „Egmonton dolgozom." S mikor elkészült: „Egmont kész; a hónap végén útrabocsajthatom. Akkor aztán majd szorongva várom ítéleteket." És már Fauston töpreng: „ha szabad így mondanom, kinyilatkoztatásaim vannak. Bepillanthatok a dolgok lényegébe, s a gazdagság örvénye nyílik föl előttem; Rómában önmagamot találtam meg, önmagammal jutottam boldog és értelmes egyetértésre." És mikor majdnem két évig tartó ideglobogás után visszaindul Weimarba, ott már megérkezett kész művei várják. S mindez csak úgy mellékesen. És mégis a mellékes állja keményen, biztosan az időt, ami fontosnak látszott, elporladt. Úgy látszik, a halhatatlan művek lebegését az élet töménytelen izgalma szövi; az alkotóláz kételyek, félelmek kohójában formál, ha a fontosság központjába kerülne, talán felperzselné önmagát.

Ennyire leleplező művet nagy írótól keveset kaptunk, s ha ezt fiatalságomban nem láttam meg, nemcsak saját hibámra figyelmeztet, de az élet nevelését is közli, mely időnként kicserél bennünket és benső formáinkat megváltoztatja. Ezért kell az ilyen műveket többször elővenni; Schopenhauernek igaza lehet: ha egy mű túlélte századát, olvassuk el többször, inkább vele töltjük időnket, mint kétes újdonságokkal.

*

A sötétkék vászonba kötött könyv elején a nagybeteg költő arcképével találkozunk. Panasztalan, megnyugodott arc ez, s mégis, mintha szeretetért, megértésért esdene. Ilyen volt egészenesen is és mégis más. A vonások zártságát, a becsület tisztaságát, az ellentétekből alakított világ költőjét megőrizte szenvedő tekintete, de a vad vihart, melyet már első látásnál nyújtott, azt az ijesztő szenvedélyt, mely tisztára szellemi volt és ment a test szennyétől, ezen a képen már nem találjuk.

1919 tavaszán láttam először. Az egyetemen a szociális tanfolyamon résztvevő tanárok részére tartott előadást. Még akkor Dél-Somogyban éltem, az uram levélben közölte, hogy Babits Mihály előadása következik. Csomagoltam és utaztam. Pedig akkor még csak „Recitatív" kötetét ismertem és tanulmányait, de már nevelőm volt és eszményem. Mikor megjelent a katedrán, félszegen meredt a levegőbe és gyűrött.

ruhájában nem testét láttam, csak megdöbbenő magányosságot és sötét fényben lobogó szemeiben a hit és magatartás oly szilárdságát, hogy míg előadását hallgattam, úgy éreztem, egy aszkéta vad láza ragadott magával, felemelt és átvitt a dolgok banális felületén. Előadása kezdetén nyugtalan volt, mintha csuklana, a nyakát rángatta. Tekintete végigszaladt a termen és egyszerre megenyhült, talált arcot, akivel előadása alatt összekapcsolódhatott, s most már úgy beszélt, mintha szellemét egyetlen embernek nyújtaná. Ha megfélekezve tekintetét elemelte, riadt lett, szemei bizalmatlanul röpködtek, aztán megkereste, akihez beszélt és felszökkelő lázzal kiabálni kezdett. Előadása közben sok hangárnyalatát ismertem meg: üvöltést, szorongó dadogást, a hitvallók lármáját és a megütött gyermek csendes félelmét. Sokféle arcát és hangárnyalatát mindig idegekkel átélte feszültség töltötte meg. El kellett hinni, amit mondott és vállalni egy magasabb erkölcs szemléletét. Ez a szemlélet parancsot rejtett: nem elég gondolkodni, a gondolkodás csak úgy válik erkölccsé, ha a fegyelem tiszta formájába öltözik. Előadása után megrendülten hagytuk el az egyetemet: először láttam élő magyar költőt és rögtön az élők legnagyobbját, 1919 őszén már pesti lakosok voltunk. A Centrál kávéház tükörlablaka előtt üldögélve sokszor elnéztem, amint az Egyetem utcából jött és eltűnt a Ferenciek terén. Volt járása közben egy különös szokása: maga elé nézett, látszott, nem vesz észre semmit, nem lát senkit, a nyakát időnként mégis úgy rángatta, mintha beszélgetne, vitázna. Ha fölnézett és idegen tekintetével találkozott, riadtan megrázkódott, akár egy szarvas, ha erdejében idegent velt. Utána gyönyörű szemei visszariadtságukban is bocsánatot kértek. Egy év eltelte után fiatal szőke asszonnyal lépett egy délután a Centrál kávéházba. Az írók asztalához közeledve komolysága szemérmes mosollyá változott, mintha szégyelné, hogy boldogságát meg fogja barátaival osztani. Felesége, Tanner Ilonka, akiből hamarosan Török Sophie író nő lett, nyugtalanul szökdécselt mellette. Ilonka sápadt arcából két szín villant elő: feltűnően festett szája és röpködő fénylő kék szemei. Úgy hatott, mintha nemcsak testében és nevetésében, de lebegő szőke hajában is tánc rezegne. Személyesen csak pár év múlva ismerkedtem meg velük. Szemben ültünk a Centrálban, s míg Török Sophie beszélgetett velem, Babits szelíd mosollyal az asztal lapját nézte. Mosolya nem hozta közénk, finom magányossága megdöbbenett. Aztán a feleségéhez fordult, ekkor magányosságát elvesztette, arcát szeretet és rajongás töltötte meg. Ennyi illúzióval terhelt hűséget rikán láttam férfi arcon. És sok év múlva is mindig ugyanezt. Emlékszem, egy őszi délután a Gólyavárban az egyetemi ifjúság Babits-ünnepet tartott és a költő is ott ült az emelvényen az előadók között. Mellettem a hallgatók sorában Török Sophie ült, feszülten és nyugtalanul, mintha röpködő tekintetével tartani kívánná a költőt. Babits három versét maga mondta el. Az ifjúság tapsoló orkánnal ünnepelte, de ő mintha verseinek és hangjának viharában összeroppant volna, tehetetlenül nézett maga elé, s csak mikor kutató tekintete a feleségével találkozott, oldódott fel szelíd mosolygásba. Bárhol láttam, s bármilyen körülmények között, mindig meghatottan néztem, mert leolvashattuk büntelen arcának minden kifejezését, ez szellemének tükrre volt, érzékenységeinek térképe. Magányos volt, de hiányzott a talányokat rejtő zárkózottság, s mint nem egy versébe, arckifejezéseibe is sok ellentét vésődött: engedékenység és gyötrelmesen kínlódó makacsság; szelídség és a benső fegyelem szigorúsága. Barátaival nyugodt nyíltsággal beszélgetett, de ha számára idegen érkezett, megijesztett tekintetének tiltakozó villáma. Ilyenkor önmagába süppedt, arca olyan lett, mint lezárt kazetta. Villámlásait többször láttam, de csak akkor értettem meg, mikor a Halál fiaiban megismertem Sándor Mihályt. Ők ketten egyek; egymást teremtték.

A Halál fia nagy esemény volt; Schöpflin kamaszosan kiabált: — Ez a regény nemcsak egy osztállyal áll kapcsolatban, de betört az egész magyar életbe és szoros összefüggésbe hozott szomorú valóságunkkal. Ennek a könyvnek nem fog az idő ártani; lehet, hogy közben elfelejtik, de megjósolom, legyőzi a könyvtárak porát, és föltámad!

A Halál fia megjelenése után együtt uzsonnáztunk Schöpflinék ebédlő asztalánál. Babits Mihály szokatlanul jókedvű volt, szavakkal játszott, egyik-másikat megfordította és kétféle értelmükön mulatott. Aztán váratlanul, mintha közeledő vihar

morgását hallgatná, komoly lett. Mert nemcsak verseiben játszott ellentétekkel, lényének titkai is ellentétet mutattak: mélységes hitet, ugyanakkor kételyt; aztán, mintha csodálná a világot, pedig tudja, hogy az egész szétfoszló álom, tűnékeny szépség. Nem véletlen, hogy Shakespeare-től ő fordította: „Olyan szövegből vagyunk, mint álmaink és kis életünk álomba van kerítve.”

Nem tartoztam köréhez, de ott voltam, ha a hangját hallhattuk, ezt a gazdag zenét, mellyel meggyötört lelkének lobogását adta át. És előadására mindig úgy érkeztem, mint mikor Dél-Somogyból fiatalon felsiettem. Mert verseit sok előadó próbálta méltóan felöltöztetni, de csak egyetlen ember adta át hiánytalanul: maga Babits Mihály. Ha kétségbeesett komorsággal állt a dobogón, azt hihettük, szenvedő verseinek elbocsátását, aztán, ha orkánszerű viharral harsogott, úgy éreztük, ige-hirdetés és parancsával távoztunk a Zeneakadémia nagyterméből, vállalnunk kell harcát, együtt kell küzdenünk a szellem tiszta világáért.

Lakásán csak egyszer láttam. 1938-ban a Baumgarten-díjak kiosztásának ünnepén már beteg volt és Schöpflin közölte, hogy otthonában kíván velünk találkozni. — Mihály vár tégedet — mondta előszobájukban Ilonka, és hamarosan ott ültem fekhelye mellett. Sápadt arcáról most eltűnt a sok ellentét és benső reflex, nyugodt volt, szelíd és jóságos. Tudtuk, hogy élet és halál küszöbén ingadozik, hamarosan súlyos gégeműtéten fog átesni. Ő is tudta, de hallgatott, csak komolysága lett megtöltöttebb, magasabb. A Halál fiainak Nellijét juttatta eszünkbe: „térdecnűszva a sors előtt.”

Ezután már csak azt az arcát láttam, melyet most összegyűjtött versei előtt találtam, s melyhez úgy illenek e sorai:

Csak annyit mozdulhatok, amennyit
hajt a szél
gyakorlom a halált
veszteg, száműzve és várva ítéletem.

*

Adhat-e költő többet, mint emlékeinek, vágyainak versebe öntött, megnemese-dett formáját? És adhat-e gyönyörködtetőbb játékot, mintha beleszeret anyanyelvébe, s mint olthatatlanul szomjas szerelmes, felkutatja annak minden rejtekét és kibá-nyássza végsőkéig? Adhat. Akkor ad többet, ha életének versbenemesített formáját és nyelvének kincseit sikerülten eggyé ötvözi. Ezt a kettőt találjuk együtt Rónay György Naplótöredék versében (Fekete Rózsa c. kötet). Egy autóbúszon látott idős nő arca a költő halott anyját idézi és elindítja versét:

Szép vonásait ősz
haj keretezte, s szeme szinte zártan,
bár nyitva volt, valahova magába,
valami végtelen barlang-magányba,
valami derengő homályba nézett.
Megláttam s megdöbbsentem: mintha téged
látnálak, kit hétéves korom óta
nem láttalak, s azt gondoltam: ilyen
volnal, ha élnél.

Negyven év terhével zokog a befojtott bánat, s oly hiánytalanul kapcsolják össze az időt és az emléket, hogy a mélységükkel megrendítő szavak fűzérére méltán mondhatjuk, új gyöngyszemmel gazdagodott a magyar elégia.

Ismerem a versek költőjét: halkszavú, csendes ember, látásával szedi össze köl-tői anyagát és ha műhelyébe viszi, a képfaragók látomásaival az apróság felróppen, megnő, utána leszáll a belső kohó izzásába és víziókká változik. Tudom, hogy min-

dig élményeiből születik a szó. Élménye a világ tükre, innen szedi a realitások finom miniatűrjeit, ezek között talál önmagára, így válnak játékaivá a megtalált színek, melabúvá az átröppent érzelmek, ezekkel szövöi költői gobelinjét, velük burkolózik emlékeinek fátylába, vagy a szelíd öröm meleg bársonyába. Fákat, tájakat, embereket, állatokat, harangkongást, muzsikát, s mindent, mit napi életünk vetít, ötvöz formába, hogy élménye hevületében elváljanak a zörgő papírtól és puha simulással árásszák a mindenséget. Mert az élet álom, az álom valóság. De mikor az éjszakák jönnek, a költő ledobja álomruháját, pőre a lélek:

Igen az éjszakák,
mikor a lélek önmagát
legyőzve veti horgonyát
a kétségek szakadékain át
a jövőndőbe, melyet ő maga
épít: igen az éjszakák
az mégis szép: fáradhatatlanul
vándorolni az új
világ felé, mely nincs, csak úgy ahogy
ember te magad alkotod,

*

Az olvasónak ritka élménye, ha az író úgy forr össze anyagával, hogy hazug szót, hamis hangot el nem ejt és könyvét végül azzal az elégedettséggel teheti le, amit egy kitűnő zenekar hangversenye szerzett, melyen a szolista a sokféle hangszernek tökéletes összhangot adott. Birkás Endre Kő és homok c. regényének szolistája, Józsa Miklós ezt éri el, amikor messze hazájától, egy kínai falu vályogfalai között paratífuszos lázában elmondja életének történetét.

Amit Birkás múlt évi regényével (Elfelejtett emberek) már sejtett, arról a Kő és homok most meggyőz. Alakjainak tudatosan úgy választ keret, úgy övezi körük a cselekményt és úgy szövöi a véletleneket, hogy a hamis dísz, amit egy látszólag szigorú fegyelmű társadalom cicomázott rájuk, új helyzetükben leszörjék és egy összedőlt színpad, rendetlen díszletei között mesztelenül mutatkozzanak. Szigorú írói tudatossággal, csontvázig megvilágítja a benső, támpontnélkül kódorgó embert, akit akár a homokot, szorhat a szél, kinyújtott karja nem talál védelmet. Ki a hibás, és ki a felelős? Sokan, és sok dolog. Mert Józsa Miklós elrontott élete mögött az alig észrevehető dolgok súlyosak: felségének fölénye, lenézése; szeretőjének ingatag, bizalmatlan langyossága és társai, barátai, sőt az egész társadalom. De ezzel nemcsak Józsa Miklós válik tragikussá, magával rántja feleségét, aki végül kiábrándultságát az öntudatos munka szigorú erkölcsével gyógyítja és magával rántja ide-oda lengő szeretőjét is, aki talaját nem találja és végül vádoló bizalmatlanságának köszöni majd, hogy egy váratlan idegállapot tehetetlenségében Józsa Miklós megöli. A két asszony egymástól teljesen eltérő jellem, de abban megegyeznek, hogy a férfinak hitelükkel nem nyújtanak támpontot. Rettenetes történet ez. És Birkás Endre rengeteg apró, szorosan a történethez simuló epikájával teljesen hitelessé teszi. Nemcsak hősnéke élete, de a háború által összezúzott társadalom minden bűne föltárul; üres pózok, üres szólamok fertőjével zuhan Józsa a nihil pusztaságába; az ő számára hiába születik újjá háború után a társadalom, helyrehozhatatlan emlékek terhét hordja. Az író nem túloz, nem magyaráz, történetét, melynek anyaga a nagy próza igényét is elbírná, állandóan a kispőza elemeivel tölti meg; sűrűn beszótt képek, epizódok, lélekrajzok nyújtják azt, amit többé-kevésbé minden tudunk és mégis izgalmasak, mert megnemesednek az író formájában. Nem lehet szó nélkül hagyni Birkás Endre írói fegyelmét; soha semmit nem méretez túl, így ad súlyt a jelentéktelennek látszó dolgoknak is. A történetnek nincs erőszakosan felszított sodra, mégis magával ragad; nincsenek különleges szavai, mégse lesz banális és természetességével annyira lebilincsel, hogy nem tudjuk a könyvet kezünkől letenni. Egyszerű esz-

közökkel építi a keretet is; megismerjük Pécs régi életét, utcákat, kocsmákat, papokat, katonákat, oly matematikai pontossággal, ahogy egy jó rézmetsző képein látjuk az eltűnt idő nyomait. A hangzavar nemcsak a jelent szóltatja meg, de még inkább a múlt alattomos tévelygéseit; kis bűnök és nagy hibák szennyt sodorja, egy pusztulásra ítélt társadalom zavaros vizén. Tendenciák sehol sem görcsösítik, helyettük Birkás a látható élet mögött rejtőzködő burkokat nyitogatja, így vezet vissza a férfi életéből gyermekkorába, hogy feltárja egy egész világ képét, mely felelős a Kő és homok történetéért.

De valóban kétségbeejtő ez? Talán csak látszat. Mert mint minden komoly művet, a „Kő és homok”-ot is felemeli szomorúságából az író lelkiismerete és etikája. A tragikus alakok mögött a becsületes, bátor alkotót látjuk, aki hűséges marad az életadta valóságokhoz és ezzel oly komoly művészi eseményt ajándékoz, hogy Józsa Miklós történetét a tiszta alkotónak kijáró elégedettséggel teszik le.

BOHUNICZKY SZEFI

Takáts Gyula: Képek és versek útjain

Ebben a vékonyka kötetben új oldaláról mutatkozik be a költő és prózaíró Takáts Gyula: irodalmi és képzőművészeti emlékezéseiből, tanulmányaiból gyűjtött össze néhányat. Megírásuk okára kissé jellemző Takáts megállapítása legnagyobb igényű tanulmányának, a *Csokonai és Berzsenyi harca, avagy „a magyar poézis menetele”* bevezetőjében: „A magyar eszszéírást gyakorta csak alkalmiság kényszerítette tollfogáshoz és döbentette véka alatti szépségekre”. Takáts írásainak jó része is az alkalom szülötte: évfordulóra, kiállításra, emléktábla avatásra készültek. De ez az alkalmiság csak a felszínebb ok; az igazi ok mélyebben, Takáts Gyula emberi és művészi arculatában rejlik. Hiszen bizonyára nem véletlen, hogy a kötet valamenyi írásában szűkebb pátriájáról, a Dunántúlról, sőt, még jobban leszűkítve: a Dél-Dunántúlról vall.

Hogy Takáts a Dunántúl poétája, anynyira közhely, hogy leírni is alig érdemes. A kétségtelenül igaz megállapításban azonban nemegyszer ott bújkál az igazágtalanság is, hogy csak a Dunántúl költője. Vagyis a provincializmus vádja, melyet látszólag ennek a kötetnek tematikája is igazol. Csakhogy a kérdés korántsem ilyen egyszerű. Sokkal inkább arról van szó, hogy a főváros-centrikus huszadik századi magyar irodalomban valóban csodabogárnak számít az az író, aki mindhaláláig hű egy tájhoz, egyszerűen azért, mert ez a táj a mindenséget jelenti

szelíd dombokat, a bakonyi erdőket, a Balaton nádasait jelenti, hanem a dunántúli történelmet és a dunántúli társadalmat is. S aki igazán nagy művész, a mikrokozmoszban gyökerezve is eljut a makrokozmoszig. A kötet megjelenése után írt, de kétségtelenül ebbe a gyűjteménybe kívánczó *Egry Józsefről, az emberről* című emlékezésében (Jelenkor, 1961. 5. szám) Takáts Gyula nagyon jól érzékelteti, hogyan hatott erre a nagy festőre nemcsak a víz, a tóra boruló pára, a hűlámokon táncoló aranyhíd, hanem a nagyon sajátos és érdekes badacsonyi „társadalom” is.

Persze Takátsnak az a „szerencséje”, hogy a Dunántúl olyan végtelenül gazdag hagyományokban. Hisz a provincializmus egy kicsit mindig azt is jelenti, hogy valaki olyan hagyományokra akarja építeni életét vagy művészetét, melyek tulajdonképpen nincsenek vagy semmit sem jelentenek. Derék falusi plébánosok és tanítók szokták egy élet munkájával kikukálni. A tévedések onnan adódnak, hogy a „táj” fogalmát sokan szó szerint értelmezik. Holott a táj nemcsak a dunántúli tatni, hogy községük melyik házában szállt meg két napig annak a lánynak az unokahúga, akihez Petőfi valamelyik versét írta. Takáts Gyula kötete mást mutat; ő egyszerűen belenyúl a dunántúli hagyományok bőségsszarujába, s egymás után emeli ki onnan a kincseket: Janus Pannoniust, a pécsi püspök-költőt, a Csurgón

tanárkodó s Füredet látogató Csokonait, a niklai Berzsenyit, a kaposvári Róma Villa Rippl-Rónaiát, a Balaton mellett európai rangú festővé növekedett Egy Józsefet. Az ő magatartását nem a hagyománykeresés, hanem egy táj közösségével és hagyományaival való azonosulás jellemzi. E kötet célja hangzatos melldöngetés nélkül is a pátria „önzőn”-önzetlen szolgálata, hisz Takáts bizonyára nagyon jól tudja, hogy ereje nem annyira a pátria hálájából, mint épp ebből a szolgálatból fakad.

Mindezek okából a tanulmánykötet nem okoz különösebb meglepetést: ugyanazt a Takáts Gyulát ismerjük meg belőle, akit verseiből ismerünk. Tanulmányírói módszere is sokkal inkább a szépíró, mint a kritikus módszere. A múltól jobban érdekli az ember; pontosabban: az alkotást az alkotó felől közelíti meg. Nemcsak az emlékezésekre gondolok, ahol ez természetes, hanem az olyan tanulmányokra is, mint a *Janus Pannonius, A 150 éves Dorottya* vagy a *Csokonai és Berzsenyi harca*. Takáts nem annyira az elemző ítéző, mint a beleérző művész szemével nézi a műveket, művészeket. A költők, festők nagy szaktudással s érzékeléssel élénk vetített portréjából, életük számtalan, sokszor már szinte feledésbe merült epizódjának apró mozaikkockáiból terebélyesedik ki e tanulmányokban művészetük.

Ez az alapvetően írói szemléletmód a módszer más vetületeiben is megnyilvánul. „Ott állt, ahol a vasuti hídról lefele siető út ívei oly szép hajlással bomlanak szét, mint a hajnalra virágok tölcseres kelyhei. Az út egyik íve a vasútállomás felé, másik pedig a zselici és vízmenti parasztoktól színes piac felé hajlott. Mögötte a vadgesztenye sor olajzöld koronái fölött márványszerűen ragyogott a megyeház várszerű négyszöge. Kezébe színes kréták, s e jelenségszerű képbe rögzítve ott állt előttem egész Kaposvár, egész Somogy” — ez a szép, valóban nagyon sokat jelentő kép nő Takáts Gyula tollán szimbólummá, Rippl-Rónai művészetének szimbólumává. A lírikus nem tagadja meg önmagát; akárcsak novelláiban és regényeiben, tanulmányaiban is elsősorban a költő szól hozzánk, aki a benne visszatükröződő műveket akarja kivétíteni olvasóinak. S bár olykor sajnáljuk, hogy nem ad több teret az elemzésnek — pedig hogy arra is van hajlama, arra jó bizonyíték pl. a magyar rokokó okos és találó értelmezése a *Dorottya*-tanulmányban — egy-egy olyan telitalálatot jelentő költői képe, mint mikor Csokonai *A magánosság*hoz című költeményéről azt írja: „Nem bodzabokrok, de bükkfa tövében írt vers”, kétségtelenül felér a legpontosabb analízissel.

GYURKÓ LÁSZLÓ

Urbán Ernő két filmregényéről

Nemrég jelent meg a Szépirodalmi Könyvkiadónál Urbán Ernő legújabb könyve „Árnyak és sugarak” címen. A kötetben két írás, két kisregény, — vagy ahogy a cím alatt áll: filmregény — látott napvilágot. Mindkettő, a „Vargabetű” és a címadó „Árnyak és sugarak” is érdekes, tanulságos olvasmány, és ami nem kevésbé jelentős, olyan gondolatokat ébresztenek, melyeknél érdemes egy kissé elidőzni.

Mindkét művében izgatón mai témát ragad meg, jelenkorunk két sorsdöntő és perdöntő problémáikájához nyúl: az egyikben a falu nagy metamorfózisához, a másikon a családtalan, magukra-

maradt fiatalok sorsproblémájához. Nem hiszem, hogy sok fontosabb és általános érdeklődésre számot tartóbb kérdése van a mai időknek, mint ez a kettő. És éppen ezért izzig-vérig filmtéma is lehet mindkettő, ha... — De erről majd később.

Sorrendben az első, a „Vargabetű”, az 1959-es esztendő, a termelészövetkezeti átalakulás lényegében drámai feszültségű napjait, mozgásait idézi. A főszereplők visszaemlékezés formájában vallanak a három évvel ezelőtt történt dolgokról. — Már az egész falu bent van a közönségben, csak még Tapasztó Sándor köti az ebet a karóhoz, meg a falu néhány dologtalan, korhely figurája, a „Mihom-nemzetség”.

Ők azonban nem számítanak. Minden-
kinek a szeme Tapasztón van, a kiváló
gazdán, az elismert szaktekintélyen, aki
a legalkalmasabb volna arra, hogy elnök
legyen, hiszen mindenki becsüli, szereti
és bízza benne. Ő azonban elbújdosik az
agitátorok elől, menekül kamrából prés-
házba, betyárcsárdából szénaboglyába, ro-
kontól ismerőshöz, ismerőstől idegenek
közé, egyik faluból a másikba. Közben
a leggroteszkebb, legkomikusabb helyze-
tekbe sodródik, melyek közül a legkacag-
tatóbb az, hogy a véletlenek és végzetsze-
rűségek titokzatos összjátéka folytán min-
denütt őt nézik a járás legfőbb agitátor-
ának. Bámulattal vegyes rémülettel néz-
nek rá, csatakos, meghajszolt alakját ál-
cának, maszknak vélik, s nyomában,
amerre jár, szinte búvöltéttől igázva írják
alá az emberek a belépési nyilatkozatot.
— Csak éppen ő nem írta még alá. De
egyszer csak, — „deus ex machina” — va-
lahogy ő is aláírja. Majd jön a boldog be-
fejezés, és Tapasztó Sándort, megtérven
saját falujába, vállraemelve viszik az
emberek a szövetkezet elnöki székébe.

Tipikus vígjátéki megoldás, ügyes kéz-
zel, jó érzékkel szőtt bonyolítás, eleven
humor, filmszerű fordulatossággal perge-
tett képsorok. Csak éppen az az érzése az
olvasónak, hogy ez valahogy itt nincs hely-
lén, visszás, ellentmondásos. Ez a forma,
ez az ábrázolási módszer nem felel meg
a tartalomnak, felborítja az alkotás belső
egyensúlyát, fonákjára fordítja a dolgok-
kat, és a mű már-már önmaga paródiá-
jává válik. — Nem lehet letagadni, olva-
sás közben sokszor hangosan felnevet az
ember. Urbán Ernőnek jó humora van,
ért a nevetetés hasznos mesterségéhez;
és ez komoly értéke lehet egy írónak, csak
attól függ, hogy hol és mikor él vele. Té-
mája válogatja. Mert bizony az ember ne-
vet, nevetgél Tapasztó Sándor „Odisszeá-
ján”, de lassan rájön arra, hogy nem is
tudja, miért nevet, illetve arra, hogy ta-
lán nem is olyan nevetséges történet le-
het ez; és keresi az ember a kontrát, már
mondaná is, de nem kell, mert nem várt
(vagy talán nagyon várt?) fordulattal ma-
ga az író meg a főszereplő játssza azt ki
a mű végén: „Hogy azért... nem ment
az ilyen fütyre. — Nem bizony — komo-
lyodik el Tapasztó is. No de hát... — s
már ismét nevet a szeme — régen volt,
három éve volt. Ha meg messziről nézi

az ember... még a ragyás legény is Cse-
cse Pistának látszik.” (116. old.)

Nyilván önmaga igazolásául, valóságáb-
rázoló módszerének mentségére mondja
itt ezt az író. Vajon elfogadható, meg-
nyugtatható érv ez ebben az esetben? —
Sajnos nem. Nincsenek ugyanis azok a lá-
zas, vajúdó napok még olyan „megszépítő
messzeségben”! Nem vigjáték a falu szo-
cializálása, hanem korszakfordító folya-
mat, és hosszú, még korántsem befejezett
folyamat, felelős, égető jelen, súlyos és
komoly mindennaposság. Tapasztó Sán-
dor és a hozzá hasonlóak pedig nem voltak
és most sem vigjáték figurák, hanem csak
egyszerű emberek, de nagy idők embe-
rei, tele ellentmondással, nyomasztó két-
séggel és bizonytalansággal, ugyanakkor
nyíló reményekkel, igaz vágyakkal, okos
tervekkel, lassan de mégis tisztuló hori-
zonttal. Emberek, akik tudatukban izzó
konfliktusok, gyakran tragikus drámák,
nehéz belső harcok hordozói. Izgalmas és
méltó írói feladat lenne ez: a paraszti tu-
datban végbemenő változások lélektani-
lag indokoltan elmélyített tükröztetése.
Az emberábrázolás remekeit lehetne itt
produkálni. Hálás és hasznos feladat ez,
sőt szükségzerű hivatása is a mai írónak.
Hiszen a paraszti lélek, gondolkodás, ér-
zésvilág, életmód számtalan új megnyíl-
vánulása lehetőséget ad egyrészt arra,
hogy a naponta születő új, pozitív voná-
sok ábrázolásával az író társadalmilag hi-
teles és művészileg értékes tanúvallomást
tegyen egy harcossá és szép történeti kor-
szakról, másrészt, hogy ezáltal megmu-
tassa az utat azoknak, akik még nem ta-
lálták meg teljes biztonsággal lábuk alatt
a talajt, akik még nem vívták meg tuda-
tukban a harcot a többévszázados, ma
már lényegében csak nosztalgikus és alap-
talan koncepciókkal.

A „Vargabetű”-ből mindez hiányzik.
Lehetne mondani, hogy most itt a „vici-
nális konfliktusokat”, az „efemer dolgok-
kat” kérjük számon. Nem. Csupán a
„Vargabetű” kapcsán is az az indokolt ag-
godalom szólal meg bennünk, hogy a mi
irodalmunk még nem hozta létre a maga
„Csendes Don”-ját, „Feltört ugar”-ját. Pe-
dig létre kell hoznia. És ezekhez a művé-
si magaslatokhoz rendszerint éppen a le-
nézett „vicinális konfliktusok”-on, „efe-
mer” jelenségeken át vezet az út.

A másik filmregény, az „Árnyak és su-

garak" elolvasása után is marad bennünk egy sereg megválaszolatlan kérdés, marad valami hiányérzet. Ez azonban nem egészen azonos azzal a pozitív és értékes jelenséggel, amikor az irodalmi alkotás meggondolkoztatja olvasóját, tovább él benne, tetteket és elhatározásokat ébreszt, s ezzel hozzásegíti a maga élete problémáinak s így közvetve a társadalom egyes problémáinak megoldásához. Bár az „Árnyak és sugarak” jóval sikerültebb, egysegebb, egyértelműbb alkotás, mint a tartalom és forma ellentmondását magában hordozó „Vargabetű”. A téma itt is időszerű, elevenen mai, és ugyanakkor egy kicsit „örök téma” is (Twist Olivér). A megoldás pedig, különösen végső kimenetelében, szintén pozitív és igaz, megfelel az élet, a mai élet tényleges tendenciáinak.

Egy fiatal élet, a kis Gönczöl Imre, csúfnévén Pocok, megmentéséről szól a mű. Tipikus sors. Az apa odaveszett a második világháborúban. Az özvegy édesanya támasz nélkül, beteg, munkától fáradtan, gyöngé és kevés ahhoz, hogy megakadályozza fiai elkallódását, elzülleszt. Valami nagyobb erő kell ehhez, a „dolgozó nép okos gyűlekezetének”, az egész társadalomnak az ereje. A nagyobbik fiún már csak a törvény szigora segít, a kisebbik kezét még időben megfogja a gondoskodás, a ma társadalmának jövőt féltő gondoskodása. A munka és a szeretet, majd embert csinál a kis „gyermekvagányból” az állami nevelőintézetben. — A cselekmény két szálon fut, melyek időnként egymásba játszanak. Fordulatos, szinte már a forgatókönyv technikájával, eszközeivel operáló szerkesztés. Az egyik szálon az idősebb Gönczöl fiú, alvilági nevén „Gingusz”, története fut. Egy fiatalkorú bűnöző banda fejévé „küzdötte föl” magát. Tizenhét éves lehet, de máris szármalmasan, megdöbbenően elembertelenedett figura. Cinikus, kegyetlen; érzések és eszmények nélkül él, ugyanakkor rendkívül meggondolt, fegyelmezt, józanul előrelátó a bűnben. Ezek a vonásai emelik alvilági társai „fölé”. Az író hitelesen, jó szemmel tudja megmutatni azt a környezetet, azokat a társadalmi tényezőket, melyek még mindig itt rombolnak, fertőznek fiatalságunk között, melyek még mindig tenyészítik a fiatal „lakli”-kat. A múlt roncsai, a „maszek-világ”, a rejtett

prostitúció, és egyéb tegnapról maradt szemét bizony még gyakran szed áldozatokat magukra maradt fiataljaink között. A kisebbik fiúban, Imrében számos pozitív emberi tulajdonság rejtőzik. Bátyja társaságához is csak a fiatalság természetes romantika utáni vágya köti. Amikor azonban ezzel a beteg, álromantikával szemben megtalálja az egészséges romantikát; a gyermekotthon falai közt találkozik az igazi pajtással, barátsággal, számára eddig ismeretlen emberi, erkölcsi normákkal, már nem kétséges, hogy a kis „Pocok” sorsa megnyugtatóan dől el.

Lényegében a műnek ez lenne az alapvető konfliktusa: melyik világ, melyik életforma tudja magához kötni az élet peremére taszított fiatalokat? — Megint egy művészileg rendkívül izgalmas és hálás feladat. A gyermeki lélekben végbe menő változások finoman árnyalt, gondosan elmélyített rajzával remeket és szépet lehetne alkotni. És sajnos ez hiányzik itt is: az emberábrázolás, a lélekrajz igényessége. Az egyszerűbb, a felszínes, látzólag színesebb megoldásokat választja Urbán Ernő. Ahelyett, hogy a konfliktusokat a maguk helyén, az emberen belül exponálná, a szituációkban, a végzet és a véletlen által létrehozott helyzetekben exponálja. És furcsa bosszú! Éppen ezzel válik műve színtelenebbé, gyakran már sematikusá.

Valószínű pedig, hogy Urbán Ernő mindkét művében jó irodalmat akart adni, illetve jó filmregényt; és talán itt van a kutya elásva, legalábbis a kutya egyik része. Az író feláldozza a művészi elmélyítést, a témák értékeinek és lehetőségeinek igényes kibontakoztatását egy illúzióznak, a helytelen értelemben vett filmszerűség illúziójának. Mintha ragaszkodna, alkalmazkodni igyekeznék azokhoz a „művészi” arányokhoz, melyeket filmiparunk mai állapotában a legtöbb esetben produkál. Nem akarok ismétlésekbe bocsájtani, így csak megjegyzem, hogy Urbán Ernő két művének (kétségtelen értékei mellett a részletekben) a hibái kísértetiesen azonosak mai témájú filmjeink hibáival. Igaz, vannak már néha jó filmjeink is, csak ezek általában a multból veszik a témát. Valahogy a mai élet ábrázolása nem megy, ebben egyre kínosabb csalódások érnek bennünket, egyre inkább lemaradunk nemcsak a szovjet és

csehszlovák filmtől, de a haladó nyugati filmtől is. Válságprobléma ez már, valljuk meg becsülettel, és feltétlen megoldásra vár. — Mi lehet a megoldás útja? — Meggyőződésem szerint az íróknak kell megtenni az első lépést a kibontakozás felé. Alkalmas és értékes művekkel az íróknak kell megszabniuk a filmművészet, a „filmszerűség” új arányait és irányait. Bár sokan tagadják, a filmprob-

léma irodalmi probléma is, sőt elsősorban az, — ami ezen kívül esik, az már technikai, laboratóriumi kérdés. — Irodalmi értékekre van szüksége a filmnek, olyan irodalomra, mely meg tudja teremteni „efemernek” és „öröknek”, minden napinak és korszakalkotónak, magánéletinek és társadalmiának a művészi harmóniáját.

DOMONKOS IMRE

A Petőfi Irodalmi Múzeum évkönyve, 1960—61

Szerkesztette Baróti Dezső

A Múzeum első évkönyve 1959-ben jelent meg, a mostani második az azóta eltelt két esztendő munkásságával foglalkozik. Nem tudjuk, mi okozta az 1960. évi kötet elmaradását, de sajnálunk kell, mert a Múzeum egyetlen ilyen természetű intézményünk, s igen fontos közművelődési feladatot teljesít. Hasonlóképp sajnálatos, hogy a kettős évkönyv ugyanakkora terjedelmű, mint az első, és mindössze ezer példányban nyomták, vagyis aligha kerül forgalomba, holott bizonyára sok elkelne belőle, mert aki beletekint, megfogja a tartalom változatos-sága és a képanyag érdekessége. Ha a Képzőművészeti Alap netán épp itt takarékoskodik, az az érzésünk, hogy nem a legjobb helyen teszi.

Amint mondtuk, az évkönyv a Múzeum munkásságával csak foglalkozik, nem nyújt róla részletesebb beszámolót, s ezt mindjárt kissé hiányoljuk is. Nem afféle száraz igazgatói jelentésre gondolunk, hanem a Múzeum közönséget közvetlenül érdeklő munkájának bővebb ismertetésére. Így például a kiállításokról való beszámolás mindig kíváncsú, nemkevesbé a nyilvánosság előtt folytatott tevékenység megőrkítése, sőt egy-két bepillantás a műhelymunkába is.

Örvendetes viszont, hogy a Múzeum feladatainak elvi problémákra szembe-
szökően tisztázódott. Erről tanúskodik V. Nyilassy Vilma bevezető írása, mely mindjárt rámutat a kérdés velejére: „A múzeumot létrehozó igény és cél eleve meghatározza anak jellegét: az irodalmi múzeum tudományos intézmény (gyűjtőtevékenységét... tudományos elvek alap-

ján és tudományos módszerekkel végzi), de nem irodalomtörténeti kutatásra hivatott elsősorban, — bár bizonyos feladatok eredményes megoldása érdekében a múzeum munkatársai szükségszerűen kutatómunkát is folytatnak, — tudományos tevékenységét közvetlen népművelési szándék irányítja.” Bővebben szólva: egy-séges szervezetbe foglalja az irodalmi múzeumokat és emlékszemléket; gyűjti a magyar irodalom emlékeit és szemléletesen megismerteti hagyományait; végül gondoskodik a jelenkori irodalmi élet műzeális becsú anyagának összegyűjtéséről. — Így tehát csak egy határvonal marad kissé bizonytalan, az, amely az irodalmi múzeológiát a szorosan vett irodalomtörténettől és a filológiától elválasztja; de ez már nem döntő jellegű, s hogyha határ-
átlépés történik, abból a közművelődés-nek csak haszna lehet.

Ily tisztázott szempontok szerint állította össze az évkönyv anyagát Baróti Dezső; e szűk helyen nem bírálhatjuk el az összes közleményt érdeme szerint, de az érdeklődők számára legalább megemlíthetjük őket. — Bóka László 19—20. szá-zadi íróink arcképeinek kiállításán mon-dott megnyitójában hangsúlyozza, hogy nem csupán képzőművészeti ábrázolások-ról van szó: az alkotó tehetségek képmá-sai egyúttal irodalom- és kultúrtörténeti dokumentumok is, és amellet élettelje-sebb teszik a kapcsolatot az olvasók és szeretett íróik között. — A mártír költők emlékkiállításáról igen rövid jelentés szól, pedig ez sem elcsépett téma, szívesen láttunk volna bővebb leírást és több illusztrációt. — Érdekfeszítő műhelymun-

kát ismertet tüzetesen és szemléltető képekkel Győry Jánosné: a rongált vagy időragta kéziratok és nyomtatványok restaurálását; viszont megtudjuk tőle, hogy kellőképpen felszerelt, központi helyreállító üzemünk nincsen, holott bizonyára nagy hasznát vennék könyv- és levéltáraink is.

Igényes izléstörténeti tárgyról, a rokokóról szól Baróti Dezső nagy apparátussal megírt tanulmánya; látszólag pusztán esztétikai téma, de irodalomtörténeti jelentőségét bőven igazolja a szerző 18. századi költészetünk újszerű elemzésével; sőt rámutat arra is, hogy az ilyfajta kutatást az irodalmi múzeológia sem nélkülözheti: „A kérdés vizsgálata Múzeumunk gyakorlati munkájával is szorosan összefügg: többek közt egy, az egész magyar irodalom történetét bemutató kiállítás előkészítésén dolgozunk. Ezt a kiállítást képzőművészeti analógiák bemutatásának segítségével is szeretnénk szemléletesebbé tenni. Ez viszont elkerülhetetlenné teszi, hogy az irodalom és egyéb művészeti ágak jelölésére használt elnevezések (renaissance, barokk, rokokó, klasszicizmus stb.) tartalmáról elgondolkozzunk.” — Pór Anna Katona József munkásságának egy eddig nem ismert mozzanatát tárja fel: a népies hagyományok hatását „Luca széke” c. vígjátékára. — Mezősi Károly Petőfi családjának kiskúnsági életéről két kötetre menő, új okmányanyagot gyűjtött össze, ami a százéves Petőfi-kutatás után valóban meglepő eredmény; ennek alapján állítja össze „a jó öreg kocsmáros” gyors meggazdagodásának, majd hirtelen tönkremenésének tanulságos történetét. — Miklós Róbert Mikszáth horpácsi fundusának históriáját mondja el, eleven novellisztikus modorban, de szabatos és hiánytalan adatolással. — Vayerné Zibolen Ágnes cikke Rippl-Rónai íróportréiról kitűnő példa rá, hogy az irodalmi múzeológia hogyan kapcsolhatja munkájába szervesen a képzőművészeteket; tanulmánya azok közé tartozik, amelyekről részletesebben kellene szólnunk, márcsak azért is, mert Ripplnek kortársairól programszerűen festett portrésorozata irodalomtörténeti fontosságú (gondoljunk Barabásra). — Rokon evvel Sonkoly István közleménye, melyben Ady verseinek megzenésítéseit gyűjtötte össze, szakszerű kommentárral kísérve.

A dokumentum-közlések közül kitűnnek Móricz Zsigmond és Kaffka Margit levelei Elek Arturhoz a századeleji könyvkiadás mizériáiról, továbbá Kosztolányi ismeretlen ifjúkori kézírata: egy versbírálat, melyet a nevezetes Egyetemi Körben olvasott fel 1903-ban, végül Ady Endrének Nagy Mihályhoz, a nagyváradi szocialista ügyvéd-íróhoz írott levelei. Mindezek a Múzeum gyűjtőmunkájából adnak ízelítőt. — Szintén a Múzeum gyűjtött anyagából merít Illés Ilona tanulmánya, melyben Tóth Árpád több vers-változatát dolgozza fel, nagybecsű töredékeket, „melyek megbízható tanúi e hasonlíthatatlan műgonddal dolgozó költő versalkotó művészetének”. — Három értekezés József Attilával foglalkozik: Sára Péter Ady hatását elemzi József Attila költői fejlődésére, Szántó Judit jellegzetes dedikációiból mutat be újabb sorozatot, Fehér Erzsébet pedig egy ismeretlen versfogalmazványának történetét mondja el.

Krudy Pál, Krudy Gyula rokona, néhány epizódot elevenít fel az író életéből; ismeretes, hogy az álmatag regényköltő talpig férfi volt, s ezekből az emlékezősekből hitelesen megtudjuk, hogyan regulázott meg két hetvenkedő katonatisztet. — A dunántúli lokálpatrióták számára különösen kedves lehet Balkányi Enikő beszámolója a munkáról, amelyet a Múzeum az írói emlékmúzeumok, szobák és kiállítások rendezése terén eddig kifejtett; a következőkről kapunk körültekintő és szép képekkel kísért tájékoztatást: Tinódi-kiállítás a sárvári öregvárban, ahol a költő tetemei nyugosznak; Batsányi emlékszoba Tapolcán; Berzsenyi emlékek a költő egyházasheteyi szülőházában és niklai kúriájában; Kisfaludy Sándor és Szegedy Róza badacsonyi emlékháza; a balatonfüredi Jókai-villa; a váli erdészház, ahol Vajda János gyermekkorát töltötte, végül a balatonszárszói József Attila Múzeum.

Feltűnhetik, hogy a két évkönyvben viszonylag nagyszámú közlemény foglalkozik Petőfivel, Adyval és József Attilával, azonban a Múzeumnak különleges feladata, hogy e három költő gyűjteményét teljessé tegye és feldolgozza. De ettől eltekintve is, mind a hűsz közlemény jogosan került a finom kiállítású és Kass János szép címlapjával díszített kötetbe.

VÁRKONYI NÁNDOR

Kassák és Vásárhelyi reprodukciós albuma

(Éd. Denise René, Paris, 1961)

Gyönyörű kiállítású képzőművészeti mappa jelent meg a közelmúltban Párizsban, Kassák Lajos és Victor de Vasarely (azaz Vásárhelyi Győző) hat-hat színes grafikájának reprodukciójával. A kiadó Denise René, Párizs egyik vezető galériájának tulajdonosa, — nála állít ki Hans Arp, a költő-festő-kritikus Seuphor és a mai nyugateurópai művészet több más prominens egyénisége. A különleges sokszorosítási eljárással készült reprodukciók nagyméretűek (50x65 cm-esek) és tökéletesek, a két művész által szignált mesteri nyomokat szürke egésvászon tok védi. Kassák Lajosnak a kiadványban szereplő konstruktivista munkái az első világháború utáni évekből valók, — Vásárhelyi alkotásai — amelyek a geometrikus absztrakciónak egy hidegebb válfaját képviselik — az utolsó évek termékei.

A 12 nyomat elé Jean Cassou, a párizsi Musée d'Art Moderne főigazgatója írt előszót: „Kassák az absztrakt művészet keletkezésekor tűnt fel, a pionírok korszakában, elfoglalva helyét a nagy képzőművészeti forradalmak kavargásában, amely végigsöpört Európán a század első évtizedeiben... Körülötte gazdag forrongás van, de ő kimunkálja a saját útját, s ez szigorú, következetes és tiszta. Író és festő, keményakaratú és érzékenyen reagáló, aki kutató, vitázik és dönt. És kialakul a maga tökéletessége, hajlíthatatlansága és kristálytisztasága.” Cassou a továbbiakban a következő generációhoz tartozó, a stílusforradalmak eredményeire építő Várashelyi munkásságáról mond melegen elismerő szavakat.

Cassou bevezetője után Kassák 1922-es manifestumát olvashatjuk: „Minden alkotás a magasabbrendű erők dokumentálása... A művészet a legmagasabb alkotási forma... Vannak korok, amelyek üstökösöket szülnek, mások csak szegényke lámpásokkal vándorolnak át a zónákon... A mi korunk a kétségbeesés dühét és az optimista harc tűzszlopait kiáltja fel magából egyszerre... Teremteni kell, mert ez a mozgás. A mozgást egyensúlyba kell hozni, mert így kapjuk meg a formát. Az új forma az architektúra.” Ez-

után következik Vasarely művészi hitvallása, 1960-ból: „Mi a teljes szakítást hirdetjük a korcs csökevényekkel, elvetjük művészet és művész idejétmúlt meghatározását... A művészet a tiszta plaszticitás, egészség és öröm...”

A következőkben Kassák képzőművészeti munkásságáról és Vásárhelyi pályafutásáról szeretnénk röviden megemlékezni, az esztétikai elemzés vagy a kritikai értékelés igénye nélkül. Célunk egyedül a tájékoztatás, — tények, adatok közlése.

Kassák neve összeforrott a magyar művészet történetének XX. századi szakaszával csakúgy, mint az egyetemes művészet stílusforradalmaival. Az ő „Ma” című folyóiratában indultak útnak az „aktivisták” — Nemes-Lampérth, Kmetty, Uitz —, ő szerkesztette az „Új Művészek Könyvé”-t Moholy-Nagy Lászlóval, aki azután az elmúlt évtizedek nagyhatású, nemzetközi tekintélyű, univerzálisan sokoldalú mestere lett. Kassák később sem lett hűtlen a képzőművészetéhez, amelyről két önálló kötete is megjelent („Vallomás tizenöt művészről” és „Képzőművésztünk Nagybányától napjainkig”), számtalan képzőművészeti kritikáját nem is számítva. Verseskönyveit maga illusztrálja („Sötét egek alatt”, „Költemények — rajzok”, „Szerelem, szerelem”), könyveinek borítólapját maga tervezi, 1957-es budapesti és 1960-as párizsi kiállítása jelentős visszhangot keltett. Az általa szerkesztett folyóiratok (Kortárs, Alkotás stb.) képzőművészeti anyagunk magas minőségével tűntek ki. Kassák Lajos mindezekkel kapcsolatban így ír: „Ritka jelenség a magyar művészeti életben, hogy valaki két művészeti ágba alkosson. Ma 75 éves vagyok, s 18 éves korom óta van kezemben felváltva a toll és az ecset, — életutamon így születtek meg hol festészeti, hol irodalmi művek. Első fellépésem ideje a festészetben összeesik a modern művészet első nemzedékének jelentkezésével. Legközelebbi rokonaimnak érzem Malevicset, Mondriant, általában a konstruktív irányzatok képviselőit.”

Vásárhelyi Győző 1908 április 9-én született Pécsen. Orvostanhallgató volt Budapesten, közben azonban eljárt Podolini-Volkman szabadosiskolájába, s érintkezésbe került Kassákkal, Moholy-Naggyal, Bortnyik Sándorral. Szemléletének kialakulására nagymértékben hatottak Kandinszkij, Le Corbusier, Gropius munkái, s általában a Bauhaus-mozgalom gondolatai. 1930 óta él Párizsban, de 1933-ban még gyűjteményes kiállítása volt Pesten, az Ernst-múzeumban. A két világháború között ismertek voltak ötletes reklámgrafikai és üzleti plakátjai. Neve ma nagyon jól cseng Nyugaton, a legelismertebb művészek közé tartozik, egyik műve a brüssz-

szei világkiállítás „A modern művészet ötven esztendeje” című nagy tárlatán is szerepelt. Absztrakt alumíniumszokrokat is alkot, festményei számos múzeumban, nagyméretű faldekorációi több nagyvárosban láthatók, nem egy művészeti díj nyertese. Grafikaiban s egyéb munkáiban a mozgalmas, szüntelenül változó téri élményt tudatosítja, jeleníti meg képileg, gyakran alkalmazva játékos, érzékkápráztató megoldásokat. De e játékoság távol áll az önfeledtségtől, — egy spekulatív, hűvös elme racionalista-matematikai szemlélete nyilatkozik meg munkáiban.

DÉVÉNYI IVÁN

